

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE AHMET CEVDET
PAŞA’NIN YÖNETİM ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çağatay CEYLAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi Mahmut KARAMAN

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

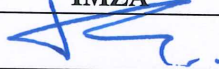
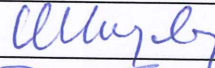

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE AHMET CEVDET
PAŞA'NIN YÖNETİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çağatay CEYLAN

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez/....../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KARAMAN	Basarılı	
Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KÖSEOĞLU	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Çağatay CEYLAN
Öğrenci Numarası	:	Y136003011
Enstitü Anabilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı
Benzerlik Oranı	:	%17

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

8.5/20.19
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

8.5/20.19
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı:

Tarih:

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. OSMANLI DEVLETİNİN YÖNETİM SİSTEMİNİN TEMELLERİ ..4	
1.1. Osmanlı Klasik Yönetim Sistemine Genel Bir Bakış.....	4
1.2. Osmanlı Klasik Yönetim Sisteminin Dönüşümü.....	10
1.3. Öze Dönüş Denemeleri.....	19
1.4. Modern Sisteme Geçiş Çabaları	21
1.5. III. Selim ve Nizam-ı Cedit	26
1.5.1. Askeri Alanda Islahat Çabaları	27
1.5.2. Yönetim Alanında Islahat Çabaları.....	28
1.6. II. Mahmut ve Yönetimde Merkezileşme	30
1.6.1. Sened-i İttifak.....	31
1.6.2. Tercüme Odası	33
1.6.3. Yeniçeriliğin Kaldırılması	34
1.6.4. Bakanlıkların Kurulması.....	35
BÖLÜM 2. TANZİMAT FERMANI VE DÖNEMİ YÖNETİM ANLAYIŞI.....	37
2.1. Tanzimat Fermanı'nın İlan Edildiği Ortam	37
2.2. Tanzimat Fermanı'nın Tahlili.....	40
2.2.1. Tanzimat'ın Arka Planı.....	40
2.2.2. Tanzimat Fermanı'nın İçeriğinin Tahlili	43
2.2.2.1. Can, Mal ve Namus Güvenliği	44
2.2.2.2. Vergide Adalet.....	45

2.2.2.3. Askerlik Meselesi	46
2.3. Tanzimat ile Kameralizm ve Rechtsstaat İlişkisi.....	49
2.3.1. Kameralist Düşüncenin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları.....	49
2.3.2. Tanzimat ve Rechtsstaat İlişkisi.....	52
2.4. Tanzimat Fermanı'na Karşı Tepkiler.....	54
2.4.1. Tanzimat Fermanı'nın İçerdeki Yansımaları	54
2.4.2. Tanzimat Fermanı'nın Dışardaki Yansımaları.....	57
2.5. Islahat Fermanı	57
2.6. Tanzimat'ın Yönetim Politikalarına Yansımaları.....	62
2.6.1. Mülki İdarede Yeni Uygulamalar	63
2.6.1.1. 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi	63
2.6.1.2. 1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesi.....	65
2.6.1.3. 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi	66
2.6.2. Tanzimat Meclisleri	67
2.6.2.1. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye.....	67
2.6.2.2. Meclis-i Ali-i Tanzimat	68
2.6.2.3. Şura-yı Devlet.....	69

BÖLÜM 3. AHMET CEVDET PAŞA'NIN DEVLET VE YÖNETİM

ANLAYIŞI	72
3.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatındaki Dönüm Noktaları.....	72
3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Kademesindeki Vazifeleri.....	74
3.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Anlayışı	76
3.3.1. Devlet Kavramı ve Devletin Kökenine Dair Görüşler.....	76
3.3.2. İbn Haldun'un Devlet Anlayışı	77
3.3.3. Ahmet Cevdet Paşa'da Medeniyet ve Devlet	79
3.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı ve Yaptığı Islahatlar	85

3.4.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı	85
3.4.1.1. Ahmet Cevdet Paşa'da Adalet.....	87
3.4.1.2. Ahmet Cevdet Paşa'da Statü ve Liyakat	88
3.4.1.3. Ahmet Cevdet Paşa'da Diploması.....	90
3.4.1.4. Ahmet Cevdet Paşa'da Siyasi Rejim ve Din-ü Devlet	93
3.4.1.5. Ahmet Cevdet Paşa'da Merkeziyet ve Âdem-i Merkeziyet	95
3.4.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yaptığı Teftiş ve Islahatlar.....	96
3.4.2.1. Rumeli Teftişi.....	96
3.4.2.2. İşkodra Islahatı	98
3.4.2.3. Bosna Islahatı	101
3.4.2.4. Çukurova Islahatı.....	106
3.5. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat Dönemi İçindeki Konumu	110
3.5.1. Modernleşme ve Medeniyet Meselesi	111
3.5.2. Mecelle ve Kanun-i Esasi Meselesi	113
3.5.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Konumlandırılması Meselesi	115
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ.....	136

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı			
Tezin Yazarı: Çağatay CEYLAN		Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Mahmut KARAMAN	
Kabul Tarihi:		Sayfa Sayısı:	
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		Bilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
<p>On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından kapsamlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu dönemde artık bir zorunluluk halini alan değişim ihtiyacı yönetim alanında da kendini göstermiş, imparatorluk Avrupa devletleri tarafından uygulanan baskıları bertaraf etmek ve kendi varlığını devam ettirmek adına gerekli gördüğü reform hareketlerine girişmiştir.</p> <p>On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devletinde önemli görevlerde bulunmuş ve tarihçi, hukukçu, âlim ve devlet adamı gibi birçok kimliği bünyesinde barındıran Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemin değerlendirilmesinde önemli bir figür olarak karşımızda bulunmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa hem bu reformların hazırlanış aşamasında görev almış, hem de bizzat bulunduğu görevler vesilesiyle uygulama alanında da faaliyet göstermiştir. Bu nedenle Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ve yönetim anlayışının ortaya konması, bu dönemin reform zihniyetinin anlaşılması açısından kilit bir önem arz etmektedir.</p> <p>Bu kapsamda çalışmada öncelikle, Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet anlayışı ile İbn Haldun'un devlet anlayışı determinizm ekseninde karşılaştırılarak Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'dan farklılaşan iradeci devlet anlayışı anlatılmıştır. İkinci olarak Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı, Osmanlı modernleşme sürecinin Paşa'nın yönetim anlayışına etkisi temel alınarak kadim ve cedid kavramları etrafında anlatılmaya çalışılmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ahmet Cevdet Paşa, Devlet, Yönetim, Reform.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Administration Understanding of Ahmet Cevdet Pasha İn The Ottoman Modernization Process			
Author of Thesis: Çağatay CEYLAN		Supervisor: Assist. Prof. Mahmut KARAMAN	
Accepted Date:		Number of Pages:	
Department: Pol. Sci. And Public Adm.		Subfield: Pol. Sci. And Public Adm.	
<p>The 19th century for the Ottoman Empire is an important turning point in which there are extensive changes and transformations. In this period, change has become a necessity and has shown itself in the field of administration. In particular, The Empire has embarked upon reform movements, which it deems necessary to eliminate the pressures exerted by European states and to maintain its existence.</p> <p>Ahmet Cevdet Pasha, who had an important task in the 19th Century Ottoman State and had many identities such as historian, lawyer, scholar, and statesman, is an important person in the evaluation of this period. Ahmet Cevdet Pasha has taken part in the preparation stage of these reforms and has also been active in the field of application. Therefore, revealing the state and administration understanding of Ahmet Cevdet Pasha is key to understanding the mentality of this period.</p> <p>In the this study, firstly, Amet Cevdet Pasha's understanding of the state and Ibn Khaldun's understanding of the state were compared on the basis of determinism. In this context, Cevdet Pasha's understanding of willful state which differentiates from Ibn Khaldun is explained. Secondly, Cevdet Pasha administration approach , based on the effect of Ottoman modernization process on Pasha's understanding of government, which are tried to be explained around the ancient and cedit concepts.</p>			
Keywords: The Ottoman Empire, Ahmet Cevdet Pasha, State, Administration, Reform.			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada Osmanlı son dönemi devlet adamlarından olan Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ve yönetim anlayışını anlatılmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet anlayışı ile İbn Haldun'un devlet anlayışı determinist devlet anlayışları etrafında karşılaştırılarak anlatılmıştır. Bu karşılaştırma hem Ahmet Cevdet Paşa'nın hem de İbn Haldun'un devlet anlayışlarında temel kavram olan medeniyet kavramı ekseninde anlatılmaya çalışılmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı kanun-ı kadime uymak, asrın icabına uymak, tedrici değişim ve devlet menfaati ilkeleri esas alınarak Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı adalet, statü ve liyakat, diplomasi, siyasi rejim ve din ü devlet, merkeziyet ve âdem-i merkeziyet kavramları etrafında aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Ahmet Cevdet Paşa'nın görev yaptığı, Rumeli, Bosna, İşkodra, Çukurova gibi bölgelerdeki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunda burada yaptığı birçok uygulamadan bahsedilmiştir.

Son olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi içindeki konumu, Cevdet Paşa'nın Osmanlı'nın modernleşme süreci karşısında aldığı tutum esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu araştırma, Osmanlı modernleşme süreci bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ve yönetim anlayışı nedir? Ana sorusu etrafında şu alt sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır:

Ahmet Cevdet Paşa'da devlet kavramının kökeni ve anlamı ve Ahmet Cevdet Paşa ve İbn Haldun'un devlet anlayışları arasındaki ilişkinin mahiyeti nedir?

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet anlayışında "Medeniyet" kavramının yeri nedir?

Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışını oluşturan temel ilkeler nelerdir?

Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi ve hareketi içindeki yeri neresidir?

Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma üç bölüm ile sınırlandırılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı klasik yönetim yapısının genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu yapının geçirdiği dönüşüm Osmanlı layiha yazarlarının görüşleri ve sefaretnameler esas alınarak aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında bu dönüşümün daha kapsamlı bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı iki dönem olan III. Selim ve II. Mahmut dönemindeki faaliyetler anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Osmanlıda devletinde önemli bir dönüm noktasını ifade eden Tanzimat Fermanı ile başlayan dönem ve bu dönemde ilan edilen Tanzimat ve Islahat fermanları etrafında dönemin yönetim anlayışı ve bu anlayış ile Kameralizm ve Rechtsstaat arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak Tanzimat'ın yönetim alanındaki uygulamaları bahsinde yürürlüğe konan nizamnameler ile oluşturulan Tanzimat meclislerinin faaliyetlerinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde ilk olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatındaki dönüm noktaları ve devlet kademesindeki vazifeleri anlatılmıştır. İkinci olarak Ahmet Cevdet Paşa ile İbn Haldun'un devlet anlayışlarının bir karşılaştırılması yapılmıştır. Sonrasında Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı belirlenen dört ilke kapsamında oluşturulan alt başlıklar halinde irdelenmeye çalışılmış ve görev aldığı ıslahat faaliyetlerinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Son olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi içerisindeki konumu, onun modernleşme hareketi karşısında aldığı tutum dikkate alınarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Ahmet Cevdet Paşa tarihçi, hukukçu, âlim, eğitimci ve devlet adamı gibi birçok vasfi bünyesinde barındıran bir şahsiyettir. Ahmet Cevdet Paşa hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, hukuk alanında Ebul'ula Mardin (2009) ile Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci'nin (2013), tarih alanında Christoph Neumann(1999), felsefe alanında Kemal Sözen (1998), eğitim alanında Mustafa Gündüz'ün (2015), iktisat alanında Ahmet Zeki İzgöer'in (2014), Paşa'nın alimliği ve düşünce adamlığı hususunda Bedri Gencer (2011) ve Fatih M. Şeker'in (2015) çalışmalarından bahsedilebilir. Akademik alanda da Ahmet Cevdet Paşa'nın yukarıda belirtilen alanlarda birçok çalışma mevcuttur. Ahmet

Cevdet Paşa'nın yönetim alanındaki görüşlerine ilişkin literatüre bakıldığında Ümit Meriç'in (1975) sosyoloji alanında doktora tezi olan çalışması, Hatice Akın'ın (2004) tarih anabilim dalında hazırladığı yüksek lisans çalışması, Semra Şahin'in (2004) kamu hukuku alanında hazırladığı yüksek lisans çalışması, Mahmut Akpınar'ın (1997) yüksek lisans çalışması, Enver Yılmaz'ın kamu yönetimi anabilim dalı alanında hazırladığı yüksek lisans çalışmasından bahsedilebilir. Bu çalışma ile Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihçi ve hukukçuluğu yanında ikinci planda kalan devlet adamlığı ve bu kapsamda onun yönetim alanındaki görüşlerine değinilecektir. Bu bağlamda bu çalışma ile Ahmet Cevdet Paşa'nın diğer görüşleri yanında kısmen daha az çalışılmış olan yönetim alanındaki görüşleri hakkındaki literatüre bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada birincil kaynak olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın eserleri ile Osmanlı dönemi layiha yazarları ve sefaretname yazarlarının eserlerinden ve Cevdet Paşa ile aynı dönemde yaşanan bazı insanların görüşlerinden faydalanılmıştır. İkincil kaynak olarak Ahmet Cevdet Paşa hakkında yazılan literatür ile, Osmanlı klasik dönemi ve Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem ve dönemin yönetim anlayışı hakkında yazılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bunun yanında yabancı devlet adamlarının da görüşlerinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda, klasik ve modern çalışmaların ışığında dönemin şartları da dikkate alınarak, eleştirel bir okuma ile Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışının incelemesi yapılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1. OSMANLI DEVLETİNİN YÖNETİM SİSTEMİNİN TEMELLERİ

Osmanlı yönetim sistemini genel çerçevesi itibariyle klasik dönem ve bu yapının dönüşüme uğradığı modern dönem olarak adlandırmak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı klasik yapısı ve bu yapının geçirdiği dönüşümler irdelenecektir.

1.1. Osmanlı Klasik Yönetim Sistemine Genel Bir Bakış

Osmanlı devlet geleneği, Abbasi, Bizans, Sasani ve Selçuklu gibi devletlerin yönetim geleneği ile İslam şeriatını ve Orta Asya Türk-Moğol devlet anlayışını bünyesinde birleştirmiş ve bu unsurlara kendine özgü usuller de katarak oluşturulmuş bir gelenek olarak ortaya çıkmıştır (Köprülü ve diğerleri, 2014: 23)

Tımar sistemi bu Osmanlı klasik yönetim sisteminin temel kurumlarından bir tanesidir. Bu sistem Osmanlı klasik çağında tarımsal ekonominin temel belirleyicisi olmakla beraber, bu sisteme dair ilk belgeye dayalı atıf Orhan Bey dönemine kadar gider. Bununla birlikte bu sistemin temel özelliklerini Selçuklu İran'ın da ve Mısır'da bile görmek mümkündür (İnalçık, 2011: 117).

Tımar sisteminin uygulanmasında bir bölgenin fethinden sonra o bölgenin gelirlerini belirlemek ve bu gelirlerin dağılımını sağlamak adına tahrir işlemi yapılmaktadır. Bu işlem merkezi denetimi sağlamak adına önemli bir işlevi de yerine getirir (Ortaylı, 2007: 127; İnalçık, 2015: 112).

Bu sistemde arazi genellikle devletindir. Toprağı işleyen insanlar babadan oğula geçen kiracı konumunda bulunmaktadır. Köylünün toprağı satma, hediye etme veya izinsiz başkasına aktarma yetkisi bulunmamaktadır. Bu sistem devlet, sipahi ve köylünün toprak üstünde aynı anda haklarının bulunduğu parçalı bir sahiplik türüdür. Sipahinin bazı denetim hakları bulunmakla birlikte, devlet ona bu hakları toprak üzerindeki denetim haklarını, gelirini güvenceye alabilmek için vermektedir (İnalçık, 2015: 113-114)

Tımar sistemi, ulaşım imkânlarının, para ekonomisinin ve bürokratik organizasyon araçlarının yetersiz kaldığı bir durumda, belli bir yere ait vergi gelirlerinin bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığında o görevliye mali, askeri ve idari birtakım görevler yükleyen bir sistem olarak tanımlanabilir. Genç (2013: 95) bu sistemin, tarımsal

ekonomiye dayalı Osmanlı düzeninin mali metotlarına ait merhalelerin ilki ve en önemlisi olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı yönetim sisteminin temel kurumlarından bir tanesi de kul sistemidir. Devlet hizmetinde köle gençlerin yetiştirilmesi sistemi Osmanlı devletine, Ortadoğu İslam devletlerinden geçmiş bir gelenektir. Osmanlı bu sisteme kendi Hristiyan tebaasından aynı amaçla çocuk toplama yöntemini getirmiş ve buna devşirme sistemi denmiştir. Bu sistem Osmanlıların bu geleneğe kattığı bir yeniliktir (İnalçık, 2015: 83).

Kul sistemi, bu sistemden gelenlere yalnız askeri makamlarda görevler vermiş, mali işler ile yazı işleri ekseriyetle ilmiye sınıfından gelen Türk ve Müslüman unsurlara bırakılmıştır. Kul aslından olanları küçümseme ve onlara karşı düşmanlık hislerinin var olduğu anlaşılmaktadır (İnalçık, 2015: 84). Bu sistemin hür doğmuş Müslümanları bazı vazifelerin dışında tuttuğu için suçlandığı ve bu engellenmenin kızgınlıkla hatırlandığı ifade edilmektedir (Mardin, 2009a: 125).

Tarihsel süreçte Ortadoğu ve Türk-İslam devletlerinde meşruiyeti sağlayan ve devletin idaresinde en fazla önem atfedilen kavram adalettir. Bu devletlerin yönetim düşüncesinde merkezi bir yer işgal eden adalet kavramı Osmanlı devletinde de yönetimin en temel prensibi olmuştur.

Bu adalet ilkesi kapsamında hükümdarın, halkın şikâyetlerini dinlemek ve haksızlıkları düzeltmek için kendi huzurunda kurduğu ve temelde bir yüce mahkeme işlevi gören Divan Ortadoğu devletlerinin tamamında en temel hükümet organı olarak var olmuştur (İnalçık, 2015: 94). Bu sistem Sasanilerde de görülmektedir. Padişah haftanın iki günü divan-ı mezalime gelerek tebaanın sıkıntılarını aracısız bir şekilde dinleyerek hükmünü vermektedir (Nizamü'l-Mülk, 2014: 17) .

Bu gelenek o zamandan beri önemini korumuştur. Osmanlıda bu kurum Divan-ı Hümayun adı altında devam etmiştir. Bütün İslam hükümdarları gibi Osmanlı hükümdarları da uyruklarını Müslüman ya da gayrimüslim olsun 'reaya' sayar ve fermanlarda reayanın hükümdara Allah'ın emaneti olarak verildiği sık sık tekrarlanmaktadır (İnalçık, 2015: 73). Ülkenin hükümdarın malı ve tebaanın hükümdara Allah'ın emaneti olarak görülen bir sistemde böyle bir örgütlenmenin ilk ve en önemli iş

olarak halkın sıkıntılarının bizzat dinlendiği ve çözüm bulunduğu bir uygulamayı benimsemesi gayet tabii karşılanmalıdır.

Divan-ı Hümayun bürokratik bir örgütlenmedir ve on yedinci yüzyıla kadar bu örgütün başı nişancıdır. Nişancı, Osmanlı örfi kanunları ve arazi meseleleri hakkında hem bilirkişi hem de alınan kararların uygulayıcısı konumundadır. Nişancı on yedinci yüzyıla kadar önemini korumuş bir memuriyet olarak kalmıştır. Divan-ı Hümayunun bir diğer önemli memuru reisülküttap idi. Reisülküttap esasında dış işlerini yürüten görevli olmamakla birlikte, doğrudan sadrazam nezdinde çalışmaya başlaması ve devletin dış ilişkilerinin artmasından sonra dışişleri yazışmalarının onun üzerinde kalması, Hariciye Nezaretinin de reisülküttabın ofisinin üzerine kurulması sonucunu doğurmuştur (Ortaylı, 2007: 214-215).

Divan, yönetim işlerinde karar organı olmakla birlikte, aynı zamanda bir yüksek mahkeme işlevi gören bir kurum olarak, padişahların divan toplantılarına bizzat katılmayı bırakmalarından sonra giderek önemini yitirmiş ve karar alma organı niteliğini kaybetmiştir.

Osmanlı imparatorluğu gibi fütihat üstüne kurulu bir yapıda askeri gelişmelerin rolü azımsanmayacak derecede önemlidir. Bununla birlikte, bu askeri gelişmeleri dini ideallerle birleştiren bir siyaset olarak gaza kültürünün de Osmanlı ilerlemesinde önemli bir rolü bulunmaktadır.

Wittek (1995: 61) Osmanlı beyliğinin gaza hareketinin etkin ve başarılı olması sebebiyle Anadolu'nun her tarafından savaşçıları kendi saflarına çektiğini belirtir ve bu durum sonucunda devletin fethetmeye yani, gaza etmeye devam etmek zorunda olduğunu ifade etmektedir. İnalçık da (2015: 13-14) gaza ülküsünün Osmanlı devletinin kuruluşunda ve büyümesinde önemli bir unsur olduğunu, sınır toplumunda gaza ülküsüyle bütün toplumsal erdemlerin uyum halinde bulunduğunu ve bu sistemin amacının yıkmak değil boyun eğdirmek olduğunu belirtir. Ayrıca gaza ve yerleşme olgularının Osmanlı fetihlerinin temel vasfı olduğunu ve fethedilen coğrafyalarda benimsenen yönetim ve kültür biçimlerinin Ortadoğu siyaset geleneğinden kaynaklandığını belirtmektedir.

Osmanlının askeri üstünlüğünde askerinin üstün vasıflarının yanında askeri teknoloji konusunda izlediği politikanın da etkisi bulunmaktadır. Türköne (1995: 27) Osmanlıların

savaş teknolojilerinde gelişmeleri, imkânları ve yenilikleri takip edip uyguladıklarını ve hiçbir dönemde Avrupa ile aralarında uzak bir mesafe bırakmadıklarını belirttikten sonra, 1560'ta İstanbul'da elçi olarak bulunan Busbecq'in Türklerin yeni icatlara diğer bütün milletlerden daha fazla ilgi duyduklarını ve silah konusundakileri ise daha fazla istekle benimsediklerini belirttiğini kaydetmektedir. İnalçık da (2015: 188) Osmanlıların on beşinci yüzyıldan beri, Avrupa'nın coğrafya, askeri teknoloji ve özellikle tıbbını, dini bir engelle karşılaşmadan benimsediğini, yabancı kültürlerin yararlı yanlarını benimseme eğiliminin on sekizinci yüzyıldan çok daha eskilere dayandığını, çünkü bunların İslam'ın temel değerlerini etkilemediğini ve o dönemde bu çeşit uygulamaların hayati önem taşıdığını belirtmektedir.

Osmanlı klasik yönetim sisteminde padişahlar çok temel bir pozisyonda bulunmaktadır. Nitekim padişahların durumunda meydana gelen bir değişme klasik dönem yazarları tarafından devletin zafiyeti olarak yorumlanabilmiştir. Bu anlamda Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim gibi hükümdarların Osmanlı devletinin gelişimindeki önemine Cevdet Paşa da dikkat çekmektedir.

II. Mehmet dönemi imparatorluğun gerçek manada kurulduğu dönemdir. Sander (2010: 56) Fatih'in politikasının, İstanbul'u fethetmek, Çandarlı'dan kurtulmak, yeniçerileri örgütleyip güçlendirerek tam anlamıyla kendisine bağlamak ve gaza felsefesini devlet politikası haline getirmek olduğunu belirtmektedir.

Bu hedefler içinde şüphesiz İstanbul'un fethinin gerçekteştirilmesi, sadece imparatorluğun değil, dünya tarihinin yönünü değiştiren bir hareket olmuştur. Genç'e göre (2013: 307) İstanbul'un fethi kaybeden tarafta bin yıllık bir sistemi sona erdiren, kazanan tarafta da uzun süreli büyüme ve genişlemenin hızlandığı bir döneme rastlar ve Osmanlı iktisadi ve sosyal sisteminin 100-150 yıllık başarısının dönüm noktası olmakla birlikte ondan sonraki gelişmelerin de temelini teşkil eder. Cevdet Paşa da (1976a: I/60) İstanbul'un fethinin Osmanlı gelişmesindeki önemini, “ **Eğer İstanbul fetih olunmasaydı Devlet-i Aliyye bu kuvvet ve kudreti elde edemezdi**” sözleriyle dile getirmektedir.

Fatih fetihlerle imparatorluğu genişletmekle kalmamış, devlet teşkilatı ile alakalı bir kanunname de çıkartmıştır. Bu kanunname ile Fatih'in amacı, tımar sahiplerinin

yolsuzluklarını önlemek ve para cezalarını ve vergi oranlarını belirleyerek devletin tebaasına adalet çerçevesinde bir koruma sağlamaktır (İnalcık, 2011: 31).

Fatih dönemi, yapılan fetihler ve devlet teşkilatına dair getirilen düzenlemeler ile imparatorluğun gerçek manada kurulduğu ve merkezileştirildiği bir dönem olarak nitelendirilebilir.

Fatih döneminin sonrasında taht kavgaları ve onun izlediği maliye ve yönetim politikalarına karşı bir tepki ortaya çıkmıştır. Aşırı savaşçı politika ülkeyi yormuş, tahta çıkan II. Bayezit'e eski politikaya dönmesi konusunda baskılar olmuştur. Bu dönem istikrar ve güvenlik koşulları içinde büyük bir ekonomik gelişme ve şehirleşme dönemi olmuş, aynı zamanda ordu ve donanma da modernleştirilmiştir. I. Selim ve Kanuni dönemi fetihleri için gerekli koşullar bu dönemde yaratılmıştır (İnalcık, 2015: 35-38). Bu anlamda bu dönem II. Murat dönemi ile benzerlik göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim dönemi sekiz yıl gibi kısa bir süre olmakla birlikte çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir devir olmuştur. Bu dönemde özellikle Mekke ve Medine'nin Osmanlıya katılmaları bir yeniliğin ifadesi idi. Osmanlı artık bir sınır devleti değil, İslam halifeliği idi; Osmanlı sultanları da artık kendilerini bütün Müslüman dünyanın koruyucusu sayıyorlardı. Bu durumun sonucunda İslam hukuku devlet yönetiminde ön plana çıkarılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in fetihlerinin ekonomik sonucu ise, dünyanın en zengin ticaret yolunun Osmanlı denetimine geçmesi ve devlet gelirlerinin artması olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman dünya çapında fetihleri bu kaynaklarla yapabilmıştır (İnalcık, 2015: 39).

Bu olayın kuruluşundan itibaren gaza ülküsü ve din ü devlet temeli üstüne kurulmuş bir devlet olan Osmanlı için maddi tarafının yanında manevi açıdan da büyük bir katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim Cevdet Paşa (1976a: I/64) Yavuz Sultan Selim'in saltanat ve hilafeti birleştirmekle Osmanlı devletini geleceği en yüksek seviyeye ulaştırdığını bildirmektedir.

Osmanlı Devletinin gelişiminde bahsedilen faktörlerin önemi ortadadır. Ancak Osmanlı ilerleyişinin asıl esası oluşturduğu yönetim düzeninde yatmaktadır. Genç'e göre (2010: 74) bu başarıda askeri organizasyon şüphesiz ki etkilidir. Ancak asıl önemli olan din, dil ve örf bakımından kendilerine yabancı, hatta düşman olan milyonlarca insana yüzyıllar

süren bir hâkimiyeti kabul ettirebilmiş olmaları ve yönetilenlerin bunu meşru kabul etmeleri; Osmanlının esas kaynağı ve karakteri budur.

Osmanlılar kurdukları bu düzenin temel esasları nelerdir? Derviş Sarı Saltuk'un Osman Gazi'ye öğütlerinde adil olunması, yoksuldan yana olunması, tebaaya iyi davranılması ve idarecilerin denetlenmesi gibi hususlar vurgulanmaktadır (İnalcık, 2015: 72).

Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a vasiyetinde ise; kanunlara itaat edilmesi, liyakat sahibi kişilerle iş yapılması, yöneticilere makamlarına göre muamele edilmesi, ilim adamlarına hürmet edilmesi, cihad ve gazanın sürdürülmesi gibi hususlar dile getirilmektedir (Cevdet, 1976a: I/58) .

Nizamü'l-Mülk de devletin tebaasının duasıyla ayakta kalacağını ve saltanatın küfür ile dahi devam edeceğini ancak zulüm ile devam etmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir (Nizamü'l-Mülk, 2014: 15). Örnekleri çoğaltabileceğimiz bu sözlerin devletin yaşamasının en temel şartının adil bir idare olduğu görülmektedir.

Osmanlı bu anlayışın iyi bir uygulayıcısı olmuş ve bunun yanında yaptığı uygulamalarda halkın önceki durumunu da göz önünde bulundurmıştır. Fethettiği yerlerde korumacı bir siyaset izleyerek eskiden uygulanan baş vergilerini aynen kabul etmiş ve bunu cizye adı altında birleştirmiştir (İnalcık, 2011: 57). Aynı zamanda fethedilen yerlerin dağıtımında merkezi otoriteyi sarsmamak esas alınmıştır (Ortaylı, 2007: 125). Bu anlayış feodalizm karşısında da devam etmiştir. Osmanlı feodalizmin ilkelerine saygılı davranmıştır. Bunun yanında köylü ve tüccarın merkezi Osmanlı yönetiminden, önceki feodal dönemde sağladıkları kazançtan daha fazlasını elde etmeleri, Osmanlı merkezi yönetiminin güçlenmesini sağlamıştır (İnalcık, 2015: 25-26).

Köylüleri yerel görevlilerin zulümlerine karşı korumak da Osmanlı yönetiminin temel bir ilkesiydi. Bunun için beylerbeyi ve sancak beylerinin denetimi yaygınlaştırmak ve bir kişinin köyün tamamına hükmetmesini engellemek amaçlanmıştır. Tımar sistemi aynı zamanda köyleri de içine alan güvenlik sistemi ile reyanın eşkıyalığa karşı korunmasını ve suçluların cezalandırılmalarını da sağlıyordu. Bu anlamda tımar sistemi beylerbeyinden sipahiye kadar Sultanın yürütme gücünü temsil ediyordu (İnalcık, 2015: 117-122).

Osmanlı'nın uyguladığı bu politikalara bir bütün olarak bakıldığında, Osmanlı'nın bu hızlı sayılabilecek ilerleyişinin, bu politikaların tek tek başarılarından ziyade tamamının bir uyum içinde yürütülmesinin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın dediği gibi, Devlet işleri saatin çarkları gibi birbirine bağlı olduğundan, hepsinin bir nizam içinde yürütülmesi gerekmektedir (Cevdet, 1974a: VI/7).

1.2. Osmanlı Klasik Yönetim Sisteminin Dönüşümü

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarında Kanuni Sultan Süleyman döneminde birtakım değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemdeki diğer ülkelerde de uygulanan bazı değişimler sonradan o döneme dair atıflarda bulunan Osmanlı layiha yazarları ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından bozulmanın ve sıkıntıların başlangıcı olarak gösterilmiştir.

Tımar sistemi bir yönetim kurumu olarak Sultan'ın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil ediyordu. Osmanlı düzeninin temelini teşkil eden bu sistemdeki bir değişim, dolayısıyla devletin düzeninde de bir değişikliğe yol açacaktır. Tımar sisteminde eski kanuna göre ordu komutanı savaşta yararlık gösterenlerin tımarına ilave yapar yeni baştan tımar veremez, bunun için ruus verebilir ve bu gibi durumları İstanbul'a döndüğünde padişaha arz ederdi. Kanuna aykırı ruuslar iptal olunurdu. III. Murad döneminde sefere çıkan beylerbeyiler ve sancakbeyleri rüşvet alıp istedikleri gibi tımarları alıp vermeye başlamışlardır. Bundan sonra tımarlar para ile reayadan olmayanlara satılmaya başlanmış, tımar ve zeametler rüşvet ile ele geçirilir hale gelmiştir (İnalçık, 2017: 127-128).

Ahmet Cevdet Paşa da bu konuda benzer fikirleri dile getirmektedir. Paşa birtakım kimselerin bir yolunu bulup ellerine mülazemet geçirdiklerini, diğer bazı vasıfsız kimselerinde rüşvet, adam kayırma gibi durumlar sonucunda ellerine geçirdikleri işleri yürütmeye yeterli olmadıklarından iltizam gibi ihale etmeleriyle şer'i işlerin karışıklık ve sarsıntı içine girdiğini belirtmektedir (Cevdet, 1976a: I/163).

Ahmet Cevdet Paşa bir başka yerde iltizam usulünün zulüm olaylarından bir tanesi olduğunu belirtir ve zeamet, tımar ve mukataa sahiplerinin yiyeceğin ziyan edilmesi, israfın artması ve başka sebeplerden dolayı borçlandıklarından kendi üzerlerindeki tımarları dolgun bedeller ile sarraflara iltizam ettiklerini onların da faiz ekleyerek mültezimlere verdiklerini belirtmektedir (Cevdet, 1976b: IV/383-384).

Abou-El-Haj (2000: 21), Osmanlı tarihçilerinin iltizam gibi dünyanın her yerinde ortaya çıkan olguları sadece Osmanlıyı etkileyen dönemsel faktörlerin bir sonucuymuş gibi ele alma eğilimi içinde olduklarını belirtmektedir.

Aslında bu sistem, yeniçağ Avrupası'nda modernleşmekte olan devletlere düzenli bir gelir sağlamış, bütçe ve hizmetlerde belirlilik getirmiş ve burjuvazinin doğuşuna da imkân sağlamıştır. Richelieu Fransa'sında, Petro Rusya'sında iltizam sistemi bu tarz sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda ise tarım faaliyetleri gelişmediğinden devlet bu gelirlerden fayda sağlayamadığı gibi, güçlü bir şehir burjuvazisi de oluşmamıştır. Bu durum yolsuzlukların ve mültezimlerin gücünün artmasına vesile olmuştur (Ortaylı, 2007: 143).

Osmanlıdaki gelişimi farklı sonuçlara sebep olan bu sistemin uygulanmasının temelinde iki temel saik bulunmaktadır: Tımarların evvelce merkezi hükümet tarafından ihale yolu ile mültezimlere verilmesi merkezi yapının zayıflığından ve belirli bir gelir elde etmek istemesindedir (Ortaylı, 2007: 227).

Tımar sistemi, para ekonomisinin ve ekonomik süreçlerin gelişmediği bir düzenin ürünüydü. Bu süreçlerin ve ekonominin gelişmeye başladığı bir dönemde, devletin masraflarını karşılamak üzere, mevcut vergi haklarını hızlıca nakdi vergi sisteminin içine katma zarureti sonucunda iltizam sistemi genişleme alanı bulmuştur (Genç, 2013: 98). Osmanlı devletinin iltizam sistemine geçişinde, sadece birtakım devlet görevlilerinin davranışlarından ziyade, belirtilen mevcut şartların zorlamasının rolü daha önemli görünmektedir. Bununla birlikte iltizam sisteminin, Osmanlı devletinin ekonomik ve toplumsal şartlarından dolayı birtakım sıkıntılara da yol açtığı kabul edilmelidir.

Osmanlı imparatorluğunun ekonomik sıkıntılarının başlangıcına dair genel görüş bu sıkıntının Kanuni Sultan Süleyman döneminin son dönemlerinde ortaya çıktığı şeklindedir. Bu sıkıntılarının sebepleri arasında bu dönemde devletin zenginleşmesi ile paralel olarak artan lüks ve sefahat, yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar ve Amerikan ve Avrupa gümüş paralarının pazara girmesiyle yarattığı enflasyon gibi nedenler gösterilmekle birlikte, bu olayların sonunda Osmanlı ekonomisinin Batı ile yarışamaz duruma geldiği ve bir çöküş sürecine girdiği belirtilmektedir. Bu görüşler birtakım doğrular barındırmakla birlikte bazıları temelinden sorgulanması gereken

fikirler barındırmakta ve Osmanlı ekonomisinin yaşadığı sıkıntının boyutlarını tam anlamıyla açıklayamamakla birlikte, devletin geçirdiği dönüşümü de göz ardı etmemektedir.

Koçi Bey (1972: 69) Kanuni Sultan Süleyman'ın askerinin gücünü ve hazinenin zenginliğini görüp, süs ve şöhreti arttırdığını, vezirlerin dahi ona uyararak halk nazarında örnek oluşturduklarını ve bütün halkın süs ve şöhrete düştüğünü belirtmektedir. Bunun sonucunda da makam sahiplerinin ve askerinin gelirinin yetmemesi sonucu zulüm ve tecavüze başvurduklarını ve âlemin harap olduğunu belirtirken, şöhreti ve süsü zararı bulaşıcı bir bidat olarak görmektedir. Davison (2005: 16) da Osmanlı padişahlarının kafes sisteminin kurumlaşmasından önce kendini göstermiş olan lükse ve ihtişama düşkünlüklerinin iyice arttığını belirtmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa (1976a: I/68-69) ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde artan servet sonucunda ortaya çıkan durumdan istifade etme ve sonunu düşünmeden gereksiz yere malını ve parasını harcamanın, zevk ve eğlenceye düşkünlüğün bu dönemde baş göstermeye başladığını ve bu durumun yarattığı sıkıntıların devlet işlerinde kötü gelişmelere yol açtığını belirtmektedir. Ancak, Ahmet Cevdet Paşa süs ve şöhretin yarattığı sıkıntılar konusunda Koçi Bey ile benzer görüşleri dile getirmekle beraber ondan bir noktada ayrılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelinceye kadar Osmanlı devletinin sade bedevilerin durumuna yakın bir hayat yaşadıklarını; ancak bu dönemde kısa zamanda toprakların hızla genişlemesiyle memlekette hızla artan zenginliğin tabii olarak durumun değişmesine neden olduğunu söyler. Paşa burada bedeviler gibi kalınsaydı daha iyi olmaz mıydı sorusunu sormanın zamanın mecburi hüküm ve emirlerini inkâr etmek olduğunu ve zamanın hükmünü anlayıp takdir etmeyerek tabiatın gidişine karşı koyup eski durumunda kalmakta direnen ve ısrar eden kavimlerin boşluk ve yokluk denizine düşeceklerini belirtmektedir (Cevdet Paşa, 1976a: I/ 124-125).

Osmanlı ekonomisine dair bir diğer mesele kapitülasyonlar meselesidir. Mehmet Genç (2013: 43-44) Osmanlı ekonomik sistemine dair ortaya attığı provizyonizm ilkesi ile kapitülasyonlar arasında bir ilişki kurmaktadır. Buna göre bu ilkenin dayandığı iktisadi politika için üretimin hedefi ihracattan ziyade yurt içi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Diğer taraftan ithalat ülkede üretilmeyen ya da az miktarda üretilen ürünlerin ülkeye girmesi anlamında arzu edilen bir faaliyetti ve bu yüzden ithalat Osmanlı'da kolaylaştırılır, hatta

teşvik edilirdi. Dış ticarete yabancılara verilen kapitülasyonların da bu anlamda önemli kurumlardan bir tanesi olarak düşünülmesi gerektiğini söylemektedir.

Genç (2013: 50-51) 1838 Balta Limanı Antlaşmasını, kendisinin de izahı zor görünen bir tavır olarak nitelendirdiği Osmanlı devletinin ithalatı serbest bırakarak, ihracatı kısıtlayan ve on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etmiş olan ekonomik tavrının son örneği olarak görmektedir. Bu durumda Osmanlıların pazarlık gücünü ithalat yerine ihracatı sınırlandırmak ve vergilendirmek için kullandıklarını söylemektedir. Bu anlamda Osmanlı sanayisini yok etmekle itham edilen ve geçmişte benzeri bulunmadığı düşünülen anlaşma, fiskalizm ile beraber kuvvetli bir provizyonizm damgası taşımaktadır (Genç, 2013: 89).

Ortaylı (2007: 337-338) da Osmanlı imparatorluğunun ticaretinin çöküş sebeplerinin tarımdaki ve zanaattaki yapısal değişimlerin yapılamamasından ileri geldiğini, yoksa ticaretin çöküşü meselesini gaflet içindeki yöneticilerin kapitülasyonlar vermesiyle açıklamanın pek doğru olmadığını belirtmekte ve ayrıca merkantilist ekonomi şartlarına geçemeyen Osmanlı imparatorluğunun uluslararası ticareti bünyesine çekmek için başvurduğu ticari imtiyazlar verme yolunun zorunlu ve rasyonel bir yol olduğunu söylemektedir.

Osmanlı ekonomisinin sıkıntılarına dair diğer bir mesele de ucuz Amerikan ve Avrupa gümüş paralarının yarattığı sarsıntıdır. İnalçık (2015: 145) on altıncı yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Doğu Akdeniz pazarına giren Avrupa ve Amerikan gümüşünün Osmanlı devletinin ekonomik yapısı ile birlikte toplum ve devlet yapısının temellerini sarsıntıya uğratan bir fiyat devrimine yol açtığını belirtmektedir. Buna karşın Abou-El-Haj (2000: 36) İnalçık'ın monetarist bir yaklaşımla Yeni Dünya'dan Osmanlı devletine akan gümüş ile bunun ortaya çıkardığı sıcak para krizinin on yedinci yüzyıl problemlerine katkıda bulunan birincil faktörleri oluşturduğunu söylediğini, İnalçık'ın dışsal faktörlere ağırlık verdiği bu yaklaşımına itiraz edenlerin de Osmanlı sosyoekonomik yapısının toprak tasarruf biçiminde meydana gelen yeni düzenlemeler sonucu değiştiği fikrinde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Faroqhi (2012: 93) Ömer Lütfi Barkan tarafından türetilen ve bir dönem için çok etkili olan Avrupa'dan dış ticaret yoluyla aktarılan fiyat devriminin Osmanlı gerilemesini başlattığı fikrinin, Şevket Pamuk tarafından ortaya

konulan verilerle fiyat artışlarının tarihçilerin başlangıçta varsaydıklarından daha önemsiz olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

Bu konudaki tartışmada da görüldüğü üzere Osmanlı ekonomisi 1500'lerin sonundan itibaren duraklayan, hatta gerileyen bir yapı olarak sunulmakla ve dış tesirler ön plana konarak toplumun iç dinamiklerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm göz ardı edilmektedir. En önemlisi de en temel kabullerden biri olarak karşımıza çıkan Sanayi devrimini gerçekleştirememiş bir Osmanlı İmparatorluğunun hızla yükselen Batı karşısında bu kadar uzun süre nasıl direnmeyi başardığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Mehmet Genç (2013: 36-46) bu durumu Osmanlı tarihçilerinin karşılaştığı bir problematik olarak ele almış ve Osmanlı ekonomisini üç temel ilke üzerinden tanımlamıştır: Bunlardan birincisi olan provizyonizm ilkesi iktisadi faaliyetin amacının insan ihtiyaçlarının karşılanması olan sistemdir. İkinci sistem olan gelenekçilik ilkesi ise iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etmeyi ve herhangi bir değişimin ortaya çıkması halinde eskiye dönmek üzere değişimi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Üçüncü bir sistem olan fiskalizm ilkesi ise hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu ilkeler ışığında oluşan Osmanlı sisteminin kapitalizme sadece kapalı bir sistem olmadığını aynı zamanda karşı bir sistem olduğunu belirtmekte ve İslam'ın tasavvufi yanının benimsenmesi sonucunda gelişme yolunun tıkanıdığı tezine de bu görüşün doğruluğunu kabul etmekle bu sistemin ilerlemeyi tıkadığı kadar gerilemenin yollarını da aynı derecede tıkayan bir düzen olduğunu belirtmektedir (Genç, 2013: 72-73).

Klasik Osmanlı düzeni gaza ve cihad üstüne, yani fütuhatla genişleyen bir imparatorluk varsayımına dayanıyordu. Cevdet Paşa (1974g: XII/181) devletin en büyük görevinin gaza ve cihad olduğunu belirtmektedir. Fütuhat kapılarının kapanması gaza kültürü ile işleyen bir düzeni sıkıntıya sokmuştur (Türköne, 1995: 37). Ortaya çıkan bu durum karşısında Osmanlı askeri düzeninin bozulmasının devletin karşı karşıya kaldığı genel sıkıntı üzerindeki etkilerinin ne olduğu ve askeri düzendeki sıkıntıların asıl kaynaklarının ne olduğu gibi sorunsallar karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa (1972: III/73) Osmanlı milletinin askerlikte lazım olan tüm vasıfları kendinde topladığını, ancak askerin yiğit ve yürekli oluşunun gerekli eğitimin verilmemesi halinde sonuçlarının görülemeyeceğini belirtmektedir. Cevdet Paşa her konuda temel mesele olarak gördüğü eğitim meselesinin önemine bu konuda da işaret etmektedir.

Osmanlı askeri düzeninin bozulmasında şüphesiz hem dışarıdaki gelişmelerin gerisinde kalınması, hem de içerideki birtakım sıkıntıların ortaya çıkması aynı derecede önem arz etmektedir. Meselenin içerideki boyutlarına bakıldığında, yeniçeri düzeninin hicri 909 senesinde meydana gelen bir olay sonucunda ocağa dışardan asker alınması sebebiyle bozulmaya başladığı ifade edilmektedir (Koçi Bey, 1972: 41-42).

Bu olay Ocağın kanun ve kurallarının bozulmasında temel teşkil etmiş, zamanla bu durum daha da genişletilerek önü alınmaz hale gelmiştir. Cevdet Paşa bu hadise ile Yeniçeri Ocağı'na incir çekirdeği dikildiğini belirtmektedir (Eryılmaz, 2010: 27).

Bu durum şüphesiz ki asker sayılarında da gereksiz bir artışa sebebiyet vermiştir. Kâtip Çelebi 1562-1609 yılları arasında devletin maaşlı askerlerinin sayısının iki kat arttığını ve askerlere ödenen bu ücretlerin hazineye büyük bir yük getirdiğini belirtmektedir (Kâtip Çelebi, 1982: 27). Cevdet Paşa (1976c: V/368-369) askerin başına geçen kimselerin her seferde fazla tayinat almak için maiyetindeki askerin sayısını üç kat bildirdiğini, bu durumun gelenek haline geldiğini ve Osmanlı devletinin bile asker sayısını tam ve doğru olarak bilmediğini belirtmektedir. Ortaylı (2007: 244) asker sayısındaki bu artışın, işsizliği önleme ve teknolojik geriliği asker sayısıyla kapatma çabaları olarak açıklanabileceğini ve Osmanlı padişahlarının bu kurumu kaldıramamasının geleneksel devlet sisteminin merkezi modern bir orduyu besleyecek ve kuracak durumda olmamasıyla açıklanması gerektiğini bildirmektedir.

Ortaylı'nın ortaya koyduğu bu durum ilerleyen dönemlerde askeri reform yapma gereği duyan devletin karşısına çıkan birincil meseleyi teşkil etmektedir. Ancak yeniçerilerin belirleyici bir güç olarak ortaya çıkmaları da şüphesiz meselenin çözümünde birtakım sıkıntılar doğurmuş, eline geçirdikleri gücü kötüye kullanmaları ise halk ve devlet arasında başka sıkıntıların doğmasına sebep olmuştur.

Yeniçerilerin ortaya çıkan sıkıntılardaki rolü inkâr edilemeyecek boyutlardadır. Kafadar (2014: 130) on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda devletin ve savaş şartlarının değişmesinden dolayı, askerlerin sayısının arttırıldığını ve bozuk uygulamaların yaygınlaşmaya başlaması sonucu sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıktığını belirtmekle birlikte, bu sorunların kaynağının yeniçerilerin belli bir etnik gruptan gelmesi, evlenmesi ya da ticarete atılması olmadığını, devletin onların beklentilerini karşılayamaması, örneğin maaşlarını düzenli ödeyememesi olduğunu belirtmektedir. Ortaylı (2007: 242) da yeniçeri ocağının bozulma döneminin devşirme geleneğinden sonraya rastladığını ve ocağın tarihi içindeki başarıları ya da sıkıntıları Türklük ve Türk olmamak gibi sebeplere bağlanamayacağını belirtmektedir.

Meselenin dış boyutuna bakacak olursak, buradaki sorunun Türklerin yeni askeri teknolojilere ilgisizliğinden kaynaklanmadığını yineledikten sonra, asıl meselenin bizim ilerlemememiz değil, bizden çok hızlı bir şekilde ilerleyen Batının bizi geride bırakmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim Cevdet Paşa (1972: III/124) Avrupa'da savaş sanatı ve fenninin pek çok ilerlemiş olduğundan eğitim görmüş asker hazır bulundurmak ve harp fennini ilerletmenin günlük işlerden olduğunu, buna karşın o zaman bizdeki vükelanın yaptıkları ıslahat hareketlerinin o vakte göre yetersiz kaldığını belirtmektedir.

On altıncı yüzyıl, Osmanlı klasik yönetim anlayışı açısından birtakım sıkıntıların ortaya çıktığı bir dönem olarak görülmekle birlikte; diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan askeri, ekonomik, toplumsal ve siyasal alandaki sıkıntıların devletin yapısını dönüşüme uğrattığı bir dönem olarak da görülebilir.

Burada Kanuni dönemindeki gerçekleştirilen uygulamalara geçmeden önce, Osmanlı yönetim sistemine büyük sıkıntılar verdiği hemen herkes tarafından dile getirilen ve kökeni Kanuni Sultan Süleyman döneminden daha eskilere dayanan rüşvet ve yolsuzluk meselesine öncelikle değinmek gerekmektedir.

Kâtip Çelebi (1982: 24), rüşvetin aklen ve şer'an zararlı ve ayıplanan bir huy olduğunu ve rüşvetin devlet işlerinin dayanağı haline gelmesi halinde devlet ve hazinenin sıkıntıya düşeceğini belirtmektedir. Cevdet Paşa (1972: III/384) da hazinenin menfaatinin işi adamına vermekle mümkün olduğunu, rüşvetin de bu emrin uygulanmasını sarstığı için haram kılındığını ve bu durumun zararlarının ortada olduğunu belirtmektedir. Rüşvet

meselesi farklı yüzyıllarda farklı kaynaklarda yer almaya devam etmektedir. 18. yüzyıla ait bir kaynakta, çoğu kadıların rüşvetin adını mahsul koyarak dini emirleri yerine getirmediği ve rüşveti çok veren taraf lehine hüküm verdikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte aslında rüşvetin Osmanlı yönetim sistemindeki kökleri daha öncesine dayanmaktadır. Örneğin Yıldırım Bayezit (1389-1402), kadıların yolsuzluklarını öğrendiğinde, tamamını bir yere toplatmış ve buranın yakılmasını emredek kadar sinirlenmişti. Öte yandan Yavuz Sultan Selim de (1512-1520), Hazine'deki memurların rüşvet aldıklarını duyduğunda bunların katline ferman vererek aynı hassasiyeti göstermiştir (Eryılmaz, 2010: 29).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan olaylara bakacak olursak, Koçi Bey (1972: 5) Sultan Süleyman dönemine gelinceye kadar padişahların bizzat divanda bulunup, memleket ve milletin büyük küçük bütün işlerle tam manasıyla meşgul olduklarını, bu dönemde bu uygulamanın ortadan kalktığını bildirmektedir. Kafadar (2014: 113-114) ise sultanların kamusal ve kısa bir süre sonra da askeri hayata doğrudan müdahale etmekten geri durmalarının Osmanlı devletinin gerilemesinin bir sebebi olarak görüldüğünü, fakat bu durumu aynı zamanda bürokrasinin ortaya çıkmasıyla iktidarın tüzelleştiği erken modern döneme paralel bir gelişme olarak görmeyen de mümkün olduğunu belirtmektedir.

Cevdet Paşa (1976a: I/133) da önceden ehil ve hakkı olan kimselerin gözetildiğini; ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın eski geleneğin dışına çıkarak İbrahim Ağa'yı birden sadaret makamına getirdiğini belirtmekte, bu ve benzeri durumların sıkıntılarının o dönemde devletin güçlü olmasından dolayı hissedilmediğini, sıkıntılarının sonradan ortaya çıktığını dile getirmektedir.

Lütfi Paşa (1982: 20) devlet görevlerine liyakatsiz kişilerin alınmaması gerektiğini ve herkesin değeri ve bilgisine göre bir işe verilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bunun yapılmaması durumunda ortaya çıkacak sıkıntılara değinmektedir.

Layihâ yazarlarının ve Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadelerinden yola çıkarak şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Kamu hizmeti liyakat üzerine kuruludur. Atamalar da kamu hizmetinin standartlarına göre yapılır ve tecrübeye dayanır. Gereksiz azil hoş görülmez. Çoğu atamalar uzun süreli ya da hayat boyu kaydıyla yapılmalıdır, çünkü toplumun çoğu katmanında görev yapan memurların etkin hizmeti, görevin babadan oğula geçişini de

ima edecek uzun süreli bir atamayla sağlanır. Burada dile getirilen erken modern liyakat sistemi kapalı bir modeldir ve toplumun yalnızca belli bir kesimi için söz konusudur. Teoride bu sistem toplumsal hareketliliğe, ancak en asgari derecede izin vermektedir (Abou-El-Haj, 2000: 63).

Yönetim alanında sıkıntı olarak ortaya konan bir başka durum da vezir-i azamlık makamında bulunanların durumlarıyla alakalıdır. Koçi Bey (1972: 20) 1584 yılına kadar vezir-i azamlık makamının tam bir bağımsızlık içinde olduğunu, işlerine kimsenin karışmadığını, padişah ile aralarında olan durumların kimse tarafından bilinmediğini; ancak bu dönemden sonra nedimlerin ve padişah yakınlarının, padişah huzurunda rütbelere bulup, saltanat işlerine karıştıklarını bildirmektedir. Bu ve benzeri durumların ortaya çıkması hususunda kafes usulü ve ekberiyet sisteminin rolleri de önemlidir. İnalçık (2015: 69) kafes kurumunun ortaya çıkmasıyla yeniçerilerin, valide sultan ile harem ağasının çevirdiği dolapların maşası, vezir-i azamın da bu iki gücün oyuncuğu olduğunu ve on yedinci yüzyıldan başlayarak şeyhülislamın yeniçeri ve ulema ile işbirliği yaparak vezir ve sultanı devirme gücü elde ettiklerini, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinin bu duruma iyi bir örnek olduğunu belirtmektedir. Sultanların konumu hakkında bir başka boyuta dikkat çeken Sönmez (2012: 19) ekberiyet ilkesinin oturmasının Saltanat makamını siyasal olarak nispeten daha önemsiz bir konuma indirgediğini belirtmektedir.

Meydana gelen bu hadiseler Osmanlı yönetim sisteminde bir dönüşüme yol açmaktaydı. 1600 ve 1700'lerin 'yerleşik monarşisinde', Osmanlı yönetimi Fatih, Yavuz veya Kanuni gibi karizmatik bir sultan olmadan da işleyebiliyordu. Çünkü sultan günlük meselelere dâhil olmasa da, sadrazamın padişah sarayından giderek kopan sarayı ve makamı, imparatorluğun kendini sürdürebilmesini sağlayan kendi bürokrasisini geliştirmekteydi. Ancak yine de idarecilerin sistemin tamamını meşru kılmak için sultana ihtiyacı vardı (Faroqhi, 2012: 95).

Öyle görünüyor ki, iyice sınırlandırılmış bir role uyum sağlayamayan sultanlar tahttan indirilmiş ve yerlerine daha uzlaşmacı olanları getirilmiştir. Burada IV. Murad'ın görünürde bağımsız tavrı nadir bir istisna teşkil etmekle birlikte, sultanlar konumlarını ancak kendilerine bırakılmış olan sembolik rolü oynamaya rıza gösterdikleri sürece muhafaza edebilmekteydiler (Abou-El-Haj, 2000: 72-73).

1.3. Öze Dönüş Denemeleri

On altıncı yüzyıl sonrası ortaya çıkan sıkıntıların dile getirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda bir nasihatname literatürünün doğmasına yol açmıştır. Siyasetname olarak da adlandırılan bu eserler Osmanlıda layiha olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka durum da Kanuni Sultan Süleyman döneminin Osmanlı devletinin ideal dönemi olarak örnek gösterilmeye başlaması ve dile getirilen çözüm önerilerinde de temel referans noktasını oluşturmasıdır.

İnalçık (2014d: 80), on altıncı yüzyılın sonlarında III. Mehmet (1595-1603)'in tahta çıkışı münasebetiyle ilan ettiği meşhur adaletname'de, idaredeki suiistimalleri sıralarken Kanuni'nin hükümdarlık yıllarını ideal dönem olarak işaret etmekte olduğunu ve o dönemin kanunlarına ve nizamına dönülmesini talep ettiğini belirtmektedir.

Nasihatnamelerin içeriğine bakacak olursak bu eserlerin hepsinde yer alan ortak vurguları ve padişaha yapılan tavsiyeleri şu şekilde özetlemek mümkündür: İşlerin daima adaletli görülmesi ve kanunların gözetilmesi, padişahın adil olması ve görevleri işin ehline vermesi, müslim-gayrimüslim halkın halleriyle meşgul olunması, din alimlerinin ve gazilerin hükümdar tarafından korunması, her sınıfın iyilerinin ve kötülerinin ayırt edilmesi, önceki sultanların ahlaklı tavırları ile hareket edilmesi, kadim kanunlara aykırı olarak ortaya çıkan ihlallerin önlenmesi, devlet katında herkesin ittifak ve gönül birliği etmesi (Özcan, 2013: 107).

Nasihatname literatürünün yorumlanması konusunda karşımıza bazı problemler çıkmaktadır. Bu problemlerden birincisi bu eserlerde dile getirilen değerlendirmelerin hiç sorgulanmadan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü için kanıt olarak sunulmasıdır (Abou-El-Haj: 2000: 55). Gibb, Bowen ve Lewis gibi isimler Osmanlı nasihatname literatürüne dayanan bir Osmanlı gerilemesinden bahsetmektedirler (Howard, 2011: 194). Lewis (2014: 77), Osmanlı nasihatname türleri üzerine yaptığı incelemesinde, Osmanlı devletinin on altıncı asır Avrupa devletlerinin meydan okumasına mukabele edemediğini ve süratle modernleşen bir dünyada hayatiyetini muhafaza edemediğini dile getirmektedir.

Nasihatnamelere farklı bir açıdan bakıldığında, nasihatnameler belli siyasi planları gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmış ya da yazarlarının ister bir sınıf isterse bireyler

olarak yeniden iktidar ve imtiyaz kazanmasını hedefleyen ideolojik risaleler olarak da okunabilir. Risaleler, kimi durumlarda da belli bir dönemde iktidar sahibi olan bazı insanların bu gücü meşru bir şekilde kullandıklarını, dolayısıyla mevkilerini muhafaza etmeleri gerektiğini göstermek için de yazılmış olabilirler. On altıncı yüzyılda Asafname'yi yazan eski veziriazam Lütü Paşa bu tarzın bir örneği olarak görünmektedir. Nitekim Lütü Paşa bizzat kendisini görevinden ayrılmaya zorlayan kişileri suçlamaktadır (Abou-El-Haj: 2000: 59).

Meseleye farklı bir noktadan bakıldığında, Kanuni dönemi sonrasındaki entelektüel hayatın devamını sağlayan gerileme ve reform edebiyatı, aslında gerilemenin değil, tam tersine bir canlanışın delili olarak görülebilir (Kafadar, 2014: 114).

On altıncı ve on yedinci yüzyıl layihaları ile ilgili bir diğer mesele, layihalardaki Osmanlı Batı ilişkisi ve bu layihalardaki çözüm önerilerinin eskiye dönüşü dillendirdiği ve çözüme dair yeni bir şey söylemediği meselesidir.

Ortaylı (2007: 346) kurumlardaki sıkıntılara rağmen, toplumda bir reform düşüncesinin belirmediğini, on altıncı ve on yedinci yüzyılda devlet adamları ve müverrihlerin bu durumu görüp yazdığını; ancak önerilerin Kanuni dönemine dönüş şeklinde olduğunu ve dünyadaki değişimi gören, ileriye dönük reform önerilerinin pek olmadığını dile getirmektedir.

Türküne (1995: 24) ise Koçi Bey ve diğer layihaları yorumlayanların, Osmanlılar hakkındaki yükselen Batı'yı göremedikleri ve eski düzeni ihyaya çalıştıkları söylenerek dile getirdikleri eleştirilerin haksız olduğunu, zira çözülmeye çare arayanların farklı bir sistem önermeleri için sistem önermelerini haklı kılacak hiçbir sebebin ortada bulunmadığını ve Osmanlıların geçmişe dayanan üstünlük duygularının kurdukları düzene karşı bir güven yarattığını dile getirmektedir. Davison (2005: 19) da Müslüman âleminin kendi dışında olup bitenleri küçümsemesinin Batıdaki hayat tarzı ile yakın bir ilişki kurulamamasındaki rolüne dikkat çekmektedir.

Bu dönemde ortaya konan eserlerde Batı ile ilgili bilgilerin bulunmadığı, çözümü eski sisteme dönmekte buldukları ve alternatif ve yeni bir sistem önerisi dile getirmediği söylenebilir; ancak oluşturulan bir geleneğin değişimi de kolay bir mesele değildir. Nitekim meselenin bu boyutuna dikkat çeken Cevdet Paşa (1991c: 25) âdetin insanın

ikinci tabiatı olduğunu ve bu nedenle (1976c: V/38) düşüncelere yerleşmiş olan adetlerin ve eski usullerin değiştirilip kaldırılmasının gayet zor bir mesele olduğunu dile getirmektedir.

Osmanlı yönetim sistemi çerçevesinde genel bir değerlendirmesini vermeye çalıştığımız bu risalelere kamu yönetimi açısından bakıldığında şu sonuçlara varabiliriz: Bu eserlerde yönetim bilimi ya da kamu yönetimi biliminin sistematik bir incelemesini bulmak elbette mümkün değildir. Fakat dönemin kamu yönetimi anlayışına ışık tutmak ve yönetimin içinde bulunduğu duruma ilişkin ipuçları elde etmek mümkün görünmektedir (Özcan, 2013: 108).

1.4. Modern Sisteme Geçiş Çabaları

Osmanlı tarihinde değişimin anlık kesintilerle oluşmadığı, her dönemin kendinden sonraki dönemin altyapısını hazırladığı ve bu ilişkinin çizgisel bir süreç halinde devam ettiği genel kabul gören bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda, Osmanlı yönetim geleneğinde ortaya çıkan değişimlere de, anlık bir değişim ya da sadece dış etki sonucu ortaya çıkan olaylar olarak bakmaktan ziyade, ortaya konulan bu çizgisel süreç ile birlikte, toplumun iç dinamiklerinin de hesaba katıldığı bir çerçeve içinde bakmak daha anlamlı görünmektedir.

Ortaylı (2012: 19) Osmanlı'da toplumun her alanında görülen reform ve değişimlerin kökeninin sadece on dokuzuncu yüzyılda değil, bütün Osmanlı asırlarının içinde olduğunu dile getirmektedir. Karpat (Alıntılayan Özcan, 2013: 127) da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yaşanan toplumsal dönüşümün, on beşinci ya da on altıncı yüzyılların oturmuş toplumsal düzenine değil, daha çok on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda harekete geçen güçlere bağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu noktada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. On sekizinci yüzyıl ve sonrasında ortaya konan düşüncelere baktığımızda karşımıza birtakım farklılıklar çıkmaktadır. Bu noktaya dikkat çeken Genç (2013: 88) Osmanlı literatüründe ıslahat olarak bilinen kökeni eskiye dayanan hareketlerle, reform çağı arasındaki temel farkın amaçlanan model bakımından olduğunu belirtmekte ve geçmişteki ıslahat faaliyetlerinde amacın hep mükemmel olduğu düşünülen eski modeli ihya etmek olduğunu, oysa reform çağının modelinin ise eskide ve geçmişte olmadığını dile getirmektedir.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı devletinin Avrupa'yı ve Rusya'yı bazen zayıf, bazen ustaca izlediği bir dönemdi. On sekizinci yüzyıl Osmanlı sefaretnameleri bugün Avrupa tarihçilerinin kendi toplumlarının o dönemdeki tarihi kesitini anlamak için kullandıkları kaynaklar arasında yer almaktadır (Ortaylı, 2012: 17). Nitekim bu sefaretnameler on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformları için bir arka plan ya da ön çalışma olarak okunabilir (Özcan, 2013: 129).

Burada sefaretnamelerin içeriğine geçmeden önce bir hususa dikkat çekmekte fayda var. Bu husus daimi elçilikler meselesidir. Osmanlı devleti bu uygulamaya on sekizinci yüzyılın sonunda geçmiştir. Bu durumun sebebine dair farklı yorumlar dile getirilmiştir. Kimileri bunun sebebini Osmanlı'nın bu durumlara kayıtsız olmasına kimileri ise imparatorluğun geçmiş döneminin ihtişamının verdiği kibre bağlamaktadır. Karal (1988: 164) bu meselenin asıl izahının Osmanlı devletinin siyaset prensipleri ile alakalı olduğunu, bu prensibin ise 'kendi kendisine yetmek' olduğunu belirtir ve toprakların genişliğinin, servet kaynaklarının çokluğunun ve geçmişte müttefiklere muhtaç olmadan kazanılan zaferlerin bu prensibi mümkün kıldığını dile getirmektedir. Ortaylı (2007: 217) ise, bazı kimselerin Osmanlı'nın dış dünyada devamlı elçilik kurmayı zül saydığını söylediklerini, hâlbuki bu durumun bir ideoloji ve gururdan öte; bu dönemde yoğun bir dış ilişkiler ağının bulunmamasından kaynaklandığını dile getirmektedir.

Osmanlı sefaretnamelerine bakacak olursak bu konuda ilk bahsedeceğimiz sefaretname Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesidir. Mehmet Çelebi (2014: 37-38) iki devlet arasındaki eskiden beri yürürlükte olan kavi dostluğu pekiştirmek ve Fransa padişahına sevgi itibar ve rağbetlerini ayan beyan etmek için elçi olarak gönderildiğini belirtmektedir. Bunun yanında Damat İbrahim Paşa'nın Çelebi Mehmet'e verdiği talimatta Fransa'nın "*vesait'-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ıtıla ederek kabil-i tatbik olanların takriri*" ifadesi vardır (Karal, 1995: 56). Çelebi Mehmet yeni teknikleri, bilim kurumlarını, askeri okulları, hastahaneleri, rasathaneyi, anatomi laboratuvarlarını, limanları, karantina yöntemini, parkları, tiyatro ve opera gibi yerleri anlatmaktadır. Bu gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Mehmet Çelebi (2014: 55) gördüğü o kadar şaşılacak şeyin tabirinin kabil olmadığını dile getirmektedir. Berkes (2010: 56) Çelebi'nin sefaretnamesinde o zaman ki Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi olan Fransa'daki gelişmelerin derinlikli bir tahlili bulunmamakla birlikte, zamanı adına yeni denebilecek bir bakışın kendisini gösterdiğini belirtmektedir. Mehmet Çelebi'nin

seyahatinin bir diğerk önemli neticesi de beraberinde götürdüğü oğlu Said Mehmet Efendinin oradan edindiğı bilgiyle, İstanbul'da ilk Türk matbaasının kuruluşuna çalışması olmuştur (Karal, 1995: 56). Rado (2014: 95) da sefaretnamelerde değinilmediğı halde, Paris'te gördüğü örneklerden etkilenen Said Efendi'nin çabalarıyla 1727'de kurulan matbaanın kültür tarihimizin önemli bir parçası olduğunu dile getirmektedir. Matbaanın önemi hususunda Cevdet Paşa (1976a: I/102) matbaanın tabı sanatı medeniyetin anası denilmeye değer insan icadının en yüksek faydalısı denilmeye değer, hakkını vermemenin imkânsız bir fen olduğunu ve zamanımızda Avrupa ve Amerika'da görülen hızlı ilerlemenin dayanağı olduğunun herkes tarafından kabul edildiğini dile getirmektedir. Bu sefaretname Osmanlı tarihindeki sefaretnamelerin ilki olması ve bu sebeple de Osmanlı Batı ilişkilerini farklı bir boyuta taşınmasındaki öncü rolü hasebiyle önem arz etmektedir. Diğerk taraftan Yirmi sekiz Mehmet Çelebi, Avrupalıların gözündeki tek yönlü ve haliyle eksik olan Osmanlı imajının tamamlanmasında önemli rol oynamıştır (Rado, 2014: 95).

Sefaretnameler konusunda değinilecek ikinci isim hem Nemçe (Viyana) hem de Prusya'da elçilik görevinde bulunan ve buralardan dönüşünde sefaretnameler yazan Ahmet Resmi Efendidir. Ahmet Resmi Efendi III. Mustafa'nın tahta çıkması (1757-1774) gibi müjdeli bir haberi vermek üzere Nemçe'ye (Avusturya) gönderilmiştir (Atsız, 1980: 11). Ahmet Resmi Efendi (1980: 32-33) Avusturyalıların her ne kadar bolluk ve refah içinde yaşayan insanlar olarak görölmelerine rağmen, aslında devlet idaresinde müsrif olmayıp, gayet namuslu ve akıllı başında davrandıklarını, bunun yanında gelirleri toplamada asla hile yoluna başvurmayı düşünmediklerini, para harcama meselelerinde de israftan kaçındıklarını, para biriktirme ve aza kanaat etme kurallarını asla elden bırakmadıklarını dile getirmektedir.

Ahmet Resmi Efendi'nin ikinci sefaret görevi Prusya'ya (Berlin) olmuştur. Buradaki ticarete dikkat çeken Ahmet Resmi Efendi (1980: 50-51) Amerika'dan getirilen pirinç, kahve, şeker ve diğerk yiyecek ve giyecek şeyleri deniz veya nehir yoluyla memleketlerine getirdiklerini, buralarda kurulan pazarlara dünyanın her yerinden tüccarların mal getirdiklerini ve burada tüccarların konaklaması ve yapılan alışverişten ötürü şehir ve kasabalarının zenginlediğinden bahsetmektedir. Bunun yanında (1980: 51-52) ticaret işlerinde sözlerine sadakat ve doğruluk hususunda akranlarından üstün olmak için ellerinden geldikleri kadar çaba sarf ettiklerini, sözlerini tutamamaktan çok çekinip

kaçındıklarını dile getirmektedir. Ahmet Resmi Efendi (1980: 71-72) Kral hakkında da onun bütün ilimlere ilgi duyan, bilhassa da tarih ilmine aşına bir hükümdar olduğunu, din ve mezhep işlerine karışmayarak tüm düşüncesinin ve işinin memleketinin çevresini genişletmek ve onun şan ve şöhrete kavuşmasını sağlamaya çalışmak olduğunu, bunun yanında devletin ileri gelenlerine ve kumandanlarına ikram ve itibar gösterdiğini, onları görevlerinde serbest bıraktığını, bir şey söylemesi gerektiğinde bunu gizlice yaparak başkasını işe karıştırmadığını, sosyal alanda ise savaş sırasında sakatlananlara emekli maaşı bağlayarak barınmaları için emekli evleri ve çocukların tahsil ve terbiyeleri içinde mükemmel yurtlar kurdurduğunu belirtmektedir. Ahmet Resmi Efendi'nin yaptığı gözlemlere bakıldığında özellikle ticari hayattaki dürüstlüğe ve sosyal devlet uygulamaları olarak görülebilecek politikalara dair verdiği bilgiler dikkat çekici görünmektedir.

Sefaretnameler hususunda değineceğimiz üçüncü kişi Ahmet Azmi Efendi ve yazdığı sefaretnamesidir. Ahmet Azmi Efendi III. Selim tarafından 1790 yılında Prusya ile Rusya aleyhine yapılan ittifak antlaşmasına Osmanlının sadık kalacağını bildirmek ve o sıralarda Rusya ile barış antlaşması yapan Prusya'nın niyetini öğrenmek amacıyla Berlin'e gönderilmiştir (Özcan, 2013: 151). Azmi Efendi'ye Berlin'de bulunduğu zaman içinde Prusya'yı Rusya'ya karşı savaşa sokmak için gayret göstermesi konusunda talimatlar bildirilmiş, ancak Azmi Efendi muvaffak olamamış, çünkü kendisini eğlendirmek davet ettikleri şehir ve saray balolarına, opera ve tiyatrolara, yazın da şehir içinde ve dışındaki bahçelere giderek vakit geçirmiştir (Unat, 1968: 151-152). Ancak sefaretnamesinin ikinci kısmı olan Tezyil de Prusya yönetim mekanizmasına dair bilgiler aktarmaktadır. Azmi'nin çizdiği tablo, Prusya'nın ne kadar düzenli ve Osmanlı Devletinden ne kadar farklı olduğundan bahseder. Burada bütün memurların maaşları hazineden karşılanır ve hediye ve rüşvet görülmez. Her memur kendi işi ile ilgilenir. Hiçbir görevli nedensiz azlunmaz. Azil olanlar da rütbe kaybı yaşamadan maaşlarını alırlar. Ancak bu iddialar Prusya'daki esas durum ile kıyaslandığında abartılı çıkmaktadır. Buradan çıkan sonuç, Osmanlı memurlarının hizmet şartlarının Prusya modeline göre düzeltilmesi amacıyla, Azmi'nin Prusyalıların nizamını abarttığıdır (Findley, 2014c: 496-497). Azmi eserine birtakım tavsiyelerde bulunarak son vermektedir. Buna göre; lüks ve rüşvetin önüne geçilmeli, tebaanın güvenliği sağlanmalı, memurların sayısı eksiltilmeli, herkes rütbesine göre maaş almalı, memur işten suçsuz yere çıkarılmamalı ya da hakkı olmayan bir mevkie

getirilmemeli ve ordunun her daim hazırlıklı olması sağlanmalıdır (Findley, 2014c: 498). Azmi Efendi'nin önerilerine bakıldığında rüşvet, liyakatli kamu yönetimi, memuriyetten sebepsiz yere azledilme ve düzenli ve daimi bir ordu konularının yaklaşık elli yıl sonra Tanzimat Fermanı'nda işlenen konularla örtüştüğü açıktır (Özcan, 2013: 152).

Sefaretnameler hususunda son olarak ele alacağımız kişi Ebubekir Ratıp Efendi ve yazdığı sefaretnamedir. Ebubekir Ratıp Efendi 1791 yılında Avusturya ile imzalanan barış sonrasında III. Selim tarafından Viyana'ya sefaretle gönderildi. Selim'in veliahtlığında, XVI. Louis ile muharebesini temin eden Ratıp Efendi'nin siyasi vazifesi yanında Avusturya'nın bütün müesseselerini görüp tetkik etmesi ve bundan padişahı haberdar etme vazifesi de vardı (Karal, 1988: 31). Viyana elçiliği sırasında altı adet takrir kaleme alan Ratıp Efendi'nin 490 sayfa olan asıl büyük layihasının, Osmanlı tarihinde Avrupa'nın askeri, idari ve mali teşkilatı hakkında mahallinde yapılmış esaslı ve en kapsamlı ilk tetkik olduğu ifade edilmektedir (Unat, 1968: 158). Ratıp Efendi Avrupalılara göre bir devletin büyüklüğünün esaslarını şöyle sıralamaktadır: Askerin nizami ve itaatkâr olması, hazinenin düzenli ve sürekli dolu olması, vezirler ve diğer görevlilerin iş bilir ve sadık kimseler olmaları, halkın huzuru, refahı ve himayesinin temin edilmiş bulunması, bütün bunlar sağlandıktan sonra bazı devletler ile ittifak ve yardım anlaşmalarının yapılması (Karal, 1988: 32). Ordu-asker, hazine ve halkın huzuru hakkındaki tespitleri on yedinci yüzyıl risale yazarlarının sürekli vurguladıkları adalet dairesini anımsatan Ratıp Efendi, bu unsurlara liyakatli kamu görevlisi ve dış ilişkilerde aktif siyaset diyebileceğimiz unsurları eklemiştir (Özcan, 2013: 154).

Birçok farklı konu üzerinde duran bu sefaretnamede Ratıp Efendi'nin iki konu hakkındaki mülahazası oldukça çarpıcıdır. Şöyle ki; Ratıp Efendi için hükümet şahısların güven ve maslahatlarını korumak için var olan bir yapıdır. Avrupa'da hükümdarın koyduğu kanun, kurum, yargı ve vergi tabakası farklılık gösterse de tüm fertler tarafından kabullenilir. Tebaa vergileri zamanında ödediği sürece onların işlerine ve arzularına müdahale edilmez. Bu topraklarda şahıslar; yiyecek, içecek ve serbest dolaşım gibi endişeler taşımadan dilediklerini söylemektedirler (Özcan, 2013: 154-155). Bu ifadelerdeki yönetim anlayışının, Osmanlı klasik dönemi yönetici sınıfının anlayışı ile bir karşılaştırması yapıldığında, sivil bürokrasinin yönetim anlayışının Tanzimat döneminden çok daha önce bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini ve klasik dönem anlayışından farklılaştığını söyleyebiliriz.

1.5. III. Selim ve Nizam-ı Cedit

III. Selim dönemi Nizam-ı Cedit kavramı ile birlikte anılan bir dönem olarak adlandırılmıştır. Nizam-ı Cedit terimi ilk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından imparatorluğa verilen iç düzen için kullanılmıştır. Ebubekir Ratıp Efendi, Avusturya'nın mevcut idari yapısını Nizam-ı Cedit diye nitелеmektedir. Keza Fransız İhtilalinin neticesinde, kurulan yeni rejim de Osmanlı devletinde 'Fransa Nizam-ı Cedidi' diye kabul edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bir idare rejiminin yerine yenisinin konulması şeklinde anlaşılabilir olan bu terim bu güne kadar iki şekilde tarif edilmiştir: İlk anlamı ile II. Selim döneminde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenen eğitimli askeri anlatan bu kavram, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin giriştiği yenilik hareketlerinin bütününe ihtiva etmektedir (Karal, 1995: 61).

Bugünkü dilde yeni düzen olarak adlandırabileceğimiz bu hareketin nüvelerinin III. Selim'in veliahtlık döneminde yaptığı faaliyetlerde görülmeye başladığını söyleyebiliriz. Ortaylı (2007: 392) III. Selim'in daha veliaht iken XVI. Louis ile istişari yazışmasının, devlet sisteminde Avrupa modelli bir ıslahatın kaçınılmaz olduğu fikrinin yerleştiğini gösterdiğini belirtmektedir. Bu olayın önemine vurgu yapan Karal (1988: 13), Osmanlı veliahtları içinde böyle bir işe Selim'den başka kimsenin teşebbüs etmemesinin göz önüne alındığında, teşebbüsün değerinin daha iyi anlaşılacağını belirtmektedir.

III. Selim Ruslar ile savaş halinde iken 1789 yılında tahta çıktı. İmparatorluk halkı yeni padişahı sevinçle selamladı. İmparatorluğun bütün umudu bir seri askeri mağlubiyetin ardından tahta geçen Padişah'ta idi (Karal, 1988: 21). Karal (1995: 13) Padişahın cihangirlik hülyalarıyla terbiye edilmek istendiğini, fakat imparatorluğun içinde bulunduğu durumun onu realist yaptığını dile getirmektedir. III. Selim yapılacak işlerin umumun ittifakı ile yapılmasının temini için âlimler ve devlet adamlarından devlet nizamına dair birer layiha kaleme almalarını istemiştir (Cevdet, 1974a: VI/7-8). Layihalara başvurulması meşveret usulünün gelişimini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Sultan Selim'in bu teşebbüslerinde, bu kişilerin layihalarında yararlı tedbirler ortaya koyduklarında, bunların yerine getirilmesi için çalışmaları ve hem de bu vesileyle hepsinin liyakat ve dirayetlerine göre istihdam edilmesi amacını güttüğü söylenebilir (Cevdet, 1974a: VI/9-10).

1.5.1. Askeri Alanda Islahat abaları

III. Selim daha çocukluğundan beri imparatorlukta geniş lude bir ıslahatın yapılması lüzumunu anlamış bulunmaktaydı. Bu ıslahatın ağırlık noktasını da, ordu ıslahatı teşkil etmekte idi. Sadrazama ve sadaret kaymakamına yazdığı birçok hatt-ı hmayunlarında ordunun ıslahı lüzumundan bahsetmiş, ancak bu ıslahatın mevcut kanunnameler dairesinde ve ocakların kendileri tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir (Karal, 1988: 22-23).

Padişahın ıslahat dair istediği layihalara bakıldığında ne sürülen görüşleri üç grup altında toplamak mümkündür: Yeniçeri ocağının ve diğer ocakların Kanuni dönemindeki kanunlara göre ıslah edilmesi. Yeniçeri ocağı ile diğer ocaklara Frenk eğitim ve öğretimini ve silahlarını kabul ettirmek. Yeniçeri ocağı kaldırılmayacağından ve tam olarak ıslah edilemeyeceğinden, bu ocağın dışında Frenk orduları esaslarına göre yeni bir ordu kurmak (Karal, 1988: 36-37). Layihaların incelenmesinden sonra ıslahat çalışmalarına başlanmıştır.

Bu hareket, Fransa'nın öncülüğünde hayata geçiriliyordu (Ortaylı, 2007: 349). Bu dönemde askeri okulların açılmasına da devam edilmiştir. 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun yanında Kumbarahane ile Mühendishane-i Berri-i Hümayun kuruldu. Bu okulların kuruluşunda oğunluklu Fransız uzmanlardan yararlandı. Bunda Fransa'nın dönemin en gelişmiş askeri güç olması rol oynamıştır. Bunun yanında III. Selim'in Fransa'ya sempatisi de bulunmaktadır (Karal, 1995: 67-68).

Askeri alanda yapılan ıslahatların elbette ki maddi bir boyutu da bulunmaktaydı. Cevdet Paşa (1976c: V/397) eğitimli asker meselesinin önemli olduğunu, ancak devletin giderinin gelirinden fazla olması sebebiyle yeni gelir gerektiğini bildirmektedir. Savaş giderlerinin ve yeni kurulan ordunun masraflarının karşılanabilmesi için ne yapılması gerektiğine dair III. Selim birçok hatt-ı hümayun yazmış, fakat kayda değer cevaplar alamamıştır. Masraflar için başka devletlerden borç isteme, halkın ve devlet ricalinin elinde bulunan altın ve gümüş eşyanın satın alınarak akçe dktrlmesi ve terkedilmeye başlanmış olan müsadere usulüne bile başvurulmuştur. Fakat bu tedbirlerle ordunun ihtiyaı giderilememiştir (zcan, 2013: 169).

Nizam-ı Cedit'in uygulanmasında başka sıkıntılar da mevcuttu. Cevdet Paşa (1976c: V/370) bu gibi yeni durumlar karşısında bilip bilmeyen birçok kişinin, özellikle de eski kafada olanların itiraz etmekten geri kalmayacaklarını bildirmektedir. Diğer taraftan (1974c: VIII/32-33) devletin ve milletin rahatı ve güveni için Nizam-i Cedit askerinin çoğaltılmasına bu kadar emek harcanırken buna karşı gelenlerin yavaş yavaş yüz bulmalarının devletin geleceği için hayırlı işaretler olmadığını belirtmektedir. Yeni düzenin kurulması için Avrupa'dan bilim insanları getirilmiş; ancak bu yeni düzende ortaya çıkan bazı durumların masrafları artırması halkın birtakım faydalı işleri alafrangadır diye ret etmelerine neden olmuştur (Cevdet, 1974c: VIII/188).

Nizam-ı Cedit'in uygulanmasında karşılaşılan en önemli sıkıntısı yeniçeriler olmuştur. Cevdet Paşa (1974b: VII/374-376) sayıları günden güne artan Nizam-ı Cedit askeri karşısında yeniçerilerin rekabet ve düşmanlıklarının arttığını, bunun devletin sıkıntılarını arttırdığını dile getirir ve (1974c: VIII/90) yeniçerilerin yaptıkları olay neticesinde eğitilmiş askeri geri gönderdiği günün belki de padişahın tahttan düştüğü gün sayılabileceğini belirtmektedir.

1.5.2. Yönetim Alanında Islahat Çabaları

III. Selim'in ıslahat girişimleri sadece askeri alanla sınırlı kalmamış, mülki yönetime dair birtakım girişimlerde de bulunulmuştur. III. Selim ilk olarak kapsamlı düzenlemelerden önce başkentte birtakım düzenlemeler yapmaya çalışmıştır.

III. Selim'in gördüğü uygunsuzluklardan biri, imparatorluğun muhtelif yerlerinden gelen pek çok kimsenin şehrin nüfusunu arttırmasıdır. Köylünün tarlasını, tüccarların ve diğer iş sahiplerinin işlerini bırakarak İstanbul'a gelmeleri başkentin iâşe ve inzibat işini güçleştirdiği gibi, devletin varidatını da azaltmakta idi. Bu durumu önlemek için bir teşkilat kurulmuş ve taşradan gelenler deftere kayıt edilmiştir. Kayıt altına alınanlar arasında iş sahibi olanlar İstanbul'da bırakılmış, işsizler memleketlerine geri gönderilmiştir. Geri gelme ihtimallerine karşın altı ayda bir kontrollerin yapılması kararlaştırılmıştır (Karal, 1995: 95). Cevdet Paşa (1976b: IV/384) da İstanbul'da artan nüfusun Osmanlı devletinin idari işlerinde büyük bir gaile olduğunu belirtmektedir.

III. Selim sadece İstanbul'un durumundan haberdar olmakla kalmadığı, İstanbul dışına hiç çıkmadığı halde taşranın durumundan da haberdar olduğu Kaymakam Paşa'ya

gönderdiği hatt-ı hümayundan anlaşılmaktadır. Burada devlet görevlilerinin yaptığı zulüm sonucu her tarafın harap olduğunu, bu durumun sebebinin ise görevin liyakat sahibi kimselere verilmeyişi olduğunu ifade etmektedir (Cevdet, 1976b: IV/384).

Başka haber kaynakları olması bir yana, III. Selim'i eyalet yönetimi ve eyalet vezirleri konusunda harekete geçiren en önemli etken layiha sahiplerinden biri olan Abdullah Efendi olmuştur (Özcan, 2013: 172). Layihasının sekizinci bölümünde vezirlerin ve eyaletlerin durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Vezirler görev yerinde uzun süre kaldıkları takdirde bazı sıkıntılar görüldüğü için yerlerini değiştirmek kural olup, görev değişikliği sırasında itibarlarının muhafazasına dikkat edilmektedir. Vezirler liyakatli olduklarında merkezi iktidarın gücünü hissettirebilmişlerdir. Sonraları buldukları yerlerde uygulamaya mecbur oldukları bazı incelikleri görmezden gelip liyakat ve hak sahibi gözetilmeksizin ehil olmayanlara büyük vezirlikler verilmeye başlandığından bu kişiler disiplin ve asayiş sağlamamışlar, böylelikle bölgenin kurulu düzeni bozulduğundan halk nezdinde de itibarlarını yitirmişlerdir. Liyakat sahibi olsa bile göreve gelirken caize denilen parayı vererek borçlandıkları olurdu. Görev uzak yerde verildiği için çoğu kez perişan olurlardı. Böyle olunca da borcu ödeyebilmek için halkın malını elinden alıp borcu ödemeye çalışmışlardır. Bu durumda doğal olarak bölgedeki ayan, derebeyi ve eşkıya ile de işbirliği yapmışlardır. Bu durumun duyulması ya da hissedilmesi halinde mallarının müsaderesine çalışılmıştır. Devlet ricali o zaman bu görevi almak istemezdi. Çünkü azledilen vezirlerin İstanbul'da oturmalarına izin verilmemekteydi (Cevdet, 1974a: VI/70-71). İfadelere bakıldığında merkezi otoritenin sarsıldığı ve idarecilerin diğerleriyle işbirliği yaparak halkı sıkıntıya düşürdüğü ve sistemin oldukça bozulduğu gözlenmektedir.

Tatarcık Efendi'nin layihısından sonra eyalet yönetimi ve vezirler hakkında bir vüzera kanunnamesi çıkarılmıştır. Kanunnamede atamalarda vezirlerden Nizam-ı Cedit gereği olan “caize-i mu'ayyene” hariç olmak üzere boğça, baha ve hediye gibi ödeme alınmaması, yönetimde istikrar sağlanabilmesi için valilerin görev yerlerinde en az üç en çok beş sene kalmaları, halkın kendilerinden memnun olmaları durumunda bu sürenin uzatılması hükmü konmuştur. Valilerin bir yerden başka bir yere gitmesi halinde ortaya çıkan sıkıntıların giderilmesi için de buldukları yerden fazla uzağa atanmamaları

kanunnameye yer almaktadır. Kanunnameye vezir olacakların özellikleri de sıralanmış; ehliyetsiz, derebeyi ve menşei bilinmeyen kimselere vezirlik verilmemesi, devletin güvenini kazanmış, akil ve dindar, sadık, tecrübeli kimselerden vezir tayini yapılması ve sonradan bu özellikleri taşımadığı anlaşıldığında da görevinin elinden alınacağı belirtilmiştir (Özcan, 2013: 174).

Sultan Selim dönemindeki onca ıslah çalışmaları, çıkarılan onca kanuna ve hatt-ı hümayuna rağmen başarılı olunamamasına bakıldığında, merkezi otoritenin içinde bulunduğu sıkıntılı durum daha iyi anlaşılmaktadır.

III. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde gelenek olan meşveret usulüne önem vermiş, bu usul sonucunda devlet adamları da sorumluluk yüklenmiş oluyorlardı. Padişah istişare sonucu alınan kararları kabul ettiği için meşrutî bir hükümdar durumuna geliyordu (Karal, 1988: 149).

III. Selim'in devlet adamlarına da sorumluluk vererek yayılmasını istediği bu düzen istenilen sonucu vermemiştir. III. Selim'in yöneticileri, Nizam-ı Cedit meselesini, kendileri için bir servet biriktirme aracı haline getirmişler, halkın içine düştüğü sıkıntı karşısında, sıkıntıya düşünler ki devlet işlerine karışmasınlar görüşünü benimsemişlerdir (Eryılmaz, 2010: 49). Bunların yanında Cevdet Paşa (1974c: VIII/189) Sultan Selim'in yumuşak bir karaktere sahip olduğunu, kimseyi kırmak ve gücendirmek istemediğini, yakınlarının dediklerini yapmak istediğini, kimseyi görevinden almak istememesi yüzünden ceza korkusunun olmadığını ve tüm bunların sonunda devlet kademelerindeki memurlarda zevk ve eğlenceye dalarak devletle halkı karşı karşıya getirdiklerini dile getirmektedir.

Bütün bu olayların neticesinde III. Selim 29 Mayıs 1807 yılında tahttan indirilmiş, bir süre sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın onu tekrar tahta çıkarma girişimi sonucunda katledilmiş ve II. Mahmut tahta çıkarılmıştır.

1.6. II. Mahmut ve Yönetimde Merkezileşme

II. Mahmut tahta çıktığında devlet bir taraftan Rusya ile savaş halinde iken, diğer taraftan imparatorluk içindeki etnik unsurlar ayaklanmaktaydı. Yeniçerilerin durumu ortadaydı. Bunun yanında padişah III. Selim'in katledilmesi sonucu bir ayan tarafından tahta çıkarılmış bulunmaktaydı. Bu durum padişahı düşündürmekteydi ve bunun yanında

elbette ki III. Selim'in hazin sonu da padişah üzerinde bazı menfi tesirler bırakmış olmalıdır. Bütün bu durum karşısında asıl ilginç olan durum, padişahın uygulamaya koyacağı ıslahatlar için açık seçik bir plan ve programa sahip olmamasıdır. Elbette ki bunun yanında padişah bu reformları uygulamaya koyacak bir kadrodan da mahrum bulunmaktaydı.

Bu şartlar altında tahta çıkan II. Mahmut dönemi olaylarına bakıldığında, en önemli gelişmeler arasında ayanlar ile Sened-i İttifak'ın imzalanması, Tercüme Odası'nın kurulması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bakanlıkların kurulması hadiseleri sayılabilir.

1.6.1. Sened-i İttifak

On sekizinci yüzyılın başından beri Rumeli toprakları zenginleşmekteydi. Balkanlar on sekizinci yüzyıl boyu büyük çiftliklerin, zenginlik getiren tarım ve tüccarın bölgesi olmaya başladı. Eskinin güçsüz küçük feodalleri ya elenip yok oldular ya da zenginleşip toprak beyi oldular (Ortaylı, 2012: 40). İnalçık (2011: 79) ayan adı verilen mahalli ileri gelenlerin on sekizinci yüzyılda giderek güçlenmeye başladığını, onlarla işbirliği yapmayanların güçlerinin ve nüfuzlarının sınırlı kaldıklarını dile getirmektedir.

II. Mahmut'un tahta çıktığı sıralarda da Osmanlı'nın bölge bölge bazı ayanların yönetiminde olduğu görülmektedir. Arnavutluğun bir yanı Tepedelenli Ali Paşa'nın, bir yanı da Kara Mahmut Paşa Hanedanının yönetimleri altında bulunuyordu. Serez ve Selanik bölgeleri Serezli İsmail Bey elinde, Rumeli'nin öteki şehir ve kasabaları, diğer ayanların yönetimi altında bulunuyordu (Özcan, 2013: 182).

Bu şartlar altında bu grupların destekleri alınarak merkezi otoritenin gücünün arttırılması ve ülkede dirlik ve düzenin sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, ayanlara ve ağalara birer davetiye göndererek, onları bir genel toplantıya çağırmıştır (Eryılmaz, 2010: 51). Ayanlar arasında yola getirilmeyi hak edenler varsa da, bunlardan hükümetin eline geçenlerin hemen şiddetle cezalandırılmaları diğerlerini korkutmuş ve hepsi Osmanlı Devleti'nden emin olamadıkları için devlete asi duruma düşmüşlerdi. Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısına uyup gelenler de her ihtimale karşı, orduları ile birlikte gelmişlerdi (Cevdet, 1974d: IX/7). Ayanlar ile yapılan bu anlaşma şu hususları içermektedir:

- Hükümdarın emrine kati surette itaat edilecek.
- Ayanlar asker toplama hususunda devlete yardımcı olacak ve aksi bir durumda sıkıntı çıkaranlar cezalandırılacak.
- Eyaletlerden gelen gelirler korunacak
- Sadrazamın emri, hükümdar emrine denk sayılacak; ancak sadrazam kanunsuz bir emir verecek olursa, elbirliği ile bu emre mukavemet edilecek.
- Ayanlar şartların aksine davranmadıkça cezalandırılmayacak; suçsuz yere devlet ya da taşradaki vüzerâ tarafından bir ayana taarruz ya da suikast yapılması halinde hep beraber onu cezalandıracaklar. Ayanlar kendi bölgeleri dışına çıkmayacaklar; fukaraya zulmeden ve şeriatın icrasına muhalefet edenler cezalandırılacaklar. Ocaklardan ve diğer ayanlardan kaynaklı bir sıkıntı meydana gelirse, diğer bütün ayanlar, İstanbul'a gelerek isyan eden ocak ortadan kaldırılacak. Reayanın korunması temel alındığından, ülkede güvenliğin sağlanması ve zulmün ortadan kaldırılması hususunda vükela ve hanedanlar arasında müzakere sonucunda alınan kararların uygulanması sağlanacak ve zulme izin verilmeyecektir (Eryılmaz, 2010: 52-53).

Bu senet Osmanlı siyasi tarihinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. İnalçık (2014b: 91) bu belgenin büyük ayanın, devlet kontrolünü eline alma teşebbüsünü ifade ettiğini dile getirmektedir. Bazı yazarlar Sened-i İttifak'ı İngilizlerin Magna Charta'sına benzetmişler (Eryılmaz, 2010: 52); ancak Berkes (2010: 163) Sened-i İttifak'ın Osmanlıların Magna Charta'sı, hükümdar ile ayan arasında yazılı bir anayasa sayılabilecek bir anlaşma olmadığını dile getirmektedir. Akşin (1994: 12)'e göre bu anlaşma eğer ayakta kalsaydı, Tanzimat'tan otuz bir yıl önce Avrupa vesayeti olmadan demokrasinin temel taşı olabilirdi. Bütün bu yorumların dışında bu anlaşma ile ilgili belki de en önemli tartışma belgenin merkezîyetçiliğe mi yoksa âdem-i merkezîyetçiliğe mi bir adım olduğu noktasında bulunmaktadır. Ortaylı (2007: 362) bu belgenin mevcut feodal âdem-i merkezîyetçiliğin geç kalmış bir belgelendirmesinden başka bir şey olmadığını ve (2012: 42) modern devlet yapısıyla ve ideolojisiyle uyumsuz bir belge olduğunu belirtmektedir. Meseleye farklı bir açıdan bakan Mardin (2012a: 163) ise bu belgenin ayanın güçlerini kırmayı, bütün işlerin Alemdar'ın karşı ihtilalini teşkilatlandırmış bulunan memurlar tarafından idare edilmesini ve artık devletin kontrolünde olmasını hedeflediğini; bir

Magna Charta olmaktan uzak olan Sened-i İttifak'ın Osmanlı devletinin modern merkeziyetçi devlete dönüşmesi yönünde atılmış adımlardan birisi olduğunu dile getirmektedir. Cevdet Paşa (1974d: IX/6) memlekette sıkıntı yaratan ayan ve hanedanların öncelikle itaat altına alınmaları gereğini bildirmekte (1974d: IX/12) ve her ne kadar II. Mahmut'un bu anlaşmayı onaylasa da o günden itibaren ayanlara ve onları destekleyenlere kin duymaya başladığını ve onları ortadan kaldırmayı kafasına koyduğunu dile getirmektedir. Nitekim şartlar değiştiğinde çeşitli yöntemlerle ayanları teker teker ortadan kaldırmıştır.

1.6.2. Tercüme Odası

Divan-ı hümayunda müzakere esnasında Türkçe bilmeyen bir yabancıнын davasını görmek için ve yabancı devlet sefirlerinin sadrazamla ve padişahla görüşmelerine aracılık eden bir tercümanın bulunması bir kanundu. Özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren reis-ül küttab yabancı sefirler arasındaki görüşmelere tercümanlık eden görevlilerin önemi artmıştı (Özcan, 2013: 193).

Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de Osmanlı elçiliklerinin kurulması tercümanların önemini daha da arttırmıştı. Çünkü Avrupa'ya giden elçiler yabancı dil bilmedikleri için yanlarında divan tercümanlarından birinin bulunması gerekiyordu. Böylece Osmanlı dış politikasının odak noktası tamamen Rum tercümanlarının eline kalmış oluyordu. Bunların içinde devletin aleyhine faaliyette bulunanlar da vardı. Bu olayların sonucunda III. Selim zamanında buraya Müslüman elemanlar alınması düşünülmüş, fakat Müslümanlar arasında yabancı dil bilen olmadığı için divan tercümanlığı yine Rumlarda kalmıştır (Bilim, 1990: 32-33).

Bu durum fazla uzun sürmemiş, ortaya çıkan bazı olaylar neticesinde buraya Türklerin alınması hususu tekrardan gündeme gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başından beri Osmanlının izlediği denge politikası, ulusçuluk fikrinin ateşlediği Rum ayaklanması ve bağımsızlık düşüncesi, Rum tercümanları tam anlamıyla Osmanlılar aleyhine işbirliğine yöneltti (Bilim, 1990: 33-34). Bu gibi olaylar üzerine Rum asıllı Müslüman Yahya Efendi'ye tercüme ettirilmiş ve hevesi olan efendilere yabancı dil öğretme görevi verilmiştir. Bu suretle 1821'de Babıali'de Tercüme Odası açılmış ve Rum tercümanların birçok sıkıntılarını görüldüğünden bundan sonra tercümanların Müslümanlardan olmasına niyet edilmiştir (Cevdet, 1974d: XI/221).

Tercüme Odasının kuruluşu ile Rum isyanı arasındaki ilişkiye başka bazı yazarlar (Findley, 2014b: 155; Davison, 2005: 30) da dikkat çekmiştir. Ancak bu isyan odanın kuruluşunun asıl nedeni değildi; esas neden Osmanlı Devleti'nin değişen dış politikasında bir denge siyaseti izlemeye başlaması, bu siyaset üzerindeki Avrupa devletlerinin büyük etkisi ve bir de uluslararası ilişkilerde diplomasi'nin çok önem kazanmasıydı (Bilim, 1990: 42).

On dokuzuncu yüzyılın başında Müslümanlaşan veya Türkleşen Tercüme Odası, şüphesiz, yenilikçi bürokrasi için iyi bir okul olmuş (Ortaylı, 2012: 145) ve batı dili ve kültürüne en kapalı unsur olan Türkleri bu alanda yetiştirerek Tanzimat aydını tipinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ortaylı, 2012: 273).

1.6.3. Yeniçeriliğin Kaldırılması

Yeniçeri ocağı kuruluşundan itibaren savaşlarda bir üstünlük unsuru olmasının yanında, merkezi hükümetin otoritesinin sağlanması hususunda önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan siyasette bir güç unsuru haline gelen ve padişahların hal edilmesinde etkin bir rol oynayan bu ocak, devletin siyasetinde gözetilmesi ve dengelenmesi gereken bir unsur haline gelmiştir.

Osmanlı devletinin askeri düzen değişikliğine muhtaç olduğu III. Ahmet zamanından beri görülmeye başlamış, özellikle III. Mustafa'da bu alandaki değişikliğe çok istemesine rağmen, yeniçerilerin korkusundan dolayı bir düzenlemeye girişilememiştir (Cevdet, 1976a: I/173). III. Selim dönemine gelindiğinde Nizam-ı Cedid adı altında eğitimli asker yetiştirmek için bir düzenlemeye gidilmiş, eğitimli asker sayısının artırılması karşısında yeniçeriler rahatsızlık duymuşlardır (Cevdet, 1974b: VII/374-376). Nitekim bu girişimler sonucunda da bir netice alınamamış ve III. Selim tahttan indirilmiştir.

II. Mahmut dönemine geldiğinde Sened-i İttifak görüşmeleri sırasında yeniçeri ocağının kaldırılması gündeme gelmiş, fakat padişah bu durumun yönetimin kontrolünü tamamıyla Sadrazama vermek olacağı düşüncesiyle reddetmiştir (Özcan, 2013: 184). II. Mahmut yeniçerilerin tepkilerini çekmemek hususunda temkinli davranmış, gerekli şartların oluşması için beklemiş ve bir taraftan da hazırlıklarını yapmaya devam etmiştir.

1821 yılına gelindiğinde yeniçerilerin Yunan ayaklanmasındaki başarısızlığı görülmüş, halkta ve ulema da yeniçerilere karşı bir tepki ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2012: 44). 1826

yılına gelindiğinde ‘Eşkinci’ adıyla talimli bir askeri teşkilat kurmaya karar verilip eğitime başlandığında, bu askeri teşkilata karşı çıkmayacaklarına dair senet veren yeniçeriler bir süre sonra Bab-ı aliyi ve Ağa Kapısını basarak talan ettiler. Bu olay üzerine II. Mahmut Sancak-ı Şerif’i çıkarmış ve devlet ileri gelenleri ile Sultan Ahmet camiinde toplanarak mesele tartışılarak ve yeniçerilerin ortadan kaldırılmalarına karar verilmiştir. Bu olaya “vaka-i hayriye” denilerek yeniçeri ocağının yerine “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” adıyla yeni bir ordu kurulmuştur (Eryılmaz, 2010: 57-60).

Cevdet Paşa (1974g: XII/216) bu olayı İstanbul’un yeniden fethedildiği bir olay olarak nitelendirmiştir. Ancak Cevdet Paşa meseleyi her ne kadar Vaka-i hayriye olarak nitelendirse de sonradan yazdıklarında yeniçeri ocağının toptan kaldırılmasını hata olarak nitelendirmiş ve yeniçerileri Rusya’nın Strelitz askeriyle karşılaştırarak yeniçeriliğin Osmanlı devletindeki önemine işaret etmiştir (Cevdet, 1991d: 218-219).

Bu ifadelerle bakıldığında, Cevdet Paşa, devletin hemen her kademesinin içine işlemiş bir kurum olan yeniçeri ocağının, böylelikle devletin zatından sayıldıklarını vurgulamak istemiştir.

1.6.4. Bakanlıkların Kurulması

II. Mahmut döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra reformlar hız kazanmıştır. Nitekim Urquart (Bailey, 2014: 336) da yeniçeri ocağının kaldırılmasının Türkiye’de ıslahatları mümkün hale getirdiğini belirtmektedir. Padişah bir yandan merkezileşmeyi arttırmak isterken, bir yandan da bu merkezileşmenin bürokrasinin sivil memurları elinde toplanmasını amaçlamaktaydı. Bu amaçla yapılan değişiklikler merkezi hükümetin görevleri itibarı ile bakanlıklar şeklinde bölünmesini içermekteydi.

1836 yılında Bab-ı Ali’de mülki işlere bakan Kethüda dairesi Umur-u Mülkiye Nezareti’ne dönüştürüldü. Hariciye işlerine bakan Reisülküttaplık da Hariciye Nezareti oldu. Aynı tarihte vakıflarla ilgili olarak Evkaf Nezareti kuruldu. Defterdarlıklar kaldırıldı ve bütün hazineler, yeniden oluşturulan Umur-u Maliye Nezareti’ne bağlandı. Mülkiye Nezareti kavramı iki yıl sonra Dâhiliye Nezareti olarak değiştirildi. Şeyhülislamlık makamı da ilmi, dini ve adli konulardan sorumlu bir bakanlık haline geldi. Devletin merkez teşkilatı, Dâhiliye ve Hariciye nezaretleri olarak örgütlenmekle birlikte, memurların bakanlıklara göre ayrımı yapılmamıştı. 1837 yılında, Hariciye Nezareti

memurlarının Dahiliye'den ayrılmasına katip ve büroların buna göre düzenlenmesine karar verildi. Bab-ı alideki Amedçi Odası, Dâhiliye ve Hariciye olmak üzere iki kısma ayrıldı. Bu örgütlenme sonucunda sadrazamlık makamının işleri azaldı. Meclis-i Has ya da Meclis-i Vükela adıyla sadrazamın başkanlığında bir kabine kurulmuştu; ancak bakanlar padişah tarafından atanmakta ve ona karşı sorumlu bulunmaktaydı. Sadrazam, padişahın mutlak vekili olmak durumundan fiilen çıkmıştı (Eryılmaz, 2010: 71-72). Nitekim Findley (2014b: 74) II. Mahmut'un 1830'larda ortaya koyduğu bir dizi reformun amacının yalnızca bürokrasiyi etkin kılmak olmadığını, aynı zamanda sadrazamlığı kaldırmak, yetkilerini dağıtmak ve yönetimi olabilecek en yüksek düzeyde, sultanın elinde toplamak olduğunu dile getirmektedir.

Bakanlık ve daireler örgütsel olarak genişlerken, bir yandan da yeni meclisler olağanüstü bir gelişme gösteriyordu. Meclislerin çoğalması, aynı zamanda devlet kurumlarının ne şekilde geliştiğini de göstermektedir. Bir meclis veya kurul oluşturmak, çoğu zaman, henüz kalıcı bir kurumun var olmadığı bir yerde bir ihtiyacı karşılamaya ve böylelikle personel yetersizliği içindeki bürokrasinin etkisini genişletmeye yaramıştır. Nitekim Ziraat ve Ticaret Meclisi (1838) 1838-1871 yılları arasında bir bakanlık haline gelmiş, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ise Adalet Bakanlığı'na (Adliye Vekâleti) dönüşmüştür (Findley, 2014a: 95).

II. Mahmut döneminde bu gelişmelerin yanında, ilk nüfus sayımının yapılması (1827), pasaport ihdası, karantina usulünün getirilmesi, ilk resmi gazetenin çıkarılması (1831), daimi elçiliklerin yeniden kurulması gibi gelişmeler de yaşanmıştır (Eren, 2007: 31). Ayrıca Osmanlı yönetici sınıfını sıkıntıya sokan müsadere uygulaması da kaldırılmıştır. Ancak Engelhardt (1999: 27) fermana aykırı uygulamaların devam ettiğini belirtmektedir. Ortaya çıkan gelişmelerin bütününe bakıldığında II. Mahmut döneminin, fikri ve kurumsal anlamda Tanzimat döneminin altyapısını hazırlayan bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.

BÖLÜM 2. TANZİMAT FERMANI VE DÖNEMİ YÖNETİM ANLAYIŞI

Osmanlı yönetim geleneğinde on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler bir sürekliliğin göstergesidir. Bu çerçevede Osmanlı yönetim geleneği anlık değişimlerden ziyade, tarihsel süreklilik içinde bir önceki dönemin kendinden sonraki dönemin özelliklerini taşıyarak geliştiği bir yapı arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Tanzimat dönemi yönetim anlayışı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2.1. Tanzimat Fermanı'nın İlan Edildiği Ortam

II. Mahmut döneminde yapıcı reformların mümkün olması için gerekli olan, merkezi otoritenin gücünü kısıtlayan devlet içindeki çeşitli güçlerin ortadan kaldırılması şartı padişah tarafından gerçekleştirilmişti (Bailey, 2014: 348). Buna rağmen II. Mahmut döneminde devletin otoritesini sarsacak birtakım olaylar meydana gelmiştir. Sırp İsyanı, Rusya ile 1812'ye kadar süren savaş, Arabistan'da Vahhabi Ayaklanması, bağımsızlıkla sonuçlanan Yunan İsyanı, 1828-1829 Rus Savaşı gibi olaylar bu dönemde devleti sıkıntıya uğratan olaylardan bazılarıdır. Bu olayların yanında devleti sıkıntıya sokan mesele ise devletin kendi valisinin isyan etmesi sonucu ortaya çıkan ve devleti uzun süre meşgul eden Mısır meselesidir (Türköne, 1995: 6).

Mısır valisi ile devlet savaş halindeydi. 1831 yılında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Suriye'yi geçip Çukurova'ya kadar ulaşmış, hatta 1833 yılında Kütahya'ya kadar gelmişti. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra yeni bir ordu tam anlamıyla kurulamadığı için II. Mahmut'un yapabileceği bir şey yoktu. İngiltere ve Fransa olayları seyrederken, II. Mahmut Rusya ile anlaştı. İşin içine Rusya karışınca İngiltere ve Fransa olaya müdahil oldular ve İbrahim Paşa'ya Şam ve Adana valilikleri verildi. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın Cidde ve Girit valisi olduğu teyit edildi (Özcan, 2013: 212). Anlaşmanın hemen ertesinde Lübnan'da Mehmet Ali'ye karşı isyan çıktı. Suriye ve Lübnan'daki hoşnutsuzluk, ağır vergiler mahalli güçlerin bir tarafa itilip hakaret görmeleri ve Hristiyanlarla Müslümanlar arasında başarısız bir eşitlik denemesinden ileri gelmekteydi. Babıali hem memnun olmayan eski beyleri, hem de halkı Mısır yönetimine karşı kışkırttı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık isteğinde bulunması ve bunun için uluslararası diplomatik girişimlerde bulunması Osmanlı devletini İngiltere'ye yakınlaştırmıştır (Ortaylı, 2012: 63).

Bu olayların sonucunda Mustafa Reşit Paşa, 1838 yılında Hariciye nezareti üzerinde kalmak üzere, Londra sefaretine tayin edildi (Kaynar, 2010: 137). Mustafa Reşit Paşa Londra'ya giderken Lord Ponsonby'ye verilmek üzere hazırladığı mektubunda; Mısır kuvvetlerine yapılacak taarruz halinde İngiltere'den donanma yardımı istenmiş ve bunun kıymetinin bilineceği ifade edilmiştir (Kaynar, 2010: 141).

1820'lerin başında sanayi devrimini tamamlayan İngiltere Avrupa'da rakipsiz duruma gelmişti. Sanayi devrimini henüz tamamlamayan Kıta Avrupası ülkeleri, korumacı önlemler alarak İngiltere'nin kendi pazarlarına girmelerini engellemektedir. İngiltere'nin bu durum karşısında, mallarını satacak ve sanayisi için gerekli hammaddeyi temin edecek yeni pazarlar bulması gerekmektedir (Eryılmaz, 2010: 82-83). Bu kapsamda Osmanlı-İngiliz ticareti de 1820'lerin başından itibaren hızla artmaktaydı. Fakat İngiliz tüccarlar Osmanlı devletinin koyduğu engellerden şikâyet ediyor ve ticareti uzun dönemli yasal bir çerçeveye bağlamak istiyorlardı (Özcan, 2013: 213). İngiltere Başbakanı Palmerston da Osmanlı devletinin iç ticarete uyguladığı tekelcilik (yed-i vahit) uygulamasının devam etmesi halinde Türk sanayini ileri gidemeyeceğini yazıyor ve elçisi Ponsonby'ye bu usulün kaldırılmasının, sultanın tebaasının servet ve refahını artıracığının anlatılması hakkında talimat veriyordu (Kaynar, 2010: 123). Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile İngilizlerin beklediği fırsat oluştu. Mısır'daki ticari tekeli elinde tutan Paşa, buradan sağladığı gelirleri sanayi ve askeri alana yatırıyordu. Bu ticaret tekeli, İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarına darbe vurduğu gibi, Mehmet Ali Paşa'nın askeri ve ekonomik gücünü, Osmanlı devletini tehdit edecek düzeye getirmişti. Tekellerin kaldırılması ve ticaretin liberalleştirilmesi, şüphesiz Mehmet Ali Paşa'nın ekonomik ve askeri gücünü zayıflatacaktı. Osmanlı yönetimi, Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının iktisadi ve mali açıdan ortaya çıkaracağı olumsuzlukları bilmekle birlikte, daha çok elde edeceği askeri ve siyasi avantajları düşünerek İngiltere ile bu anlaşmayı imzalamıştır (Eryılmaz, 2010: 84-85). Nitekim Cevdet Paşa (1991a: 7) da bu anlaşma sonucunda Osmanlı hazinesinin zarara uğradığını; ancak Mısır'ın uğradığı zararın daha çok olduğunu ve maliyesinin karmakarışık hale geldiğini belirtmektedir.

Batılı devletlerin araya girmesiyle sorunlar görünüşte bitmiş gibiydi; fakat Mısır ordusunun hala Konya taraflarında bulunması ve birtakım hazırlıklar yapması gibi sebeplerle tekrar savaş başladı. Nizip'te Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu karşı karşıya geldi. Yeteri kadar savaşa hazırlık yapılmadan acele edilmesi Osmanlı ordusunun ağır bir

yenilgi almasına sebebiyet verdi. Bu sırada sağlığı iyice bozulmuş olan II. Mahmut vefat etti. Saltanatının ilk günlerinde Nizip yenilgisinin haberini alan Abdülmecid, Mısır meselesinin üzülmesi yolunda bir adım atmak için Mehmet Ali Paşa'yı affetmiş ve donanmayı İstanbul'a getirmesi için Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa'ya talimat vermiştir (zcan, 2013: 213).

Sultan Abdülmecit zamanında Hüsrev Paşa kendiliğinden Rıza Paşa'dan mührü alarak sadaret makamına geçmiş bulunmaktaydı. Hüsrev Paşa'nın sadaret makamına geçtiğini işiten ve onun düşmanı olan Ahmet Fevzi Paşa, bu durum sonucunda korkuya kapılarak Hüsrev Paşa aleyhinde hareket etmek üzere, donanmayı alıp Mısır'a gitmiş ve firari lakabını almıştır. Mehmet Ali Paşa da Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa'yı tevkif ederek, donanmaya İskenderiye limanında el koymuştur (Cevdet, 1991a: 6). Akşın (1994: 11) Hain Ahmet Paşa olayında asıl ilginç olan durumun, bütün donanmanın süvarileriyle, subay ve tayfalarıyla Kaptan-ı Derya'nın emrine itiraz etmeden ta Mısır'a kadar gitmiş olmaları, olduğunu belirtmektedir.

Bu durum Mısır meselesini daha zor bir duruma sokmaktaydı. Diğer taraftan Dışışleri Bakanı Reşit Paşa, o vakitler, Avrupa devletleri arasında bir ittifak meydana getirerek diplomatik yollarla Mısır meselesini bir neticeye bağlamaya çalışıyordu. Reşit Paşa Mısır meselesinin zmn Tanzimat-ı Hayriyye'nin icrasına bağlayarak iki işi birlikte yürütmek istemekteydi. Bakanlar ise onun ortaya koymak istediği Tanzimat-ı Hayriyye'den memnun olmadıkları halde, Mısır meselesi bittikten sonra onun tesis edeceği Tanzimat'ın temellerini yıkmak mümkün olur düşüncesiyle Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilanına muvafakat etmişlerdir (Cevdet, 1991a: 7-8).

Reşit Paşa'nın reformlar konusunda iç politikada etrafında pek taraftarının bulunmadığı, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği sırada orada bulunan vakanüvis Lütfi Efendi'nin şu sözlerinden anlaşılmaktadır (Kaynar, 2010: 174):

(...) İşte Reşid Paşa enzar-ı ecnebiyyede ma'luliyyetle hükm olunmuş Devlet-i Aliyye'nin tedabir-i edviye-i hariciyye ve dahiliyyesini cem' ve tertib için kullandığı usul-ı hakimane ile yegane ve harice müsteşarlığına götürmüş olduğu Viyana sefiri sabık Rif'at Bey ve yetiştirdiği zevattan Ali Efendi ve sair bir iki mntesiplerden başka hemfikri olmayub vkelay-ı mevcudenin çoğu kendusune muhalifve bigane ve hususa irtikabla me'lufiyyette ba'zıları cihanda yegane oldukları cihetle ebvab-ı irtikabın seddini ve

ağraz-ı şahsiyye-i keyfiyye icrasının men'ini mucib olacak tedabir ve kavaidin te'sisi o misillu uzamay-ı devletin hiç işlerine el vermeyeceği meydanda olduğu halde (...)

Bu durumun yanında bir başka anekdot ta Reşit Paşa'nın Fermanın ilan edileceği günlerdeki ruh halini anlatması bakımından önemlidir. Abdurrahman Şeref (2012: 63), Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayununu okuyacağı gün, birkaç günden beri zihninin meşgul olmasından dolayı yanına sokulamamış olan kethüdası bir şey sormak zorunda kalınca, akşam sağ dönersem o vakit söylersin dediğinin rivayet edildiğini dile getirmektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu bu iç ve dış şartların altında ilan edilmekteydi.

2.2. Tanzimat Fermanı'nın Tahlili

Tanzimat Fermanı'nın tahlilini yaparken, fermanın özünü daha iyi kavrayabilmek adına fermanın dile getirdiği esasların tahlilinden önce Tanzimat döneminin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir. Böylece Tanzimat Fermanı'nın fikri ve kurumsal arka planının ortaya çıkarılmasının, fermanın esaslarının daha iyi anlaşılmasının yanında, Osmanlı modernleşmesinin de daha kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılması anlamında önemli olduğu söylenebilir.

2.2.1. Tanzimat'ın Arka Planı

Tanzimat döneminin değerlendirilmesinde bazı ön kabuller karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Tanzimat Fermanı ve diğer reformların yabancı devlet adamlarının telkinleri ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkan reformlar olarak görülmesidir. Bu anlamda İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Tanzimat arasında bir bağlantı kurularak Tanzimat Fermanı'nı bu sözleşmenin bir ürünü olarak görüp, İngiltere tarafından empoze edildiği dile getirilmektedir (Avcıoğlu, 1978: 118). Ancak Ortaylı (2012: 112) İngiltere ile yapılan ve Osmanlı ekonomisi için kaçınılmaz bir girdap olan ticaret sözleşmesinin Gülhane Hatt-ı Hümayununu nasıl etkilediğinin bir bilmece olduğunu, çünkü fermanın içeriğine etraflıca bakıldığında bu bağlantının kurulamadığını dile getirmektedir.

Bu tarz yorumların bir diğer kaynağı da Mustafa Reşit Paşa ile bazı İngiliz devlet adamları arasındaki görüşmelerdir. Canning'den aktarılan hatıratta Mustafa Reşit Paşa'nın ona danıştığı ve reformların İngiliz elçisinin desteklemesiyle gerçekleştirildiği izlenimi verilmektedir (Poole, 1988: 89).

Bu yoruma kaynaklık eden bir diğere hadise de yine Mustafa Reşit Paşa ile İngiltere Dışışleri arasında geöen bir mülakattır. II. Mahmut zamanında Londra'ya yollanan Reşit Paşa İngiltere Dışışleri Bakanı Palmerston'a 12 Ağustos 1839 tarihli bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Reşit Paşa gerçekleştirmek istediğı reform düşüncesini 'değişmez esaslara dayalı bir sistem' kurmak olarak nitelendirmiştir. Aynı muhtırada, hükümdarın mutlak yetkisini zulüm olarak nitelendiren Reşit Paşa, değiştirilemez bir sistem ile hükümdarın hükümet işlerine karışma yetkisinin kaldırılmasını gerçekleştirecek bir yönetim düzeni kurulmasını öngördüğü anlaşılıyor (Berkes, 2010: 213-214). Reşit Paşa'ya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün tek sebebi, istibdat idaresi idi. Fakat; kurulması gerekli yeni siyasi kurumlar, aklıselim üzere idare edildikleri takdirde, herkes, değişmeyen bir sistemin faydalarını görecektir. Baskı azaldıkça devlete olan sevgi çoğalacak ve halk faydalı gördüğü yenilikleri benimseyecektir. Bu durumun sonucunda Osmanlı devletinin güçlü bir şekilde canlanmasını sağlamak mümkün olacaktır (Mardin, 2014: 150).

Özellikle Reşit Paşa'nın Palmerston'la yaptığı söylenen bu görüşmesinden dolayı Tanzimat Fermanı'nın ilham kaynağının İngiltere olduğunu söylemek birtakım problemler barındırmaktadır. Abdurrahman Şeref (2012: 37) Tanzimat Fermanı'nın ilanının Sultan II. Mahmut'un saltanatının son yılında düşünüldüğünü, Akif Paşa'nın araya girmesiyle ertelenerek Sultan Abdülmecid döneminde ilan edildiğini dile getirmektedir. Ertelemeye gerekçe olan Akif Paşa'nın "Hukuk-ı şahaneniz tahdid oluncak" sözü fermanın Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ilgili bir içerik taşıdığını göstermektedir. Tanzimat Fermanı'nın 1839'dan önce tasarlanmış olması, fermanın arkasında uzun bir hazırlık dönemi ve muhtemelen çok önce kaleme alınmış taslak metinler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nın hazırlık dönemini Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışı ile başlatmak ve kısa bir hazırlık dönemi ile sınırlamak mümkün görünmemektedir (Türküne, 1995: 9). Diğere taraftan Türküne (1995: 10) Mustafa Reşit Paşa'nın kısa bir zaman önce Navarin'de imparatorluğun donanmasını tahrip etmiş bir ülkenin dışışleri bakanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına geçilemeyecek kadar kuvvetli bir şekilde canlanması için fikir alışverişinde bulunduğu inanmanın safdillik olduğunu, Canning'e izafe edilen, reformları empoze eden adam imajının da aynı safdilliğın bir başka örneğı olduğunu belirtir ve Mustafa Reşit Paşa'nın Mısır meselesi için Avrupa kamuoyunu etkilemek çabalarının ve diplomatik ilişkilerde

kurduğu ılımlı ve açık politikanın, hem Batılı diplomatlar, hem de bu Batılı diplomatların yazdıklarını okuyan araştırmacılar tarafından dış tesirlerin bir delili olarak algılandığını dile getirmektedir. Meseleye sadece tek yönlü bakmanın sıkıntısına dikkat çeken Davison (2005: 8) da Batılı yazarların çoğu kez sanki Tanzimat'ın arkasındaki tek önemli güç büyük devletlerin baskılarıymış gibi Osmanlı yönetimindeki reform girişimlerini bu açıdan ele aldıklarını, diplomatik baskıların gerçekten çok önemli olduğunu ve Osmanlı devlet adamlarının bu durumdan sıkıntı duyduklarını belirtmekle birlikte, yine de Tanzimat döneminin sadece dışarıdan baskılarla incelemeyeceğini ve aslına bakılırsa Avrupa'nın Osmanlı'nın işlerine sürekli karışmasının reformları genelde engelleyip etkisizleştirdiğini dile getirmektedir.

Reşit Paşa ve taraftarları, şüphesiz çağdaş Avrupa'nın devlet ve toplum sisteminden etkilendiler, fakat bu onların doğrudan İngiliz telkini ile hareket ettikleri anlamına gelmez, böyle bir ilişkinin ispatı da mümkün görünmemektedir. Şüphesiz Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkışında dış tesirler bulunmaktadır. Öncelikle büyüyen Avrupa karşısında imparatorluğu ayakta tutmak endişesi ve nihayet fermanında öngörülen haklar ve getirilmek istenen düzenin örneğinin Avrupa dünyası olduğu açıktır. Fakat bu düzenin gerçekleştirilmesinde ihtiyatla hareket edilecektir (Ortaylı, 2012: 113-114).

Tanzimat dönemini değerlendirirken karşımıza çıkan bir diğer mesele de reformların uygulanmasında hangi ülke ve yapıların rol model olarak alındığı meselesidir. Burada Tanzimat dönemi devlet adamlarını Batı'nın her dediğini ve Batı'daki her türlü kurum ve fikri sorgulamadan alan ve uygulayan bir anlamda sırf taklitçi bir grup olarak gösterme fikri birtakım yanlışlıklar barındırmaktadır.

Bu dönemin devlet adamları reformları yürütürken şartlara göre davranmışlardır. Bu anlamda onları pragmatist olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemde ön plana çıkan diplomatların her biri gittikleri yerlerde farklı gözlemler edinmişlerdir. İngiltere'dekiler serbest ticaret, parlamenter yönetim, garantili haklar kavramıyla tanıştılar. Keyfi idare veya istibdat yerine kanunun tarafsız uygulanması prensibi (rule of law) vardı. İngiliz siyasi kültüründe büyük önem taşıyan diğer iki kavram da yerinden yönetim ve küçük devlet prensipleriydi; ancak bu kavramlar Osmanlı devletinin ilgisini çekmemiştir (Findley, 2014c: 494). Diğer taraftan Tanzimat dönemi reformcuları model olarak Fransa'yı seçtiler. Bu seçimde monarşiye olan düşünsel bağlılık ve özenmeyle ilgili bir

adaptasyondan ziyade, Fransa'nın merkeziyetçiliğinin Osmanlı reformlarına uygun bulunması etkili olmuştur (Ortaylı, 2012: 159). Bir değişimden geçen Osmanlı bürokrasisinin de merkeziyetçi geleneği ve buna uygun bir modeli izlemesi normaldi. Yoksa Tanzimat bürokratlarının tercihi hissi bir sebebe dayanmıyordu. Bununla birlikte, Fransız hukuki ve siyasi düşüncesi de gerçekte pratik gerekçelerle kabul edilen bazı hukuki mevzuatı izleyerek imparatorluğa girecektir (Ortaylı, 2012: 143).

Osmanlı modernleşmesine bakıldığında pragmatizm, zorunluluk ve devleti yaşatma gayesi gibi kavramların iç içe geçmişliği dikkati çekmektedir. Osmanlı batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girmiştir. Bunun yanında Osmanlı batılılaşması, Batı'yı hayranlıkla değil, zorunluluk sebebiyle tercih etmiştir (Ortaylı, 2012: 27-28). Bu zorunluluğun adı da devletin yaşatılmasıdır. Her şeyden önce modernleşme devleti yaşatmanın ve güçlendirmenin yegâne çaresi olarak görünmekteydi. Bu sebeple, devletin önceliğine dayalı reform çabaları siyasi bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktaydı (Türköne, 1995: 22). Bu yüzden, bu dönemde üretilen çözüm önerilerini ya da ortaya konmaya çalışılan reform denemelerini değerlendirirken, bu çabaların devleti yaşatma endişesi altında ortaya konan hareketler olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Nitekim İnalçık (2014a:) Tanzimat hareketini sadece garplılıştan ibaret bir hareket olmaktan ziyade, yıkılmaya yüz tutmuş bir imparatorluğun yeni usul ve prensiplerle yeniden kurulması teşebbüsü olarak görmek gerektiğini ve bu anlamda Tanzimat'ın imparatorluğun XIX. asrını izah eden temel hadise olduğunu ifade etmektedir.

2.2.2. Tanzimat Fermanı'nın İçeriğinin Tahlili

Sultan II. Mahmut'un saltanatının son yılında tasarlanıp ilanı düşünülen ve Akif Paşa'nın engellemesi yüzünden gecikerek 3 Kasım 1839'da (Abdurrahman Şeref, 2012: 37), Sultan Abdülmecid'in de hazır bulunduğu ve etrafında yüksek rütbeli subaylar, vükela, eski kıyafetleriyle ulema, gayrimüslim cemaatin seçkin üyeleri, hassa askeri, elçiler ve Fransa Kralının oğullarından Prens Joniville de bulunduğu büyük bir tören yapılmıştır. İlk ıslahat programını oluşturan, Osmanlı halkına bahşedilen hukuk özgürlüğünü içeren, Gülhane Köşkü'ne izafetle Gülhane Hatt-ı Hümayunu ismi verilen Hatt-ı Şerif okunmuştur.

İşte böyle bir törenle ilan olunan Ferman birtakım düzenlemelerin habercisiydi. Tanzimat Fermanı'nın dile getirdiği düzenlemeleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

2.2.2.1. Can, Mal ve Namus Güvenliği

Fermanda vurgulanan ilk önemli hususlar can, mal ve namus güvenliği ile alakalıdır. Bu hususta fermanda Şu Şekilde dile getirilmiştir; hayatta can, ırz ve namustan üstün bir Şey bulunmamaktadır. İnsan bunların tehlike altına girdiğini gördüğünde devlet için zararlı bir yola başvurabilir. Aksine bunların güvende olduğunu hissettiğinde ise, devlet ve milletine hizmet edecektir. Mal güvenliğinin sağlanmaması halinde, devlet ve millete karşı olumsuz bakılacak; aksi uygulandığında ise, kişi işe ile uğraŐacağından onda devlet, millet ve vatan sevgisi artacaktır (Eryılmaz, 2010: 103).

Fermanda dile getirilen hususlar dikkatlice okunduğunda bazı noktalar dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi fermanda sağlanacağı söylenen can, mal ve namus güvenliği gibi unsurların devletin menfaati ile iliŐkilendirilmesidir. Yani bu hakların tanınmaması halinde devletin düŐeceđi sıkıntılar dile getirilmiş ve bu hakların sağlanması halinde kişinin devlet ve millet gayretinin ve vatan sevgisinin artacağı belirtilmiştir. Bu anlamda bu haklar tanındığı takdirde devlet halkının güvenin ve sevgisini kazanacak, kendisini geliŐtireceđi imkâna kavuŐacak ve bunun sonucunda devlet güçlenecektir. Buna karşılık İnalçık (2014b: 106) Tanzimat'ın gayesinin yalnız din ve devlet değil, 'mülk ve milleti ihya olduğunun söylendiğini, yani halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesini getirdiğini belirtmektedir. Diğer taraftan, canından emin olmayan bir kişinin ihanete meyledebileceği ifadesine bakıldığında da, Koca Hüsrev Paşa'nın sadarete geçmesini haber alıp, onun hıŐmından korkarak koca donanmayı düşmana teslim eden donanma komutanı Ahmet Paşa akla gelmektedir. Elbette ki buna benzer başka olaylar da bulunmaktadır. Meseleyi sadece Ahmet Paşa olayına bağlamak doğru olmamakla birlikte, devlet fermanın ilanından kısa bir süre önce böyle bir olayın sıkıntısını bir kez daha acı bir Şekilde görmüŐtür. Her devletin yapması gerektiği gibi bu sıkıntılardan gerekli dersi çıkartarak meseleleri çözüme kavuŐturacak düzenlemeler getirme yoluna gitmiştir.

Bu konu ile ilgili bir diğer mesele de Tanzimat Fermanı'nda dile getirilen can, mal ve namus güvenliği ile ilgili hükümlerin, tamamıyla yönetici sınıfa yönelik hükümler gibi görünmesidir. Bu hükümler, yönetici sınıfın haklarını koruduğu gibi, bu zümrenin halka karşı yasal olmayan davranıŐlarını da engellemektedir. Müsadere usulü, rütbelerin tenzili ve geri alınması, sürgüne gönderme, hep yönetici sınıfın güvenliğini zayıflatın ya da

etkileyen uygulamalardı. Yeni haklar düzeni ile yönetici zümre, padişahın karşısında yasal güvencelere kavuşuyordu (Eryılmaz, 2010: 105).

Tanzimat Fermanı'nın hürriyetleri teminat altına alıcı özelliği ön plana çıkartılan bir belge olmuştur. Ancak Tanzimat'ın temel amacının bu olduğunu belirtmek, en azından bu hareketin düzenlemek istediği bir yeni sistemi göz ardı etmemize neden olabilmektedir. Aynı şekilde yalnızca bu hususu ön plana çıkartmak Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1839 öncesinde kişi hürriyetlerinin koruyucusu olan hiçbir düzenleme olmadığı savını destekler bir anlama gelir ki bunun da kabulüne imkân bulunmamaktadır. Diğer taraftan Gülhane Hatt-ı Hümayununu yürürlüğe koyan kadronun fazlaca ön plana çıkartılmayan köklü amacına baktığımızda ise modern anlamı ile bürokratik bir yapı oluşturma gayreti karşımıza çıkıyor ve aslında Tanzimat Fermanı ile getirilen pek çok güvencenin, zaten pratikte bunlardan istifadesi oldukça güç bulunan ortalama Osmanlı vatandaşı için değil de bu yeni bürokrasiyi tesise çalışan ıslahatçı devlet adamları kadrosu için getirilmeye çalışıldığı kanaatini uyanmaktadır. Diğer bir deyişle, Tanzimat ricali yeni bir bürokratik yapıyı şekillendirmeye çalışılırken bu yeni düzeni ve reformları gerçekleştirecek kadronun da güvence altında olmasını arzulamaktadır (Hanioglu, 1989: 56).

Bu düzenlemenin sonucunda devlet adamları padişah karşısında daha rahat konuşabilme imkânı elde etmişlerdir. Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın bir gün Sultan Abdülaziz'in önünde gösterdiği cesareten ötürü padişahın yüzündeki değişikliği görünce, "Efendim, eslaf-ı vüzerâ Ortakapıda celladın beklediğini bildikleri halde yine padişahan-ı izama doğruyu söylemekten çekinmezler idi. Lehülhamd, saye-i ma'delet-i Hümayununuzda bizim öyle korkumuz yoktur. Arz-ı hakikatte tereddüt etmek bize vebaldir" (Şeref, 2012: 40) dediği rivayet edilmektedir.

2.2.2.2. Vergide Adalet

Vergilerin çeşitleri ve miktarı mahalli gereklere göre vilayet vilayet, hatta kaza kaza deftere yazılarak vaktiyle kanun kitaplarına ve tapu kayıtlarına geçirilmiş ise de zamanla icraat ve tatbikatına tam anlamıyla bakılmadığından halk ne vergi vereceğini bilmez ve çoğu zaman tekrar ödemek zorunda kalırdı. Muhassılların mültezimlerden daha insafli olmadıkları da malumdu (Şeref, 2012: 43). Bu gibi durumların vatandaş ile devlet arasında sıkıntılara yol açmaması düşünülemezdi. Vergi adaleti halkın devlete karşı

desteğinin sağlanmasında önemli bir araçtır. Bu anlamda Tanzimat Fermanı'nda, vergi adaleti ile ilgili şu hususlara yer verilmiştir; devletin topraklarını koruması için para gerekmektedir. Bu da devletin vergisi ile olacağından, verginin düzenli bir şekilde toplanması mühimdir. Ülke tekel usulünden kurtulmuş ise de, iltizam usulü halen devam etmektedir. Bu durum ülkenin her türlü meselesini bir kişinin eline bırakmak demektir. Bu sebeple bundan sonra her kişinin gücüne uygun bir vergi tahsil edilerek, devletin yapacağı harcamaların kanunlarla belirlenmesi ve bu esasa göre yürütülmesi gerekmektedir (Eryılmaz, 2010: 107).

Fermanda uygulanması öngörülen bu fikirlerin arkasında Reşit Paşa'nın girişimleri bulunmaktadır. 1838'de Reşit Paşa'nın etkisiyle başlıca vergi ıslahatını öngören Tanzimat-i Hayriyye Gülhane Hattına temel teşkil etmiştir. 7 Ağustos 1838 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan "Tahrir-i emlak ve nüfus ile ta'yin-i vergi"ye ait nizamname, vergide eşitlik ve servet esasına göre dağıtım, angaryanın kaldırılması, ölenlerin mallarına hükümetçe el konulmaması gibi önemli esasları barındırıyordu ve öncelikle Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarında uygulamaya konması düşünülmüştür. Fakat vergi tahsili için gecikildiği düşüncesiyle bu ıslahatın seneye bırakılması ilan olunmuştur (İnalçık, 2014b: 98-99).

2.2.2.3. Askerlik Meselesi

Osmanlı'da asker meselesi devleti uzunca bir süre meşgul etmiştir. III. Selim döneminde kapsamlı bir askeri ıslahat hareketine girilmiş, ancak netice alınamamıştı. II. Mahmut dönemine gelindiğinde III. Selim döneminde kaldırılamayan Yeniçeri ocağı kaldırılmış bulunmaktaydı. Bununla birlikte yeniçerilerin kaldırılmasından sonra yeni ordunun teşekkülü sağlıklı bir kurala bağlanamamıştı. Askere alma görevlileri taşraya yayılıp dinç ve sağlam olan askerleri yakalayıp zorla askere alırlardı ve bir kere askere alınanların bir daha kurtulmak gibi bir umudu yoktu. Yetenekli olanların subaylığa kadar yükselebilmeleri mümkün ise de bu yöntem halkı korkutmuştu. Memurlar geldiğinde gençler ya köylerinden kaçarlar ya da askerliğe elverişli olmamak için kendilerini sakatlarırdı. Ayrıca bazı yerlerden çok asker alınırken bazı yerlerden hiç asker alınmıyordu (Şeref, 2012: 44-45). Bu tür sıkıntıların bulunduğu askerlik meselesi hakkında Tanzimat Fermanı'nda şu hususlar dile getirilmiştir; vatanın savunması adına halkın asker vermesi kutsal bir vazifedir. Ancak bu zamana kadar memleketin çeşitli

bölgelerinden karışık bir halde asker toplanmış ve bu durum tarım ve ticari faaliyetler gibi bazı işleri sekteye uğratmıştır. Ömür boyu askerlik insanda ruhsal yorgunluk yaratmakta ve nüfusun azalmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, her bölgeden yeteri kadar asker istenilmesi ve askerlik süresinin dört veya beş sene olarak yapılması gerekmektedir (Eryılmaz, 2010: 108).

Askerlik sorununa çözüm bulmak amacıyla 6 Eylül 1843 tarihinde bir kanun çıkarılmıştır (Engelhardt, 1999: 75). Bu kanuna göre; askerlik süresi beş yıl olarak kararlaştırılmıştır. Bundan sonra subaylar sivil memurluk yapamayacaklardır. Osmanlı orduları beş büyük orduya ayrılacaktır (Karal, 1995: 179).

Tanzimat Fermanı'nda bahsedilen bu konu başlıklarının dışında bazı konulardaki ifadeler de farklı yorumlara sebep olmuştur. Bu konulardan bir tanesi Tanzimat Fermanı'nda şeriata yapılan vurgunun mahiyeti meselesidir. Tanzimat Fermanı'ndaki bazı hükümler farklı yorumların oluşmasına sebep olmuştur. İncik (2014b: 106) Tanzimat Fermanı'nda kanunların şeriata uygunluğunun belirtilmesinin şekil bakımından bir gelenekçilik olduğunu dile getirmektedir. Abadan (2014: 79) da, Ferman'ın birkaç yerinde tekrar eden şer'i şerife imtisal ve bağlılık teminatının prensipsel olmaktan ziyade şekli ve zahiri bir mana taşımasının akla daha yatkın olduğunu dile getirmektedir. Bu görüşlere karşın Türköne (1995: 13-14) başlangıç kısmının muhafazakâr kesimi gözettiğini; ancak şeriata yapılan vurgunun şekli bir atıf olmadığını, fermana dikkatle bakıldığında, uygulanacak yeni esaslara şeriatın da desteğini sağlayan kuvvetli bir mantığı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tanzimat Fermanı'ndaki geçen ifadelerin arkasındaki resmi şeriat yorumunun, gerçekten de fermana yer alan esasları şeriat dairesine sokabilecek esnekliğe sahip olduğunu, nitekim fermana yöneltilen muhafazakâr itirazların fermana yer alan hususların zaten şeriatla var olduğu ve bunun dile getirilmesinin de, fermanın şeri kılıfı başarıyla kullandığını gösterdiğini belirtmektedir. Petrosyan (1994: 22) da Tanzimat devri reformlarında kurucu unsurun İslam olduğunu, Osmanlı devletinde yenilik taraftarlarının İslam'ı toplumun manevi kaynağı olarak değerlendirdiklerini ve onların İslam'ın esas dayanaklarını kaybetmek istemediklerini belirttikten sonra, Sadık Rıfat Paşa'nın yazdığı Müslüman ahlakına dair ders kitabının elli beş defa neşr olduğunu dile getirmektedir.

Tanzimat Fermanı'nda farklı yorumlara sebebiyet veren bir diğer mesele de, fermana yer alan bazı ifadelerin Müslüman ve gayrimüslim tebaanın kanun önünde eşitliği şeklinde yorumlanıp, yorumlanamayacağı meselesidir.

İnalcık (2014b: 107), Hatt-ı Hümayunda kanun önünde eşitlik prensibinin (tabii Müslim ve gayrimüslim arasında fark gözeten dini kanun, Şeri'at burada bir tarafa bırakılmıştır) kuvvetle ifade olunduğunu, bundan yalnız devlet büyükleriyle tebaa arasında değil, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında fark gözetilmeksizin bütün tebaanın kanun önünde eşitliğinin anlaşıldığını dile getirmektedir. İnalcık'ın bu görüşlerine karşın, Türköne, farklı birtakım tespitlerde bulunmaktadır: Tanzimat Fermanı, eşitliğe giden yolda önemli ipuçları vermekle beraber, eşitliği tesis eden bir belge değildir. Ferman'da dile getirilen hususlarda temel insan haklarına sağlanan emniyetin Müslümanlara olduğu gibi gayrimüslimlere de tanındığı belirtilmektedir. Cümlede geçen “hükm-i şer'i iktizasınca” ibaresinin, altının çizilerek konulduğu bellidir. Gayrimüslimlerin can, mal ve namus emniyetinin teminat altına alınması şeriata aykırı olmak bir yana, şeriat hükümlerinin gereğidir. İslam hukuku hükümlerini uygulayan Osmanlılar, yönettikleri gayrimüslimlerle “zimmet” anlaşması yapmaktadırlar. Zimni statüsünde tutulan gayrimüslimler, Müslümanlardan farklı ilave yükümlülükler altına girip, farklı bir hukuka tabii olurken, onların mal ve can emniyetlerinin sağlanması Müslümanların “zimmet”i olmakta; yani gayrimüslimlerin haklarının korunması dini bir vecibe haline gelmektedir. Ferman hukuk devletini şeriat kapsamında tesis etmeye çalışmaktadır. Şer'i hükümlere göre de, Müslüman ve gayrimüslim tebaa farklı hukuka tabiidirler. Ferman insan haklarını, can, mal ve namus emniyetini teminat altına alırken din ayırımında bulunmamaktadır; ama farklı dinlere mensup olanların kanun önünde eşitliğine dair bir yargı bulunmamaktadır. Yürürlükte olan Şer'i kanuna göre kamu görevlerine gayrimüslimler giremez. Müslüman olmayanlar cizye ve haraç ödemekle mükelleftir. Bir Müslüman din değiştirdiği takdirde idama mahkûm olur. Bir gayrimüslim, Müslümanın taraf olduğu bir davada şahitlik yapamaz. Bu gibi hususlar dikkate alındığında yargılamada “kanun önünde eşitlik”ten bahsetmek imkânsızdır (Türköne, 1995: 19-20). Findley (2014a: 92) de Tanzimat Fermanı metninin kat'i bir şekilde gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında bir eşitlik tarif etmemesine karşın, fermanı kendi işine geldiği gibi yorumlayanların bu izlenimin yaratılmasını sağladıklarını dile getirmektedir.

2.3. Tanzimat ile Kameralizm ve Rechtsstaat İlişkisi

Osmanlı reformlarının incelenmesinde günümüze kadar İngiliz ve Fransız etkisi sıkça vurgulanmıştır. Fransa ile olan ilişkiler elçi olarak Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin on sekizinci yüzyılın başlarında Fransa'ya gönderilmesi ve III. Selim döneminde bu ilişkilerin daha da gelişmesiyle devam etmiştir. Bu ilişkiler önemli olmakla birlikte, Osmanlı reformlarını tek bir kaynaktan beslenen ıslahat hareketleri olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun bugüne kadar ikinci planda kalan Avusturya ve Almanya ile olan ilişkilerinin Osmanlı reform hareketleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, hem bu ilişkilerin Osmanlı'ya etkilerinin açığa çıkarılması açısından, hem de tek kaynaktan beslenen ve taklitçi bir yapı olarak nitelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun reform hareketlerindeki çeşitliliğin ve seçiciliğin ortaya çıkarılması bakımından önem taşımaktadır.

2.3.1. Kameralist Düşüncenin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları

Kameralizm, merkezin siyasi hâkimiyetini elinde tutan ve büyük çoğunlukla felsefe ile ilgilenen, filozoflarla yakın temasları olan, bilge hükümdarlar eliyle yönetilmekte olduğundan entellektüalist bir karakter taşımaktadır. Bununla birlikte, merkezin otokrat gücünün de kullanıldığı, zor meşru görülerek gereken durumlarda ve imkânlar dâhilinde zora başvurulmaktan da kaçınılmadığı için, aynı zamanda zorba/despotik bir karaktere de sahiptir. Bu sebeple, kameralizm aydın despotizmi olarak da bilinmektedir (Özcan, 2013: 40).

Aydın despotizmi, siyasi istikrarı gölgeleme ihtimalinden dolayı, hürriyet konusuna mesafeli yaklaşmaktadır. Bu durum özellikle Metternich Avusturya'sında çok net bir biçimde gözlenebilir. Metternich için Fransız Devrimi'nin tüm Avrupa'ya yaymaya çalıştığı halk egemenliği fikri Avusturya için yıkıcı sonuçlar doğuracak tohumları bünyesinde barındırmaktadır (Erdem, 2010: 180-181). Bu anlamda Metternich Avusturya'sı Fransız İhtilali'nin getirdiği düzene karşı olan düzen demektir. Restorasyonun mimarı anti-inkılapçı Metternich, aynı zamanda yenedünyanın; yani tarım, sanayi, ticaret, bankacılık ve ulaşım alanındaki yeniliklerin de sürükleyicisiydi. Metternich Avusturya'sı, mülkiyet ve kazanç güvenliğinin bulunmadığı, vergi adaletsizliğinin ve müsaderenin görüldüğü eski Avrupa'nın tam tersiydi ve böyle bir rejimin de sessizce ve kararlıca karşısındaydı. Metternich, adil ve kanuni bir idare

kurarak, ülkesinde kazanç ve yatırım güvenliğini tesis ederek Avusturya'yı zengin bir ülke yapmakla kalmamış, aynı zamanda İmparatorluk bürokrasisinin de modernleşme yolunda büyük bir değişim yaşamasını sağlamıştır (Ortaylı, 1983: 362). Bu anlamda on dokuzuncu yüzyıl Avusturya'sı, Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş ve Metternich'in öncülüğünde, siyasi ve ekonomik anlamda uyguladığı kameralist politikalar sayesinde, siyasi istikrarını sağlamış ve ekonomik gelişmesine hız vermiştir (Erdem, 2010: 176).

On sekizinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ve "Aydın Despotizmi"nin siyasi teorisi olarak şekillenen Kameralizm, temel olarak, devletin gücünü elinde bulunduran bir aydın-bürokrat bir kadro tarafından, merkezi monarşinin güçlendirilmesi, kazanç ve yatırım güvenliği içinde ülkenin kalkındırılması ve iktisadi bakımdan güçlü bir orta sınıfın yaratılmasını amaçlayan bir dizi reform hareketleridir. Avrupa'da ortaya çıkan bu reform hareketleri Osmanlı Devleti üzerinde de birtakım etkilerde bulunmuştur.

Batı siyasal düşüncesinin Osmanlı devletine girişi büyük siyasal düşünürler yoluyla değil, fizyokratlar olarak bilinen bir kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan kameralizm yoluyla olmuştur (Mardin, 2012b: 82-83). Kameralist düşüncenin Osmanlı'ya girişi ise Avrupa'da görev yapmış olan hariciye mensupları vasıtasıyla olmuştur. Prens Metternich, Kameralizmin Türkiye'de etkili olmasına sebep olan en önemli kişi olarak bilinmektedir. Metternich'in bu tesirleri, Mustafa Reşit Paşa ve fakat özellikle Sadık Rıfat Paşa vesilesiyle olmuştur (Özcan, 2013: 41).

Kameralizmin Osmanlı devletine tesirlerinde Metternich'in önemli bir payı olmakla beraber, kameralizmin Osmanlı devletindeki geçmişi daha eskiye dayanmaktadır. 1790 yılında Prusya'ya elçi olarak gönderilen Azmi Efendi'nin rüşvet, liyakatli kamu görevlisi, memuriyetten yere sebepsiz azledilme ve düzenli ve daimi bir ordu konularındaki önerilerinin Tanzimat Fermanı'ndaki fikirlerle örtüştüğünü (Özcan, 2013: 151) daha önce belirtmiştik. Prusya'ya gönderilen Azmi Efendi ayrıca ekonomik anlamda Osmanlı iâşe ekonomisinden oldukça farklı olan kameralizm konusunda da başka birtakım bilgiler vermektedir (Findley, 2014c: 497). Bunun yanında kameralizm konusunda bahsedilmesi gereken bir başka kişi de Ebubekir Ratıp Efendi'dir. Ebubekir Ratıp Efendi 1791 yılında III. Selim tarafından elçi olarak Avusturya'ya elçi olarak gönderilmiş, Viyana elçiliğinde bir sefaretname kaleme almıştır. Türköne (1995: 51) Ebubekir Ratıp Efendi'nin

sefaretnamesindeki birtakım ifadelerin iyi yönetim sanatı olarak özetlenebileceğini; ancak dikkat edilmesi gereken hususun, bu tarifi ve ihtiva ettiği çabaların Alman merkantilizmi olan Kameralizme tamamıyla uygun bir çerçeve sağlaması olduğunu dile getirir. Ayrıca Ebubekir Ratıp Efendi'nin Avusturya ekonomisi üzerine yaptığı tahlillerin, özellikle de korumacı politika üzerine olan tahlillerinin III. Selim döneminde uygulanan ekonomik politikalarla büyük benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir. Özcan (2013: 152) da, Ebubekir Ratıp Efendi'nin Viyana Sefaretnamesinin Nizam-ı Cedit reformlarında III. Selim'e sunulan diğer layihalardan daha fazla etkide bulunduğu dair görüşlerin bulunduğunu dile getirmektedir. Bu ifadelerden yola çıkarak Tanzimat Fermanı'nda görülen kameralist düşüncenin ilk etkilerinin bu dönemden itibaren görülmeye başlandığı söylenebilir.

Tanzimat dönemi devlet adamlarının uygulamalarında da kameralizmin izleri görülmeye devam etmektedir. Hanioğlu, Tanzimatçıların temel amacının Fransız İhtilali ile ortaya çıkan hürriyetçi fikirlerin Osmanlı devletine taşınması olduğu yolundaki kanaatin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tanzimat ricalinin bir ihtilal sonrasında ortaya çıkan siyasal temsilin genişletilmesi düşüncesi ile ilgili hiçbir isteklerinin bulunmadığını, asıl amaçlarının soyut hükümet fikirlerinin peşinde koşmaktan ziyade (bu tür bir grup daha sonra Osmanlı aydınları arasında ortaya çıkacaktır) devlete güç kazandırıcı yeni bir düzeni tesis etmek olduğunu ve buradaki etkinin de temel olarak kameralist hareketin tesiriyle, benzer reformları ve bürokratik yapıları ortaya koyan Avusturya İmparatorluğundan geldiğinin altının çizilmesi gerektiğini dile getirmektedir (Hanioğlu, 1989: 56).

Tanzimat hareketi, büyük ölçüde kameralizmden esinlenmiştir. Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa gibi devlet adamlarına göre kameralizmin belki de en kayda değer tarafı, Osmanlı imparatorluğu gibi dağınık bir ülkeyi birleştirici bir görüntü sergilemesidir (Mardin, 2012b: 11-12).

Metternich'in takip ettiği Avrupa siyaseti, Osmanlı devletinin bütünlüğü bağlamında Osmanlı devlet adamlarının ilgisini çekmiştir. Tanzimatçıları ile Metternich arasındaki yakın ilişkinin sebebi budur. Sadık Rıfat Paşa Viyana elçiliğindeyken Metternich'in fikirlerini bu nedenle benimsemiştir (Ortaylı, 1983: 363). Sadık Rıfat Paşa'nın gözlemleri, devletin tebaa üzerinde kontrolünü sağlayabilmesi için, tebaanın refahının,

eşitliğinin, hakkının ve eğitiminin sağlanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Viyana büyükelçisi olarak Avusturya'da kaldığı vakit boyunca hem Paşa'nın kendi gözlemleri hem de Metternich'le olan konuşmaları onu bu sonuca götürmüştür. Diğer taraftan Sadık Rıfat Paşa'nın görüşleri, Tanzimat dönemiyle birlikte hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Tanzimat döneminin iki büyük devlet adamı olan Ali ve Fuad Paşalar, Sadık Rıfat Paşa'nın görüşlerinin çoğunu gerçekleştirmişlerdir (Erdem, 2010: 184). Mardin (2012a: 138) Ali ve Fuad Paşaların politikalarının tipik Metternich'çi politikalar olarak adlandırılacaklarını dile getirmektedir.

Tanzimatçılar, imparatorluğun gerçekleriyle, dış devlet adamlarının yorumlarını ve kendi görüşlerini bir dengede tutuyorlardı (Ortaylı, 1983: 363). Otokrasiye dayanan kameralizm, hürriyetler konusuna olumsuz yaklaşmakla birlikte, tebaayı siyasi otoriteye bağlamak için tebaanın birtakım haklarını korumak yönünde de girişimlerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Bunların birincisi can güvenliğidir. Arkasından iktisadi kameralizmi desteklemek ve tebaayı ticari faaliyetlerde bulunarak üretici kılabilmek için, mal güvencesini getirmektedir. Otokrasiye dayanan kameralizm, bu otokrasiye başına buyruk bir yönetim biçimi içerisinde değil, kendi iç dinamiklerini zedelemeyecek bir adalet ve hoşgörü anlayışı içerisinde, tabiri caizse, tatlı-sert bir yaklaşımla hayata geçirmiştir (Erdem, 2010: 181). Meseleye Osmanlı açısından bakıldığında Avusturya modeli tercih edilmekle birlikte, bu modelin Osmanlı devlet yönetiminin temel prensibi olan “Adalet Dairesi” çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Özcan, 2013: 42).

2.3.2. Tanzimat ve Rechtsstaat İlişkisi

Osmanlı reform düşüncesinde Fransa ve Avusturya gibi devletlerdeki düşünce ve uygulamaların etkilerini hem yabancı devletlere gönderilen elçilerin raporlarında hem de Osmanlı devletinin askeri ve yönetim alanındaki uygulamalarında görmek mümkündür. Bunların yanında Osmanlı reform düşüncesindeki etkisi pek fazla vurgulanmayan Alman düşüncesi ve bu anlamda Alman Hukuk Devleti (Rechtsstaat) fikrinin Osmanlı reform düşüncesindeki etkisinin de incelenmesi Osmanlı'daki çeşitliliğin vurgulanması anlamında önem arz etmektedir.

Rechtsstaat kavramı Almanların en göze çarpan siyasal fenomenidir. On sekizinci yüzyılda aydın bürokratlar eliyle geliştirilen Rechtsstaat formülü hem bölgesel özgürlüklere, hem de egemen gücün keyfi yönetimine karşı çok farklı anlamlar

taşımaktadır. Alman liberaller için, Rechtsstaat İngilizlerin “rule of law” (hukukun üstünlüğü) fikrini çağrıştırırken, romantikler ve aşırı milliyetçiler için liberalizme çok aykırı anlamlar taşımaktadır. Rechtsstaat fikrinin anlamı uygulamada da farklı anlamlarda kullanılmıştır. Anlamı ya bireysel hakları ya da devlet otoritesini vurgulamasına göre değişmiştir (Findley, 2014c: 495).

Osmanlı İmparatorluğu’nda Rechtsstaat fikrinin reform düşüncesi üzerindeki izleri 1791-1792 yıllarında Berlin’de elçi bulunan Azmi Efendi’nin sefaretnamesinde ve 1837 yılında Viyana’da elçi olan Sadık Rıfat Paşa’nın raporlarında görülebilmektedir (Findley, 2014c: 496).

Osmanlı İmparatorluğu ile Metternich Avusturya’sı arasında bazı ortak noktalar mevcuttu. Ulusalcılık akımları yüzünden parçalanmaya yüz tutmuş olan Osmanlı İmparatorluğu’nda; Metternich’in ulusalcılık düşmanı politikasının bilinmemesi, izlenmemesi veya değişik ölçülerde bu politikadan etkilenilmemesi düşünülemez bir durumdur (Ortaylı, 1983: 361).

Azmi Efendi’nin sefaretnamesine baktığımızda, özellikle Prusya’nın yönetim mekanizmasını anlattığı Tezyil’i, her ne kadar Rechtsstaat fikrini ortaya atmıyorsa da, Osmanlı devlet adamlarının Prusya’nın durumundan kendilerine nasıl bir hisse çıkaracaklarını etraflıca göstermektedir (Findley, 2014c: 496).

Sadık Rıfat Paşa’nın Müntehebat-ı Asar eserinde topladığı yazılarında Azmi’nin kafasındaki sorulara daha geliştirilmiş cevaplar bulmaktadır. Bu rapor Azmi Efendi ile Sadık Rıfat Paşa arasındaki benzerliği de ortaya koymaktadır. Sadık Rıfat Paşa bir devletin menfaatini, nüfus artışına, kalkınmasına (imar-ı memalik) ve asayişine bağlar ve bunların asıl esasının da can, mal ve ırz emniyetinin sağlanması, yani hukuk hürriyetinin icrasındır. Sadık Rıfat Paşa Avrupa devletlerinin bu emniyete ve bu haklara verdiği ehemmiyete değinir. Paşa’ya göre; millet ve memleket, devlet için yaratılmış olmayıp, aksine hükümdarlar tebaalarını korumak ve memleketlerini imar etmek üzere davranmalıdırlar. Bundan dolayı “hukuk-ı millet ve kanun-ı devlet üzere hareket” etmelidirler. Tebaasının en iyi özelliklerini geliştirmek ve en olumlu tepkilerini sağlamak için böyle bir devlet, “kuvvet-i cebriye-i düveliye ve hükümet-i mutlak-ı kahriye”ye dayanan bir sistemden daha iyidir. “Celb-i kulub-ı tebaa” için “hukuk-ı insaniye”ye

riayet etmek lazımdır. Sadık Rıfat Paşa bu görüşleriyle Rechtsstaat'ı tarif etmektedir (Findley, 2014c: 499-500).

Azmi Efendi ve Sadık Rıfat Paşa'nın eserlerine bakarak, bu devlet adamlarının bu fikirleri keşfederken kendi fikirlerini arka plana attıkları düşünülmemelidir. Mardin (2012a: 203) Sadık Rıfat Paşa'nın bahsettiği bu fikirlere devletin refahını teb'asının refah ve rahatı ile birleştiren klasik İslam-Osmanlı "daire-i adliye"sinin kisvesini giydirdiğini belirtmektedir. Osmanlıların Avrupa'da yaptıkları bu keşif Osmanlı siyasal düşüncesinde kullanılan kalıpların, değişimine ve genişlemesine sebep olmuştur. On sekizinci yüzyılda devamlı ilgi gören "adalet dairesi" ve "İbn Haldunculuk" gibi eski temalar gözden kaybolmaktansa bazen bu yeni akımlarla bağdaştırılmış, bazen de ilerde yeni şekillerle ortaya çıkmışlardır. Burada önemli olan nokta şu ki, bu fikirlere Osmanlı'nın ilgi duymasında, önceden beri kendisine sorduğu soruların cevaplarının bu yeni fikirlerde bulunması önem taşımaktadır. Aksi takdirde bu fikirlere çok da ilgi duyulmadığı daha önceki örneklerde de görülmüştür. Bu anlamda, Osmanlı siyasal düşüncesinde, bir İslam-Batı kopukluğundan ziyade, bir başkalaşım ya da şekil değişikliğinden, bir genişlemeden ve bir zenginleşmeden söz edilebilir (Findley, 2014c: 501-502).

2.4. Tanzimat Fermanı'na Karşı Tepkiler

Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından olan Keçecizade Fuad Paşa'nın karşısına gelen bir kişi yeni açılan cadde ve kaldırımları överek pek güzel bir iş yapıldığını söylediğinde, Fuad Paşa bu zata cevaben "Evet! O kaldırımlar bize atılan taşlarla yapılıyor" demiştir (Şeref, 2012: 88).

Tanzimat dönemi devlet adamları gerçekten de birçok konuda haklı veya haksız eleştiriye maruz kalmışlardır. Bu döneme adını veren bir vesika olan Tanzimat Fermanı ve fermanın yürütücülüğünde oluşturulmaya çalışılan düzen Osmanlı devletinde ve elbette ki dış devletlerde birtakım etki ve tepkileri beraberinde getirmiştir.

2.4.1. Tanzimat Fermanı'nın İçerdiği Yansımaları

Tanzimat Fermanı'na karşı ilk tepki o dönemin devlet adamlarından gelmiştir. Cevdet Paşa (1991a: 7) Reşit Paşa'nın ortaya koymaya çalıştığı Tanzimat-ı Hayriyye'nin bazı vükela tarafından Mısır meselesinin halli vesilesiyle kabul edildiğini, bu gaile devletin başından kalktıktan sonra kurulan bu düzenin temellerini yıkmının kabil olacağı

görüşünde olduklarını belirtmektedir. Bunun yanında daha da önemlisi Tanzimat döneminin fikri altyapısının oluşumunda önemli katkıları olan Sadık Rıfat Paşa da Tanzimat'ın uygulanışı noktasında bazı noktaları eleştirmektedir. Rıfat Paşa selefinin büyük bir istek ve şevkle tatbik ettiği büyük tedbirleri kabul etmediğini, kırılğan ve bünyeleri zayıf olan hastalara fayda veren ilaçların Türkiye için de geçerli olduğunu, yani her türlü sarsıntıdan uzak, ihtiyatlı ve sabit bir hareket çizgisi takip etmek gerektiğini söylemeye başlamıştır (Engelhardt, 1999: 57).

Dönemin önemli bir münevveri olan Namık Kemal de Tanzimat ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

‘Zamanımızın inkılabat ve terakkiyatını şairane ve müte’essirane bir nazarla müşahede edenler, bir kere vatanımızda iki üç yüz senden berü dökülen hun-ı nahakları müsadere olunan malları paymal edilen namusları düşünür bir kere de Tanzimat’ı göz önüne alırsa Gülhane Hattını hukuku beşerin muhafazası için yapılan mu’cizat-ı adaletten biri addeder. Lakin ahval-i âlemi, her türlü nümayişlerden tecrit ederek hakikati üzere görmeye çalışanlar nezdinde müsellemdir ki Tanzimat haddizatında hukuka müteallık değil sırf siyasi bir eserdir.

Vakıa, zahirine bakılsa herkesin hayatına, malına, ırzına kefil olmak için yapılmış zannolunur. Fakat hakikat-i halde devletin hayatını te’min maksadıyle ilan olunmuştur (Namık Kemal, 1989: 3).’

Namık Kemal, Tanzimat ile ilgili bu tespitlerde bulunduktan sonra, Tanzimat'ın en çok tenkit edilecek yönünün, Avrupa'nın kefaleti altında bulunması olduğunu belirtir ve Fuad Paşa'nın bu minvaldeki sözlerine atıfta bulunmaktadır (Namık Kemal, 1989: 4-5).

Tanzimatçıların sefaretlerle ilişkileri hakkında Ortaylı (2007: 403) Tanzimat liderlerinin dış yardımdan başka güvencelerinin olmadığını, kimi zaman sefarethanelerin dostluğunu kullanmaktan çekinmediklerini dile getirmektedir.

Tanzimat hareketinin halktaki yansımaları da farklı şekillerde tezahür etmiştir. Eren (2007: 39-40) Fermanın Müslüman ve gayrimüslim tebaa ile cemaat ve ruhani reisler arasında hoşnutsuzluk yarattığını, diğer taraftan tebaaya kanun müsavata tanıyan Gülhane Hatt-ı Hümayununu, Hıristiyan tebaanın kendi milli gayelerinin tahakkukuna yarayacak

bir vesika olarak telakki ettiklerini, ancak cemaat reisleri ve ruhban sınıfının eski imtiyazlarının elden gideceği endişesiyle bu durumu benimsemediklerini dile getirmektedir.

Tanzimat Fermanının halk nezdinde bir Müslüman Hıristiyan eşitliği meselesine dönüştürülmesi, Tanzimat'a karşı olanların hep bu durumu kullanmalarına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak Peygamber efendimize atıfla kürsülerde vaizler Tanzimat'a karşı propaganda geliştirmişlerdir (Eryılmaz, 2010: 131).

Bu gibi durumların yanında Müslümanların Hıristiyanlara karşı bazı aşağılayıcı kavramları kullanmaları artık yasaktı. Ancak Müslümanlar, bu durumdan hoşlanmadıkları için bu kavramları kullanmaya devam etmişlerdir. Tanzimat'tan sonra Hıristiyan halk, ara sıra bir Müslümanı yakalayıp Galata semtindeki karakola getirir ve "bana gâvur dedi" diyerek cezalandırılmasını istemiş. Bunun üzerine Tabur ağası "Ay oğul anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var gâvura gâvur denmeyecek. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti" diye suçluyu azarlarmış (Şeref, 2012: 60).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Reşit Paşa hakkında belirttikleri de halkın bakışını bir parça ortaya koymaktadır:

"(...) Lakin Avrupalılar ile ziyade ihtilatından ve karantina tesisini terviç eylemek gibi usul-i cedideye inhimakinden dolayı bazı mutaassıbın kendisinden hoşnud olmayıp ana umur-ı diniyyede mübalatsız nazariyle bakarlar idi"(Cevdet, 1991a: 8).

Yeni Osmanlılar da Tanzimatçıların Osmanlının temel zihniyetini oluşturan İslamcı hayat görüşünü bir tarafa attıklarını, böylece Tanzimat reformlarını sağlam olmayan bir temele oturttuklarını dile getirmektedirler (Mardin, 2000: 217).

Tanzimat'a bir diğer eleştiri de Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır. Tanzimat'ı aşırı bir Avrupacılıkla suçlayan bugünkü milliyetçilerin aksine, Ziya Gökalp, Tanzimatçıların Batı medeniyetini yarım yamalak alarak bir sürü ikiliklere yol açtığını söylemektedir (Güngör, 2007: 19). Ülken (2011: 48) de, Tanzimat'ın getirdiği senteze ulaşamayan bu ikiliğin Türk toplumunun en önemli problemi olduğunu belirtmektedir.

Tanzimat Fermanı'nın mana ve hedefinin anlaşılması konusunda Yetiş (1994: 115), fermanın ondan yararlanacak olan kitleler tarafından değil, olsa olsa menfaatleri tehlikeye

giren muarızları tarafından anlaşılmış olduğunu, bu yüzden de mutaassıp fakat nüfuzlu bir zümrenin inatçı mukavemetiyle karşılaştığını dile getirmektedir.

2.4.2. Tanzimat Fermanı'nın Dışardaki Yansımaları

Gülhane Hatt-ı Hümayununu özellikle Batılı kimi Hıristiyan devletler iyi karşılamışlardı. Oysaki, İstanbul'daki Rus büyükelçisi, onu 'başarılı tiyatroculuk'; İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ise, 'İngiltere ve Fransa'da kamu duygularını oldukça etkileyen, çok başarılı bir siyaset' olarak nitelendirmişlerdir (Sonyel, 1994: 344).

Abdurrahman Şeref Efendi Tanzimat Fermanı'nın dışarda daha iyi bir etki bıraktığını, Avrupa devletlerinin Osmanlının bu yeni tutumundan umutlu olduklarını ve Tanzimat'ın getireceği faydalardan bahsettiklerini ifade etmektedir (Şeref, 2012: 56).

Tanzimat Fermanı'na gösterilen en önemli tepkilerden biri de Avusturya Başbakanı Metternich tarafından yapılmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın azledilmesinden birkaç hafta sonra (1841), İstanbul'daki elçisine gönderdiği telgrafta, Bab-ı ali'ye birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır (Engelhardt, 1999: 55-56).

Engelhardt (1999: 56-57) Metternich'in bu telgrafını, Türkiye'de yapılmak istenilen ıslahat için Fransız kanunlarının, diğer memleketlerin kanunlarına tercih edilerek örnek alınmasından dolayı Avusturya'nın kısılandığı şeklinde değerlendirmekle birlikte, bu durumun Türkleri etkilemekten geri kalmadığını da belirtmektedir.

Aslına bakıldığında Metternich bu görüşlerini yeni açıklamıyordu. Mustafa Reşit Paşa Prens Metternich'in Tanzimat'a nasıl bakacağını şifahen sorduğunda, Prens, biri kısa, diğeri uzun iki mektup ile görüşlerini bildirmiştir. Metternich'in bu mektuptaki düşünceleri ile yukarıda aktarılan telgrafındaki düşünceleri arasında bir fark yoktur. Prens, her ikisinde de aynı esasları vurgulamaktadır. Metternich bu mektubunun sonunda da Osmanlı hükümetine şu tavsiyelerde bulunmaktadır: "Hükümet, teşkilat ve idaresine ithal edilmeye layık görülen yabancı hususlara milli bir mahiyet verilmek ve İslam kültürüne faydalı olabilecekleri iktibas etmek hususuna ehemmiyet vermelidir..." (Eryılmaz, 2010: 136-137).

2.5. Islahat Fermanı

1841 yılında imzalanan Londra sözleşmesi ile daha önce Mısır sorunu dolayısıyla Rusya

ile imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması geçerliliğini yitirmişti. Bu durumdan menfaati zedelenen Rusya yeni hamleler peşinde idi. Avrupa devletlerine, Osmanlı devletinin topraklarını paylaşma teklifi götürmüş, istediği olumlu cevabı alamayınca kendi başına harekete geçmiştir. 1850 yılında Fransa ile Rusya arasında eskiden beri süren Kudüs'teki Kutsal Yerler'in bakım ve onarımına dair hak ve imtiyaz elde etme mücadelesi tekrar alevlendi (Özcan, 2013: 279). Rusya'nın amacı Osmanlı ülkesi üzerinde yaşayan tüm Ortodokslar üzerinde himaye hakkını tesis etmektir. Daha önce 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda aldığı söze dayanarak bütün Ortodoks reaya üzerinde bu hakkı talep etmiştir (Engelhardt, 1999: 472). Rusya bu durumun çözümü için Rusya Bahriye Nazırı Mençikof'u göndermiştir. Mençikof bir netice alamayınca geri dönmüştür. Ruslar 22 Haziran 1853'te Eflak ve Boğdan'a girdiler. Bu meselenin çözümü için Avusturya'da bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmış ve burada Rusya'ya nota verilmiştir. Ancak Rusların Sırbistan ve Bulgaristan'daki hareketleri ve Osmanlı donanmasına Sinop'ta saldırması üzerine verilen notanın da bir işe yaramadığı anlaşılmıştı ve savaş başlamış oluyordu (Karal, 1995: 229-235).

Canning (Poole, 1988: 139) 1853'te Türklerin aşağılık duygusu içinde olmadıklarını, akıllarının harbe yattığını ve güven içinde olduklarını dile getirmektedir. Canning İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı harbe girmesini çoktan beri istemekte idi. Hatta Canning'in Sinop olayını öğrendiğinde "Tanrı'ya şükürler olsun harp başlıyor" dediği ifade edilmektedir (Karal, 1995: 235).

Savaşın sonunda Osmanlı devleti galip geldiği halde yeterli faydayı sağlayamamıştır. Mustafa Reşit Paşa ve İngiltere yapılacak anlaşmada daha karlı çıkabilmek için savaşın uzamasından yana olmalarına rağmen, o vakit devletin politikasını idare eden Ali ve Fuad Paşalar Fransa politikasına bağlı kalarak, savaşın sonlanmasını istemişlerdir. Böylelikle barış görüşmelerinin yapılmasına karar verilmiş ve o sırada Sadrazam olan Ali Paşa murahhas olarak konferansa memur edilmiştir (Cevdet, 1991a: 65-66).

Ancak bu konferanstan önce 1 Şubat 1855'te Viyana'da Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında yapılacak barış görüşmelerinin ön prensipleri görüşülmüştür. Bu prensipler arasına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarının açıklanmasını isteyen bir madde konulmuştur (Karal, 1995: 249).

Islahat Fermanı'na dair fermanı yabancı devletlerin hazırladığı ve Bab-ı ali'nin bunu kabul etmek zorunda kaldığı gibi tezler ortaya atılmıştır. Davison (2005: 55) Islahat Fermanı'nın, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun tersine, esasen Avrupa'da yapılmış olduğunu ve sadece biçiminin yerli olduğunu ifade etmektedir. Aslında Osmanlı devleti 1856 Islahat Fermanı ile Kırım Savaşı sırasındaki Avrupa yardımının bedelini ödemiş ve bu ödemeyi de Babialı bürokratları diplomatik beceri ve oyalama siyasetleriyle en uygun biçimde yerine getirmişlerdir. Bu Avrupalılığın nedeni Rusya'dan duyulan şüphe ve çekingenlikti. Islahat Fermanı herhangi bir Avrupa baskısından önce, Osmanlı milletlerinin durumunu düzeltmeye yönelik bir ıslahata devletin kendiliğinden teşebbüs etme hareketidir (Ortaylı, 2012: 131). Bu duruma karşın Paris Antlaşması'nın 9. maddesi "her ne suretle olursa olsun söz konusu devletlere toplu ya da ayrı ayrı olarak, ne Padişah hazretlerinin kendi uyruklarıyla ilişkilerine, ne de imparatorluğun iç yönetimine karışma hakkı verir" (Davison, 2005: 429), demesine karşın Avrupa devletleri Islahat Fermanı'nı her zaman kendilerine Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale hakkı veren bir belge olarak yorumlamışlardır (Ortaylı, 2012: 130).

Hatt-ı Hümayunun içeriği şu şekilde özetlenebilir:

Halkın can, mal, ırz ve namus güvenliği; halkın kanun karşısında eşitliği; şahsi ve ortak tasarruf haklarına riayet; kamu hizmetleri ve askerlik hizmetlerine bütün tebaanın kabulü; bazı idari sınırlamalar şartıyla mezhep ve eğitim özgürlüğü; vergilerde eşitlik; iltizam usulünün kaldırılması ve verginin doğrudan doğruya devletçe tahsili; mahkemelerde şahitlik eşitliği; tebaanın mahkeme karşısında mahkûmiyetinden sonra idam veya affi hususunun sadece padişahın hakları arasında bulunması; mahkemelerin aleniyeti ve ilamların yayınlanması; suçluların mülklerinin müsaderesi usulünün kaldırılması; işkencenin ve bedensel cezalar hakkındaki ağır kanunların kaldırılması; hapishane usul ve kanunlarının insan haklarına daha uygun şekilde düzeltilmesi; ticaret, ceza ve cinayet davalarının bütünü için karma mahkemelerin kurulması; bu mahkemelerde tatbik edilecek hukuk, ceza ve muhakeme usulüyle ilgili kanunların tanzimi; gayrimüslim cemaatin yalnız mezhep muafiyet ve imtiyazlarının muhafaza edilerek diğer imtiyaz ve muafiyetlerinin tetkiki ve düzeltilmesi; patrikhane ve gayrimüslim cemaat meclislerinin bazı durumlarda hukuki davalarda sahip oldukları yetkilerin sağlamaştırılması; bu cemaatlerden vilayet ve nahiye idare meclisleri ile Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de üye bulundurulması; Resmi evrakların hiç birinde Hristiyanlar için hakaret taşıyan tabirler ve

lafızların kullanılmaması; rüşvetin kaldırılması ve rüşvet ile yolsuzluğun yasaklanması için kanun hükümlerinin şiddetle uygulanması (Engelhardt, 1999: 137-138). Fermandaki ifadelere bakıldığında Tanzimat Fermanı'ndaki ifadelerin tekrarı ve bunların genişletilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Islahat Fermanı ile ilgili asıl önemli olan nokta ise Tanzimat Fermanı'na atfedilen Müslüman ve gayrimüslim arasındaki eşitlik prensibinin Islahat Fermanı ile getirileceğinin taahhüt edilmesidir.

Islahat Fermanı'ndaki başlıca amaç, bir Osmanlı topluluğu yaratmaktır (Karal, 1995: 251).

Tanzimat düzeni, imparatorluğun müesseselerini yenileştirmek amacıyla tertiplenmişti. Ordunun düzenlenmesi, imparatorluğun mülki idaresinde standart bir eyalet taksimatının kabul edilmesi, Devlet Şurasının ve vilayet meclislerinin kurulması, ceza kanununun hazırlanması, medresenin yanında Avrupa örneğinde okullar açılması, karma mahkemelerin kurulması, ticaret kanununun kabulü gibi büyük çapta işler, Tanzimat'ın başarıları idi (Karal, 1995: 248). Ancak bu başarılar bir Müslim-Gayrimüslim eşitliğini sağlayamamıştı. Islahat Fermanı da bu konuda çok başarılı olamamış ve toplumun birçok kesiminde tepki ile karşılanmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa bu fermanın Müslüman ve gayrimüslim eşitliğini sağladığı için Müslümanlar tarafından hoş karşılanmadığını ve bu günün Müslümanlar için ağlanacak bir gün olarak görüldüğünü ifade etmektedir (Cevdet, 1991a: 67-68).

Bazı kimseler de Fermanın yayınlanmasından sonra dindarlarla alay etmeye başladılar. Bu kabilden olarak Mehmet Paşa-zade Sait Bey adında biri namaz kılmakta olan hocanın yanına giderek: “Ne kılıyorsun hoca efendi; Ferman okundu görmedin mi? Hıristiyan tebaa ile beraber olacağız” diyerek alay etmişti (Karal, 2011: 10).

Islahat Fermanı gayrimüslimler arasında da tepkilere yol açmıştır. Nitekim Hatt-ı Hümayunun okunması sırasında hazır bulunmuş olan İzmit metropoliteninin, okumanın bitiminde Hatt-ı Hümayunun atlas kese içine konulduğunu görünce: “Bir daha bu keseden çıkmamasını Allah'tan temenni edelim” dediği rivayet edilir (Engelhardt, 1999: 139). Metropolitenin bu tavrının sebebi fermana dile getirilen cemaatler arası eşitlik meselesidir. Cevdet Paşa da gayrimüslim tebaa için bu günün bir sevinç günü olduğunu

ifade etmekle birlikte, bazı gayrimüslim kesimlerin de fermanın uygulamalarından hoşnut olmadıklarını dile getirmektedir (Cevdet, 1991a: 68).

Islahat Fermanı halkta yarattığı etkinin yanında devlet kademesinde de birtakım tepkilere yol açmıştır. Fermana gelen tepkilerden en mühim olanı Reşit Paşa'ya aitti. Reşit Paşa Islahat Fermanı hakkında bir layiha kaleme almış ve şu görüşleri dile getirmiştir:

(...) hatt-i hümayun veya ferman-ı ali ahidnamenin eczasından ma'dud olarak işte bununla devletlere bir hakk-ı nezaret verilmiş ve bu suretle Saltanat-ı seniyye'nin istiklal-i alisi ihlal edilmiş olacağı ve emr-ü ferman-ı hazret-i padişahi muta'allik buyurulduğu halde konferanslara gitmeğe ibtidadan meyl-i çukeranem var iken maslahatın kesb ettiği reng-ü revişe göre bu mahzurdan kurtarılması imkansız görünüp (...) Viyana'da mün'akid olan protokol için Devlet-i aliyye maslahat-güzarına me'zuniyet verilmesi ve salisen Saltanat-ı seniyyenin sırf umur-ı dahiliyyesinden olan nizamât için burada süfera ile konferanslara girilerek mazbata bile tutturulması Devle-i aliyyenin istiklal-i alisini ve hukuk-ı hükümet-i seniyyesini tehlikeye bırakacak surette politikaca pek büyük hatalar olarak işbu Ferman-ı ali her nasıl ibare olursa olsun muahedede mezkûr olacak olursa artık burası ma'az-allahu ta'ala mukaseme-i hükümet demek olacağı cihetle Saltanat-ı seniyyenin şu muharebede ettiği fedakarlıklar ve çektiği meşakkatler ve Düvel-i müttfikanın dahi sarf ettiği mesa'i ve himmetler bayağı bi-semere kalacaktır (...) Ferman-ı alinin havi olduğu ahkama ve suret-i icrasına gelince zaman ve mevki'in hükm ve icabı münker olmıyarak Hıristiyan teba'anın bundan yüz elli sene evvelki değil yirmi sene mukaddemki halde bile kullanılması mümkün olamayacağı ve şimdiye kadar gerek Cennet-mekan Efendimizin zamanlarında ve gerek asr-ı ali-i Şehenşahide Hıristiyanlar haklarında aralık aralık şayan buyurulmuş olan müsa'adat-ı seniyyenin hep bu mülahazattan neş'et ettiği müsellemtan olduğuna nazaran bundan böyle dahi bazı mevadd-ı müsa'ide ilave olunmasının lüzumu hakkında bir diyecek yoğise deböyle şeyler tedrici ve hususiyle düvel-i ecnebiyyenin müdahale-i resmiyyesi karışmaksızın yapıp ehl-i islâmın ezhanı alıştırılmasına ve hem de Hıristiyan takımının havsala-i tahammüllerine sığmıyacak surette def'aten bir çok imtiyazat verilip te şımartılmamasına dikkat olunmak muktezay-i hikmetten iken (Cevdet, 1991a: 77-78).

Cevdet Paşa (1991a: 74) Islahat Fermanı'nın tanziminin halin ve zamanın icabı olduğunu, bunu Reşit Paşa ve diğerlerinin de tasdik etmekte oldukları halde bazı maddelerin tadili

mümkünken Avrupalılara hoş görünmek için bol doğradıklarını ve tedrici yapılması gerekli şeyleri hemen ilan ettiklerini belirtmektedir. Reşit Paşa'nın bu eleştirilerini bazı kişiler (Şeref, 2012: 71) Reşit Paşa'nın kıskançlığına ve Ali Paşa'nın sivrilerek kendisine rakip olmasını hazmedememesine bağlamaktadırlar. Ortaylı (2012: 129-130) da Reşit Paşa'nın eleştirdiği kişilerin yerinde olsa belki de aynı şeyi yapacağını, fakat fermana karşı takındığı sert tavrın, ona tekrar sadaret mührünün verilmesini sağladığını dile getirmektedir.

2.6. Tanzimat'ın Yönetim Politikalarına Yansımaları

Gülhane Hatt-ı Hümayununu izleyen 1840 yılı uygulamanın başlangıcı olmuştu. Ancak Fermanın uygulanmaya konulmasında birtakım güçlüklerle karşılaşmıştı. Bu zorlukların başında uygulamanın nasıl yapılacağına ilişkin hazırlanmış bir program olmaması geliyordu. Özellikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınabilmesi için, mal-mülk ve nüfus sayımına gerek bulunmaktaydı. Bunun için gerekli olan görevli de bulunmuyordu. Bu gibi nedenlerle Tanzimat'ın öngördüğü mali, idari ve askeri alandaki yenilikler, imparatorluğun bütününde aynı anda uygulamaya konulmamıştır (Çadırcı, 1994: 97). Uygulama imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurularak, kademe kademe gerçekleştirilmiştir. Öncelik hükümetin kesin denetiminde olan yörelere tanınmış, denemeler başarıya ulaştıkça, uygulama alanı genişletilmiştir (Çadırcı, 2007: 174). Öncelikle Edirne olmak üzere, Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya, Sivas eyaletlerinde Tanzimat'ın öngördüğü şekilde mal, mülk, nüfus sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi. Trabzon eyaletine de öncelik verildiyse de karşılaşılan tepki üzerine uygulama ertelenmiştir (Çadırcı, 2007: 188). Tanzimat'ın uygulanması sırasında Anadolu'da Trabzon'dan başka yörelerden de tepkiler gelmiştir. Özellikle Erzurum, Hakkâri, Van ve Cizre yörelerinde uygulamalara karşı ayaklanmalar olmuştur. Tepkilerin nedenini genelde halktan toplanan fazla vergi meselesi oluşturmaktaydı. Yeniliklerin uygulanmasındaki başarısızlık ilk yıllarda eski alışkanlıklarını bırakamayan valilere yüklenmiş, birçoğu görevden alınmıştır. Buralarda ortaya çıkan tepkilerin mahiyetine bakıldığında, uygulamalara tepki verenlerin başında eski alışkanlıklarını ve imtiyazlarını bırakmak istemeyen ayan ve eşraf bulunmaktadır (Çadırcı, 2007: 188-196).

Tanzimat'ın ilanından sonra geçen on yıllık dönemde, devrin ulaşım zorluklarının yanı sıra, imparatorluğun karşılaştığı iç ve dış sorunlar ve ekonomik güçlükler karşısında uygulama bütün ülkede gerçekleştirilebilmiştir. Uygulama şeklen gerçekleştirilmiştir. Tanzimat'ın öngördüğü vergi adaleti, can ve mal güvenliği İmparatorluğun sonuna dek gün geçtikçe büyüyen sorunlar olagelmışlerdir (Çadırcı, 2007: 199).

2.6.1. Mülki İdarede Yeni Uygulamalar

Bürokrasinin merkeziyetçi bir model kurması şüphesiz sadece politik bir tercih değildir. Merkeziyetçilik uygarlık tarihinde bürokrasinin başardığı en önemli devrimlerden bir tanesi sayılmalıdır. On sekizinci yüzyıl Avrupa'sında bürokrasinin merkeziyetçi bir sistem içinde örgütlenmesi uzmanlaşma ile birlikte yürümüş ve o sayede mümkün olmuştur (Ortaylı, 2012: 159).

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda da merkeziyetçi devlet felsefesi ve eğilimi egemendi (Ortaylı, 2011: 24). Tanzimat hareketinin amacı, devletin gücünün tek merkezden etkili biçimde yönetilmesini sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat merkeziyetçiliği, demokrasiyi değil, Avusturya ve Rusya imparatorluklarındaki gibi güçlü ve merkezci bir devlet makinesinin oluşturulmasını; ülkenin tüm mali işlerinin tek merkezden yönetilip yönlendirilmesini, yükümlülüklerin kanuni esaslara dayandırılmasını ve yargı gücünün düzenli biçimde yürümesini amaçlamaktadır (Ortaylı, 2007: 495).

Tanzimat hareketinin hızlandırdığı merkeziyetçilik eğilimi, Osmanlı eyalet yönetimini iki şekilde etkilemiştir. Öncelikle, mali alanda bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Sonrasında, mahalli kişi ve kümelerin devlet yönetimini etkilemeleri sürecinin düzgün, hızlı ve eşitlikçi biçimde işlemesine gerek duyulmuştur ki; bu durum, Türkiye'de yerinden yönetim geleneğinin doğmasına yol açmıştır. Bu iki etkinin sonucunda, yeni idari düzenlemelerde vilayetlerin fiziki teşkilatlanması da değişmiştir (Ortaylı, 2007: 496).

2.6.1.1. 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi

Lübnan'da 1845 olaylarından sonra, Dürziler ile Maruniler için hazırlanan çifte kaymakamlık statüsü yürümemişti. Avrupa Devletleri sözde olayları yatıştırmak için Lübnan'a asker çıkardılar. Osmanlı ülkesinin bir iç sorununa Avrupa fiilen müdahale etmekteydi. Devletler Osmanlı devletini de aralarına alarak sükûnetin iadesi için yeni bir

statü hazırlamaya giriştiler. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı devletinin temsilcilerinden oluşan komisyon; 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname şüphesiz Osmanlı eyalet yönetiminde, âdem-i merkezîyetçiliğin ilk ve aşırı somut örneğini oluşturmaktadır (Ortaylı, 2011: 51-52).

Nizamname'ye göre (Engelhardt, 1999: 170-171);

- Cebel-i Lübnan, Babıali'nin idaresindeki yürütme gücünün bütün yetki ve görev gücüne sahip olmak üzere bir Hıristiyan mutasarrıf tarafından idare edilecektir.
- Halkı oluşturan milletlerden her biri mutasarrıfın maiyetinde bir vekil bulunduracaktır.
- Her cemaat tarafından seçilmiş ikişer üyeden oluşmak üzere merkezi bir meclis bulunacaktır.
- Cebel, altı kazaya bölünerek her birinde farklı cemaatler tarafından atanacak 3 ile 6 üyeden oluşan bir meclis bulunacaktır. Kazalar, mümkün olduğu kadar aynı unsura mensup halktan oluşmak üzere, nahiyelere bölünecektir.
- Her bir nahiyede mezhep erbapları için bir sulh hâkimi, her kazada 3 ile 6 üyeden oluşan bidayet mahkemesi seviyesinde bir adliye meclisi, liva merkezinde her bir cemaatten ikişer üye olarak on iki üyeden oluşan büyük bir adliye meclisi bulunacaktır.
- Lübnan'daki asayiş ve güvenlik yerli ve farklı bir zabıta heyeti aracılığıyla sağlanacaktır.

Lübnan nizamnamesi ile hem Lübnan'ın idari statüsü kesinleşmiş hem de aralıklarla yaklaşık yirmi yıllık bir uğraştan sonra Osmanlı Devleti'nde taşra idaresine ilişkin tecrübe kazanılmıştır (Özcan, 2013: 304). Nitekim daha sonra çıkan 1864 ve 1871 nizamnamelerinde, vilayet, liva ve kaza meclisine giren gayrimüslim üyelerin, cemaatleri tarafından seçilip gönderileceği hususu yer almamaktadır. Uygulamada da bu yola kesinlikle gidilmemiştir. Cemaatlerin temsilcilerini seçip göndermeleri Cebel-i Lübnan'a özgü bir ayrıcalık olarak kalmıştır (Ortaylı, 2011: 52).

2.6.1.2. 1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesi

1864 Nizamnamesi Osmanlı yönetim sistemini ete kemiğe büründüren temel belge olarak nitelendirilmiştir (Ortaylı, 2007: 497). Bu nizamname ile en büyük yönetim birimi eyaletten vilayete çevrilmiş, Vilayet, Sancak, Kaza ve Köy ayrıntıları ile belirtilmiştir. Vilayetler livalara; livalar kazalara; kazalar da nahiyelere ayrılmıştır. Vilayetin yönetimi Vali'ye, Sancağın yönetimi Mutasarrıf'a, Kaza'nın yönetimi ise Kaymakam'a verilmiştir (Eryılmaz, 2010: 222).

Fuad Paşa bir zamandan beri vilayetlerin yeniden düzene sokulması emelinde idi. Ona göre, eyalet ve sancaklar büyütülerek valiliklerine tecrübeli becerikli kimseler getirilmeli, yetkilerinin genişletilerek sadece önemli mevzuları merkeze danışmaları sağlanmalı ve bu şekilde merkezi idarenin önemli işlere daha fazla vakit ayırması sağlanmalıdır. Fuad Paşa bu esas üzere bir "Vilayet Nizamnamesi" hazırlatmış ve tecrübe için Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti adıyla bir büyük vilayet kurulmuştur. Bu vilayetin valiliğine de Niş Valisi Mithat Paşa getirilmiştir (Cevdet, 2014: 126-127).

Cevdet Paşa (1991c: 164) bu durum karşısında Osmanlı memleketlerinin farklı özelliklere sahip olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Cevdet Paşa'nın bu ısrarının da etkisiyle, öncelikle kısmi uygulama için Tuna Vilayeti seçilmiş ve bu bölge için de aynı nitelikte bir nizamname kaleme alınmıştır (Özcan, 2013: 306). Burada kısmi uygulamada Tanzimat mektebinin kaide-i tedric prensibine uyulduğu görülmektedir (Ortaylı, 2007: 502).

Tuna Vilayet Nizamnamesinin ilanından sonra, nasıl uygulanacağına ilişkin olarak 26 Ekim 1864 yılında "Tuna Vilayetinin Usulü İdaresi Hakkında Talimat" yayınlanmıştır. Talimatname'de yapılan değişikliklerin ve yeniden düzenlenen nizamname maddelerinin Bab-ı Ali'ye bildirilmesi önemle vurgulanmaktadır. Talimatta ilk önce vilayetin yönetimine ait süregelen usulün işleri sekteye uğratmaması adına hemen terkedilmemesi tavsiye edilmiştir (Özcan, 2013: 307).

Tuna'da tecrübe edilen vilayet sistemi, bazı küçük değişikliklerle, daha sonra Bosna, Erzurum, Halep, Edirne ve Suriye vilayetlerinde de uygulanmak suretiyle, imparatorluğun birçok eyaletlerinde tatbik sahası bulmuştur. Tuna'daki bu vilayet modelini, bütün diğer vilayetlere uygulamak için 1867 yılında Tuna Vilayeti

Nizamnamesinin hemen hemen aynı olan “Vilayetler Nizamnamesi” hazırlanmıştır. Böylece Anadolu ve Rumeli’de eyaletler, yeniden düzenlenerek vilayet biçiminde örgütlenmiş ve yeni nizamnameye göre idari organlar oluşturulmuştur (Eryılmaz, 2010: 199).

Uygulamaya konulan 1864 Nizamnamesinin Fransa’daki sistemden esinlenilerek hazırlandığı konusunda bazı görüşler bulunmaktadır. Mardin (1993: 365) bu nizamnamenin Fransız “departement” sistemini andıran bir hüviyete sahip olduğunu ifade etmektedir. Ortaylı (2007: 430) merkezîyetçi eğilimin nizamnamede açıkça görüldüğünü, model olarak Fransız “departemente” sisteminin benimsendiğini; ancak ondan bile daha merkezîyetçi bir eğilimin göze çarptığını dile getirmektedir. Buna karşın bir başka yerde (Ortaylı, 2007: 468) Tanzimat merkezîyetçiliğinin temelini Osmanlı tarihinin kurumlarında yatmakta olduğunu dile getirmektedir. Çadircı (2007: 293) ise, 1864 düzenlemesinin, Osmanlı yöneticilerinin deneyimle edindiklerine Batı ülkelerinde gördüklerini eklemeleri sonucu ortaya çıkmış, kendine özgü yanı ağır basan bir sentez olduğunu ifade etmektedir. Gözler (2019: 26) de 1864 ve 1871 nizamnameleriyle kurulan Osmanlı vilayet sisteminin dönemin Fransa’sında yürürlükte bulunan vilayet sisteminden alındığını, ancak bu kanunların Fransız kanunlarının birebir çevirisi olmadığını ifade etmektedir.

2.6.1.3. 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi

Vilayetlerdeki uygulamaların başarılı oluşu, 1871 yılında İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi’nin çıkartılmasına ve yeni düzenin yaygın bir biçimde denenmesine fırsat vermiştir (Ortaylı, 2007: 498).

Bu nizamnamede beş dereceli bir hiyerarşi öngörülmüştür. Bu beş birim vilayet, liva, kaza, nahiye ve karye (köy) şeklinde taksim olunmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2010: 69).

Bu kanuna göre en yüksek idari birimin her birinde bir idari meclis olacaktı. Bu meclislerde hem eşit sayıda Müslüman ve gayrimüslim seçilmiş üye, hem de atanmış memur bulunacaktı. Ayrıca eyaletin çeşitli bölgelerinden gelen temsilciler, yılda bir kez genel mecliste (meclis-i umumi) bir araya gelerek vilayetin sorunlarını tartışacaklardı. Kanunda, nizami mahkemeler ve belediyelerle ilgili de hükümler bulunmaktaydı. Ayrıca muhacirlerin yerleştirilmesi gibi özel amaçlar için ayrı komisyonlar da kurulabilecekti.

Bu vasıtaıyla, Müslüman ve gayrimüslim meclis üyelerinin beraber çalışmaya giderek daha çok alıştıkları görünse de, yeni eyalet sisteminden duyulan memnuniyetsizliklerin su yüzüne çıkması da gecikmemiştir. 1877-1878'deki kısa ömürlü Osmanlı parlamentosundan yeni bir vilayet kanunu geçtiyse de bu kanun Ayan meclisine takılmış ve sonuçta bu nizamname 1913'e kadar yürürlükte kalmıştır (Findley, 2014a: 99).

1871 Nizamnamesi, vilayet yönetimine yeni bir iş bölümü planı getirmiş, bu plan çerçevesinde de merkezin etki ve denetimini mutlaklığa doğru arttırmıştır (Ortaylı, 2007: 498). Bu anlamda 1864 Nizamnamesindeki merkeziyetçi eğilim, bu nizamname ile daha belirgin hale gelmiştir (Ortaylı, 2011: 63). Mardin (1993: 365) de 1864 Nizamnamesindeki merkezi ve âdem-i merkezi uygulamayı bir denge içinde uygulamayı amaçlayan durumun, 1871 Nizamnamesi ile merkeziyetçilik lehine bozulduğunu ifade etmektedir.

2.6.2. Tanzimat Meclisleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda meşveret geleneğinin kökeni Divan kurumuna dayanmaktadır. Bu gelenek ilerleyen zamanlarda Divan'ın önemini yitirmesinin ardından meşveret meclisleri ile devam etmiştir. Tanzimat dönemine geldiğinde, merkezde ve taşrada kurulan meclisler ve çeşitli ihtisas kurulları ile meşveret prensibinin kurumsallaşması sağlanmıştır.

Ubicini bu meclisleri Fransız “departement” meclislerine benzetmektedir. O, bu meclislerin Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin Türkiye'ye getirdiği en liberal müesseselerden biri olduğunu ifade etmektedir (İnalçık, 2014c: 175). Bu anlamda Türkiyedeki idari sistemin değerlendirmesini yapan Ubicini (1977: 147) son derece orijinal olan bu sistemin hem çok sade, hem de çok liberal olduğunu belirtmektedir.

Tanzimat meclisleri Tanzimat Fermanıyla açılan yeni reform döneminin uygulayıcıları olacaklardır. Bu amaçla, merkezde en üstten, nezaretlere ve taşrada eyalet ve sancaklara kadar uzanan ve danışma kurulları niteliği taşıyan bir dizi meclis kurularak ülke yönetimi adeta yeni baştan oluşturulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1989: 60).

2.6.2.1. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye

II. Mahmut döneminde ileri gelenlerle yapılan toplantıların faydası görülmüştür. Birer danışma meclisi niteliğinden öteye geçmeyen bu toplantılara resmi bir hüviyet

kazandırmak gereği duyulmuştur. Bu amaçla 24 Mart 1838’de ‘‘Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’’ adlı bir meclis oluşturulmuştur (Çadircı, 2013: 185).

Meclisin çalışma usul ve esasları şu şekilde olacaktı: 1) Önemli olan her layiha, tezkire halini almadan önce bütün üyelerin incelenmesine sunulacaktır. 2) Konuşacak üyelerin isimleri tarih sırasıyla kaydedilecektir. 3) Kendisinden açıklama yapması istenen nazır gerekli açıklamayı yapmak zorundadır. 4) Görüşmelerin tutanakları düzenlenecektir. 5) Oylarda eşitlik olduğunda son kararı verme hakkı padişaha ait olacaktır. 6) Kesinleşmiş bir kararın tenkidi yasaktır (Engelhardt, 1999: 114).

Mecliste müzakerelere katılma ve konuşma yapmak hususunda üyeler arasında eşitlik sağlanmıştır. Üyeler görüşlerini hiç çekinmeden serbestçe açıklayabilecekler, kimse hiçbir şekilde düşüncesinden mesul tutulmayacaktır. Kararlar oy çokluğu ile alınacaktır (Seyitdanlıoğlu, 1999: 98-99). Bu hususlardan kısmen de olsa bir demokratik nitelik oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu meclisin üyeleri doğrudan padişah tarafından Muharrem ayı başında atanırdı. Ancak başta meclis başkanı olmak üzere, üyelerin görevde kalmalarını güvenceye bağlayan bir kural yoktu. Padişah istediği an hiçbir gerekçe göstermeksizin başkan ve üyeleri değiştirebilirdi. Bu durum işlerin aksamasına yol açıyordu. Nitekim Padişah bu yetkisini sıkça kullanmış ve meclis başkanlarını ‘‘Tanzimat’ın gerektirdiği niteliklere sahip olmaması’’ gerekçesi ile görevden almış ya da başka görevlere atamıştır (Çadircı, 2007: 182-183).

Meclis üyelerinin atanmaları ve padişahın dilediği kararı onaylayıp yürürlüğe sokabilmesi, dilediklerini ise reddetme olanağına sahip bulunması Meclis-i Vala’yı bir danışma meclisi olmaktan öteye götürmemektedir. Diğer taraftan başarısızlıkların nedenleri aranırken çoğu kez meclis başkanlarının suçlu görülmesi, sık sık değiştirilmeleri de bu kuruluşun meşruti bir meclis olarak değerlendirilmesini de olanaksız kılmaktadır (Çadircı, 2007: 186).

2.6.2.2. Meclis-i Ali-i Tanzimat

Meclis-i Vala’yı Ahkâm-ı Adliye, artan iş yükü karşısında kanun tasarılarını hazırlama görevini yerine getirmekte güçlük çekiyordu. Bu dönemde Ali ve Fuad Paşalar Meclis-i Vala’nın içinde bulunduğu güçlükleri yenmek ve yeni yasama kurumları oluşturmak için

bir yol buldular. Tanzimat adamlarının güçlerinin asıl kaynağı olan Meclis-i Vala'nın zayıflatılması ve genç kuşak reformcuların hâkimiyetindeki başka bir organla değiştirilmesi kararlaştırıldı. Yasama ve yargı birbirinden ayrıldı. 26 Eylül 1854 tarihli bir nizamname ile "Meclis-i Ali-i Tanzimat" adında yeni bir yasama organı oluşturuldu (Eryılmaz, 2010: 183-184).

Meclis-i Tanzimat'ın üç vazifesi bulunmaktaydı. Birinci olarak kanun ve nizamname metinlerini hazırlamak, ikincisi vekilleri yargılamak, üçüncü olarak da kanunların ve nizamnamelerin uygulanmasında bir yanlışlık görülürse, bir tutanakla sadaret makamına bildirmektir. Yeni nizamnameye göre birinci görev Kanun Dairesi'ne verildi. İkincisi Meclis-i Vala'nın genel kuruluna bırakıldı. Üçüncü görevi ise kaldırılarak, bundan sonra hiçbir meclise böyle bir yetki verilmedi (Cevdet, 2014: 50).

Meclis-i Ali-i Tanzimat 1854-1861 arasında, çok geniş yetkiler ile çalışmış, hükümetin kendisine gönderdiği konuları görüşürken, bu dönemde Meclis-i Tanzimat olarak kendi belirlediği konuları ele alabilmiştir. Ayrıca hükümet üyelerini istediği takdirde sorgulama ve hatta gerekirse yargılama yetkisine de sahip olabilmiş, günümüz modern parlamentolarında görülen geniş yetkileri kullanabilmiştir. Aynı dönemde, Meclis-i Vala ise yargı gücünü kullanmakta neredeyse tamamen bağımsız olabilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2014: 380).

2.6.2.3. Şura-yı Devlet

Osmanlı devletinde ecnebi davaları gittikçe artmış ve davaların sayısı görülemeyecek duruma gelmişti. Paris Konferansı'nda Ali Paşa'ya mahkemelerin güvenilirliğinin sağlanması halinde ecnebi tercümanların hukuki işlere müdahalesinin engelleneceği yolunda telkinlerde bulunulmuştu. O zamandan bu yana mahkemelerin ıslahı ile ilgili bir şey yapılamadığından, Fransa usulüne uygun şekilde mahkemeler kurulmasına ve hukuki işlerin hükümetin yetkisi dışına çıkarılmasına ve ayrılmasına karar verilmiştir. 1868 Mart'ı başlarında Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye kaldırılarak Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Meclisleri kurulmuştur. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisliği Ahmet Cevdet Paşa'ya, Şura-yı Devlet Reisliği de Mithat Paşa'ya verilmiştir (Cevdet, 2014: 216-217).

Şura-yı devlet adına uygun olarak geniş görev ve yetkilerle donatıldı. Görev ve yetkileri bakımından bir danışma ve idari yargı organı niteliğindedir. Kuruluş nizamnamesinde Şura-yı Devlet'in görev ve yetkileri şöyle belirtilmiştir:

- Bütün kanun ve tüzük tasarılarını hazırlamak ve tetkik etmek; kendisine verilen mülki işleri görüşerek, alınan kararları Padişah'a arz etmek,
- Ya irade-i seniyye ya da açık kanun hükümlerine göre yargılanmaları gereken memurların muhakemesini yapmak,
- Yürürlükteki kanun ve tüzüklerin hükümleri konusunda devlet dairelerinden gelen yazıları, görüş beyan etmek suretiyle cevaplandırmak,
- Padişah ve bakanlar tarafından, kendisine intikal ettirilen bütün meseleler hakkında görüş beyan etmek,
- Hükümetle şahıslar arasında meydana gelen davalara bakmak,
- Vilayet Nizamnamesine göre, her yıl vilayet merkezlerinde toplanacak umumi meclisler tarafından gönderilen zabıtnameleri tetkik etmek ve idare meclislerinin lüzum gördükleri icraat ve ıslahatları, meclis üyeleri arasından seçilmiş 3-4 kişilik heyetlerle müzakere ederek karara bağlamak (Eryılmaz,

Sultan Abdülaziz bir konuşmasında bir hükümetin en önemli görevinin tebaanın refah, mutluluk ve özgürlüğünü sağlamak olduğunu, zulüm, zorbalık ve keyfiliğin kaldırılması gerektiğini belirtiyordu. Bunların sağlanması için de kanun ve nizamların düzenlenmesi gerektiğini vurgulayarak Şura-yı Devlet'in bu amaçla kurulduğunu söylüyordu. Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yönetimi sırasında ulema sınıfından bazıları muhalefet etmiş, bu muhalefete karşılık Cevdet Paşa Devvani'nin "Divan-ı Def-i Mezalim Risalesi"ni çevirerek kaleme aldığı bir konuşma ile cevap vermiştir (Seyitdanlıoğlu, 1999: 59-60). Cevdet Paşa (1991d: 91) bu konuşmadan sonra ulemanın ikna olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında başka kişilerde Şura-yı Devlet-i eleştirmişlerdir. Namık Kemal, Şura-yı Devlet'i Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin istediği meşveret usulüne ya da bir millet meclisine karşı alınmış bir "tedbir", muhalefeti susturacak bir kandırmaca olarak görmektedir. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Şura-yı Devletin çalışmalarını izlemişlerdir. Onu uysal ve önüne gelen her işe olur diyen, bu

yüzden de halk arasında ‘‘Şura-yı Evvet’’ diye tanınan bir meclis olarak eleştirmişlerdir (Seyitdanlıoğlu, 1999: 61).

BÖLÜM 3. AHMET CEVDET PAŞA’NIN DEVLET VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Ahmet Cevdet Paşa tarihten hukuka, eğitimden yönetime kadar birçok alanda çalışmalar yapan bir devlet adamıdır. Bu anlamda Tanzimat döneminin faaliyetlerinin birçoğunda onun imzası bulunmaktadır. Bu bölümde bu döneme böylesine önemli katkılar sunmuş olan Cevdet Paşa’nın devlet ve yönetim anlayışına dair görüşlere yer verilecektir.

3.1. Ahmet Cevdet Paşa’nın Hayatındaki Dönüm Noktaları

Ahmet Cevdet Paşa 27 Mart 1822 tarihinde Bulgaristan’ın Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir. Lofça bir kasaba olmasına karşın, bu dönemin önemli irfan merkezlerinden bir tanesiydi. Bu kasabada Ahmet Cevdet Paşa’nın haricinde Müşir Derviş Paşa ve Mithat Paşa gibi insanlar da doğup büyümüştür (Ertan, 1964: 5-6).

Ahmet Cevdet Paşa çocukluğunda iyi bir eğitim almış olup on yedi yaşına geldiğinde dedesinin arzu ettiği şekilde eğitimini ilerletmek için İstanbul’a gelir. Fatih Cami-i şerifinde ilim tahsilini alarak, eğitimini tamamlayıp ulema sınıfına adımını atar (Aliye, 1994: 25-30).

Ahmet Cevdet Paşa, öğrencilik yıllarında medresenin müfredatını yetersiz görmekte ve medrese eğitimi hakkında birtakım şikâyetlerde bulunmaktadır (Özyurt, 2014: 35). Buna karşın Ahmet Cevdet Paşa sadece medrese tahsili ile yetinmeyerek, o tarihlerde medreselerden kaldırılmış olan eski tarzda Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi ve Fizik ilimleri ile de ilgilenmiş, bunlara dair dersler alıp kitaplar okumuştur (İzgöer, 2014: 21). Bunun yanında Ahmet Cevdet Paşa on dokuzuncu yüzyılda İstanbul’da aydınların bulunduğu, adeta bir üniversite işlevi gören Murat Molla Tekkesi’nin müdavimleri arasında yer almaktadır (Özyurt, 2014: 35). Ahmet Cevdet Paşa’nın buradaki amacı hem temiz hava almak hem de Farsça öğrenmektir (Aliye, 1994: 38). Ahmet Cevdet Paşa öğrencilik yıllarında geleneksel ve modern eğitimi bir arada götürerek adeta çağının gereklerine ayak uyduran bir profil çizmektedir. O, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı medreselerinin yetiştirdiği belki de en önemli âlimdir (Özyurt, 2014: 36).

Ahmet Cevdet Paşa’nın yaşamında önemli gördüğümüz olaylardan ilki Paşa’nın Bükreş vazifesidir. Ahmet Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa’nın emriyle bazı emirleri Fuad Paşa’ya ulaştırmak üzere Bükreş’e gönderilmiştir. Emirleri tebliğ eden Cevdet Paşa, bir

ay kadar Fuad Paşa'nın yanında kaldıktan sonra Fuad Paşa'nın cevaplarını Mustafa Reşit Paşa'ya ulaştırmıştır. Ahmet Cevdet Paşa kendisine yetecek parayı kazanıp medreseye çekilme arzusuna rağmen, sırf ceket ve pantolon giymemek için Mekteb-i Harbiye Farsça öğretmenliğini ret etmiş olduğu halde, bu defa vatanına hizmet uğrunda bu görevde pantolon ve ceket giymiştir (Aliye, 1994: 64). Ahmet Cevdet Paşa'nın bu hareketini önemsiz bir kıyafet değişikliği olarak görmemek gerekmektedir; aksine bu hareket Paşa'nın hayatında bir dönüşümün habercisidir. Neumann, bu seyahatin Ahmet Cevdet Paşa'nın siyasete ve onun modernleştirilmiş kurumlarına katılımının başlangıcı olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Richard L. Chambers da bu seyahatin Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatında bir dönemin sonunu belirlediğini dile getirmektedir (Neumann, 2000: 19). Ahmet Cevdet Paşa da buradan bahsederken medeniyet asrının başladığını, ancak bu medeniyetin mekteplerden çıkmadığını, 'belki mecalis-i muaşeret ve sefahatten zuhur eylemiş' olduğunu dile getirmektedir (Cevdet, 1991d: 28).

Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatındaki asıl dönüm noktası şüphesiz ki Mustafa Reşit Paşa ile olan tanışmasıdır. Mustafa Reşit Paşa yeni kanunlar yapmaya uğraşırken, icap ettikçe o hususa dair şer'î meseleler hakkında bilgi almak istediğinden, Şeyhülislam dairesinden âlimler içinde en iyi ve en münevver fikirli bir kimsenin kendisine gönderilmesini istemiş. O gün Sahib Beyefendi, Mustafa Reşit Paşa'nın yanında misafir bulunmaktayken ulemadan bir zat ile Cevdet Efendi içeri girmiş. O zat, Reşit Paşa'ya kendi arzularına uygun olmak üzere meşihat dairesinden gönderilen Cevdet Efendi'yi takdim etmiş. Ondan sonra Cevdet Efendi, Mustafa Reşit Paşa'nın dairesine devam etmeye başlamıştır (Aliye, 1994: 48-49). Bu tanışma Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ölmezoğlu (2002: 3) Ahmet Cevdet Paşa'nın Mustafa Reşit Paşa ile tanışmaması halinde, yeni fikirlerin en büyük düşmanlarından biri haline gelip, kaybolup gideceğini düşünmektedir. Aydın (1986: 22) ise Ahmet Cevdet Paşa'nın Mustafa Reşit Paşa ile tanışmasının Paşa'nın Osmanlı-Batı sentezini güzel ve verimli bir şekilde yapmasını sağladığını ifade etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın yeni fikirlere dair düşüncelerinde bu tanışmanın önemi yadsınamaz bir olay olmakla birlikte, bu tanışmanın olmaması halinde Paşa'nın yenilik düşmanı haline geleceği gibi bir yargıya varmak Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatına bakıldığında çok tutarlı görünmemektedir. Bu tanışmanın hayatında meydana getirdiği değişikliği Ahmet Cevdet Paşa şu şekilde ifade etmektedir:

“(…) Reşid Paşa ise hitabetçe sade ve beligaane bir meslek-i cedid ittihaz etti. Vadi-i inşada bir yeni çığır açtı. (...) Ben de bu yolu beğendim ve bu tarz üzere inşay-ı kelama heves ettim ve anların encümen-i ülfet ve musahabetlerini kendime mekteb-i edeb ittihaz eyledim. Sanki yeniden mektebe başladım ve bu vesile ile mesail-i siyasiyyeye dair haylice ma'lumat aldım ve ol esnada Fransızcayı te'allüm ile dahi meşgul oldum. Lakin ol devirde elsine-i efrensiyye okumak şî'ar-ı ulemaya münafi görüldüğünden bunu ihvan-ı tarikden mektum tutardım. Binaen-aleyh Fransızcaya layıkıyla çalışmadım. Elhasıl medrese ve tekve âlemlerini geçirdim. Bir başka âleme girdim. Reşid Paşa sayesinde ihtiyacdan kurtulup ekseriya anın sahilhanesinde imrar-ı eyyam ve ba'zan Fuad Efendi'nin sahilhanesinde aram ederdim. Bu da bence bir güzel âlem idi (Cevdet, 1991d: 21).”

Ahmet Cevdet Paşa bu tanışma ile her fırsatta ifade ettiği medreseye çekilip ilimle meşgul olma arzusuna karşın kendinin de ifade ettiği gibi başka bir âleme geçerek, daha başka şeyler öğreneceği bu dünyaya ilk adımını atmıştır.

3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Kademesindeki Vazifeleri

Ahmet Cevdet Paşa memuriyete başlamadan, Mustafa Reşit Paşa'nın yanında uzunca bir süre eğitim almıştır (Ölmezoğlu, 2002: 13). Bu hazırlık aşamasından sonra Ahmet Cevdet Paşa ilk devlet hizmetine 1844 yılında Rumeli kaleminde Çanat rütbesinde Premedi kazası kadılığı ile girmiştir. Bir yıl sonra ibtida-i hariç İstanbul ruusu olarak tedrisat yoluna dâhil olmuştur. 10 Nisan 1849 yılında hareket-i hariç rütbesine, 14 Ağustos 1850 yılında da Meclis-i Ma'arif-i Umumiyye azalığı ve Darü'l-mu'allimin müderrisliğine tayin olunmuştur (Halaçoğlu, 1986: 2). Bu arada İstanbul'a dönen Fuad Efendi ile birlikte Bursa'ya gitmiş ve orada kaldığı kısa süre içinde onunla birlikte Kavaid-i Osmaniyye adlı kitabı ve Şirket-i Hayriyye'nin kuruluş nizamnamesini hazırlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra 1851 yılında Encümen-i Daniş üyeliğine seçilmiştir. Yeniden kaleme aldığı Kavaid-i Osmaniyye'yi encümenin ilk eseri olarak sunmuş ve bunun üzerine derecesi “hareket-i altmışlığa” yükseltilmiştir. Ekim 1853 tarihinde bir mazbata ile 1774-1826 devresi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmiş (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444) ve ortaya on iki ciltlik eser çıkmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa 9 Ocak 1856 tarihinde mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına getirilmiş, aynı yılın 9 Aralıkta Mekke-i Mükerrerme kadılığı, 21 Ocak 1861 yılında da

İstanbul kadılığı payelerini almıştır. 18 Mayıs 1861 tarihinde Rumeli teftişine çıkan Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya refakat ettikten kısa bir süre sonra İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak için memuriyet-i fevkalade ile görevlendirilmiştir. Daha sonra 1863 yılında Bosna Eyaletini teftiş göreviyle ilgili hazırlıklarını yaparken 24 Haziran 1863 tarihinde Anadolu kazaskerliği payesine ulaşmıştır. Bir buçuk yıl içinde Bosna'da gerekli ıslahatı gerçekleştirmiş ve bu başarıları dolayısıyla o zamana kadar hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan ikinci rütbeden "nişan-ı Osmani" ile mükâfatlandırılmıştır. Ardından 1864 yılında Kozan tarafına gönderilmiştir. Burada Derviş Paşa ile birlikte Fırka-i Islahiyye'yi oluşturup Cebelibereket, Çukurova ve Kozan dağlarını dolaşarak altı ay içinde gerekli ıslahatı yapmıştır (Halaçoğlu, Aydın, 1993: 444).

Bu olayların ardından bazılarının harekete geçmesi sonucunda şeyhülislamlığa getirilecekken 13 Ocak 1866 tarihinde kazaskerlik payesi vezarete çevrilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa daha sonra Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinin birleştirilmesi ile oluşturulan Halep valiliğine tayin edilmiş, iki yıl süren bu görevi sırasında yeni valiliğin teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir (Halaçoğlu, Aydın, 1993: 444).

1868 yılında kendisine, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin ikiye ayrılması ile teşkil edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığı verilmiştir. Divanın nezarete çevrilmesi üzerine Adliye nazırı olmuş ve bu dönemde nizami mahkemeler teşkilatını kurarak bununla ilgili kanun ve nizamnameleri hazırlamıştır. Ona asıl şöhretini kazandıran Hanefi fikhına dayalı bir kanun kitabının hazırlanması gerektiği düşüncesi kabul görmüş ve bunun neticesinde Babıali'de teşkil edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye cemiyetinin reisliğine getirilmiştir. 1870 yılında beşinci kitabın hazırlığı biterken Ahmet Cevdet Paşa reislikten azledilerek Bursa valiliğine tayin edildiyse de birkaç gün sonra bu görevinden alınmıştır. Altıncı kitabın büyük tenkitlere uğraması üzerine 24 Ağustos 1871 tarihinde Ahmet Cevdet Paşa'ya yeniden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti ile Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlıkları verilmiştir. 1872 yılında Mecelle'nin sekizinci kitabı hazırlandığı sırada Maraş valiliğine tayin edildiyse de on sekiz gün sonra bu defa Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye üyeliği ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti başkanlığına tayin edilerek İstanbul'a alınmıştır. Kısa bir süre sonra Şura-yı Devlet üyesi, ardından da 1873 yılında Evkaf Nazırı olmuştur. Aynı yılın ortalarına doğru Maarif Nazırlığına getirilmiştir. 1874 yılında Şura-yı Devlet başkan vekilliğine getirilen Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle'nin on ikinci kitabını da hazırlatmıştır. Ardından 2 Kasım 1874 tarihinde Yanya

valiliğine, 1875 tarihinde de önce Maarif Nazırlığı ve kısa bir süre sonra da Adliye nazırlığına getirilmiştir. Bu görevi sırasında Ticaret Nezareti bünyesindeki ticaret mahkemelerini Adliye Nezaretine bağlamıştır. Bu arada Bulgaristan'da görülen isyan belirtileri üzerine 1876 tarihinde Rumeli teftişiyle görevlendirilmiştir. Döndüğünde nazırlıktan azledilip Suriye valiliğine tayin edildiyse de daha Suriye'ye varıp görevine başlamadan üçüncü defa Maarif Nazırlığına getirilmiştir. Bir müddet sonra yeniden Adliye nazırlığına tayin edilmiştir. İbrahim Edhem Paşa'nın sadrazam olması üzerine 1877 yılında Dâhiliye Nezaretine getirilmiştir. Aynı yıl içinde Evkaf nazırlığına naklen tayin edilmiştir. 1878 yılında Suriye valisi olarak Şam'a gitmiş, ancak isyanın bastırılması sırasında Şam valiliğine Midhat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kalmış İstanbul'a dönüş yolunda Ticaret nazırlığına tayin edildiği haberini almıştır. Haziran 1879 tarihinde Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadareten istifası üzerine on gün müddetle sadrazamlığı vekâleten yürütmüş ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya başkanlık yapmış, Said Paşa'nın başvekil olması üzerine Adliye nazırlığına getirilmiştir. 30 Kasım 1882 tarihinde Adliye nazırlığından ayrılmış ve üç buçuk yıl boyunca resmi görevden uzak kalmıştır. Ahmet Cevdet Paşa son olarak 11 Haziran 1886 tarihinde Adliye nazırlığına getirilmiş, ancak Sadrazam Mehmet Kamil Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bir süre sonra ayrılmak zorunda kalmıştır. 10 Mayıs 1890 tarihinde II. Abdülhamit onu Meclis-i Ali'ye tayin etmiş ve Cevdet Paşa bundan sonraki hayatını ilmi çalışmalara ve çocuklarına ayırmıştır (Halaçoğlu, Aydın, 1993: 445).

3.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Anlayışı

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet anlayışını daha iyi anlamlandırabilmek adına birkaç noktaya temas etmek gerekmektedir.

3.3.1. Devlet Kavramı ve Devletin Kökenine Dair Görüşler

Devlet kavramı Arapça da değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak, üstün gelmek ve zafer kazanmak gibi manalara gelmektedir (Davutoğlu, 1994: 234). Devlet kavramının asli harfleri olan d v l harflerinin tedavül eden, değişen, elden ele geçen anlamları haliyle devlet dendiğinde akla iktidar değişikliğini getirmektedir. Nitekim eski Arapça da devlet kavramının bir anlamı da yukarıda da değinildiği gibi savaştan iki ordudan birine veya ötekine geçen zaferdir (Gözler, 2007: 6-7). Devlet kelimesinin yabancı dillerde ki karşılıklarına bakıldığında

Fransızca karşılığı Etat, İngilizce karşılığı State, Almanca karşılığı Staat, İtalyanca karşılığı Stato'dur (Gözler, 2007: 7). Bu kelimeler bugünkü manalarında çok eski kelimeler olmamakla birlikte, bu kelimelerin hepsinin aslı Latince Status'dır ki onun da anlamı hal ve vaziyet demektir (Başgil, 1946: 982).

Devletin kökenine dair görüşlere bakıldığında, Eflatun'un bir kimsenin tek bir mesleğe sahip olması gerektiğine dair görüşünün etkisi ve buna mukabil Farabi'nin insanların birbirlerinin çok sayıdaki ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği yapmak zorunda olduklarını vurgulaması (Rosenthal, 1996: 182) devletin gerekliliğine temel oluşturmuşu benzetmektedir. Nitekim Farabi (2015: 97) bu bir arada yaşama zorunluluğunun, insanın sahip olduğu tabii yaratılışının kendisine verilmesinin gayesi olan mükemmelliğe ulaşmadaki önemine değinmektedir. Bu bağlamda devlet, insanın içtimai bir varlık olmasından dolayı meydana gelmiş bir cemiyet, diğer bir ifade ile bir birliği ifade etmektedir (Başgil, 1946: 984).

3.3.2. İbn Haldun'un Devlet Anlayışı

İbn Haldun'da insanların toplum halinde yaşamalarının zaruri olduğunu, filozofların bu durumu insan tabiatı icabı medenidir sözleriyle ifade ettiklerini belirtmektedir. Yani insan için bir toplum halinde yaşamak esastır. Âlimlerin gözünde buna medeniyet dendiğini, kendisinin adlandırması ile de umranın da bu manaya geldiğini ifade etmektedir. (Haldun, 2007: 213). Diğer taraftan Haldun (2007: 213) insanın fitratı gereği muhtaç halde doğduğunu, bu ihtiyaçlarını tek başına karşılamasının imkansız olduğunu ve bu nedenle insanların bir arada yaşaması gerektiğini belirterek düşüncelerini gerekçelendirmektedir. Toplu halde yaşamının bir başka gerekçesi ise, her insanın kendisini savunmak için hemcinsinin yardımına muhtaç bulunmasıdır. Yardımlaşma hali tam olarak mevcut olduğunda insanın gidasını teşkil eden erzak ve savunmasını sağlayan silahların temin edilmiş olması insanın bekası ve nevinin muhafazası hususunda Allah'ın hikmetini tam olarak gerçekleştirmiş olacağından insanların bir arada yaşaması zaruridir. Aksi bir durumda insanların varlıkları ve onlar vasıtasıyla Allah'ın âlemi mamur ve onları arzda kendine halife kılma yolundaki iradesi tam olarak gerçekleşmeyecektir (Haldun, 2007: 214).

Haldun bu noktadan sonra bir adım daha ileri gider. Bu içtima hasil olup alemin umranı tamamlandığı takdirde, insanları birbirine karşı koruyacak ve saldırılarını defedecek ve

onları kötülük yapmaktan alıkoyacak bir mutlak güce ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü saldırmak ve haksızlık yapmak, insanların hayvani tabiatlarında mevcuttur. O halde insanlardan biri otorite durumunda bulunacaktır. Fakat bu otoritenin diğer insanlar üzerinde bir galebesi sultası, kahir eli ve üstün bir hâkimiyeti bulunacaktır. Böyle olmalıdır ki, bir kişi diğerlerine tecavüz edemesin, zarar veremesin. İşte hükümdarlığın, yani mülkün ve üstün otoritenin gerçek manası budur. Bu anlamda hükümdarlık insan için doğal bir özellik olarak karşımızda durmaktadır (Haldun, 2007: 215).

İbn Haldun devletin bir zaruret olduğunu belirttikten sonra devletin kuruluşu meselesine değinir ve onun görüşlerinde temel bir kavram olan asabiyete başvurur. İbn Haldun'a göre devletin kuruluşunda zaruri olarak asabiyete ihtiyaç vardır. Ancak her asabiyet devlet kuramaz. Hakiki manada devlet (mülk-i tam, mülk-i hakiki) yalnızca halkı istibdadı altına alan, mal ve vergi toplayan, elçiler gönderen, sınırları koruyan ve gücünün üstünde hâkim bir güç bulunmayan asabiyete mahsustur. Devletin hakikati ve mahiyeti budur (Haldun, 2007: 417). Asabiyet devlet ve saltanatın kurulmasına kadar götüren ve bu noktadan sonra işlevini kaybeden bir güç değildir. Ancak devlet ve saltanat sağlam bir kararlılık ve sağlam bir düzen kazandıktan sonra siyasi iktidarın yürütülmesinde asabiyete ihtiyaç duyulmayabilecektir. Bu anlamda asabiyet içtimai anlamda birlik ve dayanışmayı oluşturmakta, bunun bir uzantısı olarak da siyasi anlamda kazanma ve korunmayı sağlamaktadır (Hassan, 2010: 209).

İbn Haldun'un devlete dair görüşlerine bakıldığında son olarak değinilmesi gereken husus tavırlar nazariyesi bahsidir. Haldun'un bu görüşleri Osmanlı Devletinin değişik dönemlerinde değişik isimler tarafından devletin durumunu açıklama noktasında kullanılmıştır. Haldun'a göre devlet zafer, istibdat ve infirad, dinlenme ve rahatlık, kanaat ve barış ve israf ve savurganlık olmak üzere beş değişik tavırdan geçmektedir.

İbn Haldun'a bakıldığında, onda bir 'devlet' kavramının bulunduğu açıktır. Bu kavram devlet olarak hanedan aşireti ile özdeşleştirilmiştir. Birçoklarının ileri sürdüğünün aksine Mukaddimenin temel inceleme konusunun asabiyet değil de devlet olduğunu söyleyen Al-Azmeh'in tezinde bir doğruluk payı bulunmaktadır. Bu anlamda devlet asabiyetin kemale ermiş biçimidir (Black, 2010: 260).

İbn Haldun'un sosyal değişime ilişkin görüşleri ise, sosyolojideki önemli toplumsal değişme kuramlarından biri olan yükseliş ve çöküş teorileri kapsamında ele alınabilir.

Yükseliş ve çöküş kuramları, devlet, toplum ve medeniyetleri insan organizmasını izah etmeye çalıştıkları, devlet, toplum ve medeniyetlerin insan organizması gibi doğma, büyüme, gerileme ve çöküş aşamalarından geçtiklerini savundukları için organizmacı (uzviyetçi) modeller; tarihin hareketinin çevrimsel bir hareket izlediğini, öncelikle zorunlu olarak yükseldiğini ve sonra da zorunlu olarak çöküş sürecine girdiklerini iddia ettikleri için de çevrimsel (devrevi-devri) yaklaşımlar adını almaktadır (Okumuş, 1999: 184). İbn Haldun 'un görüşlerine bu zaviyeden bakıldığında, onun tavrılar nazariyesinde beş tavrı bedevilikten hadariliğe geçiş şeklinde iki aşamalı bir biçimde de okumak mümkündür. Bu anlamda devletin ilk tavrı bedevilik, son tavrı ise hadarilik olmaktadır. Bu tavrılar devletler ve hanedanlar için doğaldır. Devlet, bedevilikte sahip olduğu güçlü asabiyet ve metaneti, tabiatı gereği hadarilikte mülkle birlikte gelen refah, lüks ve rahat nedeniyle kaybetmeye başlar. Sonunda ise devlet, ihtiyarlamaya ve çökmeye yüz tutar (Okumuş, 1999: 187). Bu noktada İbn Haldun'un devletlerin çöküşü bahsinde kendisinden sonraki pek çok düşünürü ve illim adamını etkilediği belirtilen İbn Haldun'un bu konuda determinist bir tutum ve anlayışa sahip olduğu söylenebilir (Okumuş, 1999: 186). İbn Haldun'un devletlerin çöküşüne ilişkin görüşleri hususunda önemli olan noktalardan biri de onun hadarilik, bedevilik, umran ve medeniyetle devletlerin değişim süreçleri arasında mantıklı bir paralellik kurmasıdır. Haldun devletin çöküşünü hadariliğin, umranın ve medeniyetin çöküşüyle beraber değerlendirmektedir. Bu durum da Haldun'un toplumsal değişim ve çöküşte devlete ne kadar işlevsellik ve etkinlik atfettiğini ortaya koymaktadır (Okumuş, 1999: 193). Nitekim olaya bir başka noktadan yaklaşan Rosenthal (1996: 152) da İbn Haldun'un siyasi durum ile hayat standardı, yani yöneten ve yönetilenlerin uygarlığı arasındaki kaçınılmaz bağlantıyı sezdiğini ve Haldun'un, insanın insanlığının kültür ve uygarlığın seviyesi tarafından derinden etkilendiğini, onların gerilemesiyle gerilediğini ve insanın ahlaki nitelikleri ve dini yozlaştığında en alt seviyeye indiğini belirttiğini ifade etmektedir.

3.3.3. Ahmet Cevdet Paşa'da Medeniyet ve Devlet

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet görüşü medeniyet kavramı ve onun medeniyet anlayışı ile sıkı bir şekilde bağlantılı olduğundan ötürü, Paşa'nın medeniyet ve devlet anlayışının birlikte ele alınması meseleyi daha anlaşılır hale getirebilir. Bu kapsamda öncelikle medeniyet kavramının etimolojisine, Osmanlıdaki kullanımına ve zaman içinde geçirdiği dönüşüme bakılacaktır.

‘Civilisation’ kavramı aslında Avrupa içinde pek eski sayılamaz. Kavram Fransızcada XVIII. yüzyılın ortalarında görülmüş, İngilizcede ise on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ilk defa kullanılmaya başlamıştır (Baykara, 1994: 49). Ancak kavramın etimolojisine baktığımız zaman “civilis (sivil), civis (vatandaş), civitas (yerinden yönetim), civilitas (vatandaşlık)” gibi Latince kelimeleri bulmaktayız. Yunanlılar ve Romalılar bu kelimeleri kendi toplumlarının dışında kalan insanlık dışı olduğu düşünülen barbarlardan kendilerini ve şehirli yaşam tarzlarını ayırmak için kullanıyorlardı (Çolak, 2009: 146). Nitekim Elias (2016: 73) da medeniyet kavramının batılı özbilinci ifade etmek için kullanıldığını ve batılı toplumların bu kavramı son iki ya da üç yüzyıl boyunca daha önceki toplumlardan ya da o günkü daha ‘ilkel’ topluluklardan farklı olarak sahip olduklarına inandıkları şeyleri anlatmak için kullandıklarını belirtmektedir.

Kavramın lügatlerdeki manasına bakılacak olduğunda ise, o dönemin Fransızca-Türkçe lügatlerinde ünsiyet, tehzib-i ahlak; edep erkân öğretmek, insaniyet; yine bir diğer sözlükte de edep erkân öğretme şeklinde geçmektedir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ‘civilisation’ın manası olarak ‘medeniyet’ kelimesi görülmekle birlikte, Redhouse’un sözlüğünün 1880 tarihli baskısında kavramın karşılığı terbiye şeklinde verilmektedir. Sözlüklerdeki anlamlardan çıkan sonuç, kelimenin anlamının bu dönemde ahlak güzelliği, kibarlık ve zerafet olduğudur. Ancak bu dönemin sonlarına doğru kavramın manasında bir değişim de sezilmektedir (Baykara, 1994: 50-51).

Kavramın Osmanlıdaki serencamına bakılacak olursa, kavramı ilk kullanan kişinin Mustafa Reşit Paşa olduğu görülmektedir. Mustafa Reşit Paşa ilk defa 1834 yılında Paris’ten gönderdiği resmi yazışmalarda bu kelimeyi kullanmış ve sonraki yazılarında da tarif etmeye çalışarak “terbiye-i nas ve icra-yı nizamat” (insanlığın eğitimi ve düzenin sağlanması) şeklinde tanımlamıştır. Ancak o dönemde henüz tam bir Türkçe karşılığı olmayan bu kavramın, genellikle Fransızcadaki gibi ‘sivilizasyon’ şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Baykara, 1994: 50-51). Türkçede sivilizasyonun karşılığı olarak medeniyet kavramı ilk defa olarak 1838 yılında Sadık Rıfat Paşa tarafından kullanılmıştır. Sadık Rıfat Paşa sivilizasyonu “usul’i me’nusiyyet ve medeniyeti” olarak tarif etmiştir (Çolak, 2009: 152).

‘Civilisation’ kavramı, bu dönemde sonradan kendisine yüklenecek olan teknik, ilmi, sınai ve diğer sahalardaki anlamların hiçbirisini ihtiva etmemektedir. Bu nedenden ötürü,

Mustafa Reşit Paşa'nın sözünü ettiği ve edeceği 'civilisation' kavramında bu türden anlamlar aranmamalıdır. Mustafa Reşit Paşa'nın anlayışı devrinin hususiyetlerine uygundur. Bu kavrama daha başka anlamlar katmak XIX. yüzyılın sonraki dönemlerinde gerçekleşmiştir (Baykara, 1994: 52). Nitekim sonraki dönemdeki bu çeşitliliğe değinen Elias (2016: 73) da medeniyet kavramının, teknik gelişmişliği, davranış şekillerini, bilimsel bilgi düzeyini, dinsel düşüncel ve gelenekleri, erkek ve kadın ilişkilerinin mahiyetini, yasal cezalandırma biçimini ya da yemek hazırlama şekillerini ifade ettiğini belirterek, medeniyet ile ifade edilen şeyin birkaç kelime ile özetlenmesinin zorluğuna dikkat çekmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet ve medeniyet hakkındaki görüşlerine bakıldığında, onun on iki ciltlik tarihinin birinci cildinin başında bu konu hakkında toplu birtakım izahlar görülmektedir. Buna göre: İnsan toplumsal bir varlık olması hasebiyle cemiyet halinde yaşar ve haliyle medenidir. Bu insan cemiyetlerinin, aşama aşama ileri ve geri kalmış olanları, hatta çadırda yaşayan kabileler bile mevcuttur. Bunlar günlük ihtiyaçlarını bulurlar, ancak medeniyetin de neticesi olan eğitim, sanat ve sanayiden yararlanmada mahrum kalırlar. Köylüler büyük şehirler halkına nisbetle medeniyetin gelişmesi ve sonuçlarından verimsiz göründükleri gibi, kasaba halkına nisbetle de medeniyetten uzak kalırlar. Bu topluluğun en yüksek derecesi de medeniyet, yani devlet ve saltanat mertebesidir ki, bir devletin korunması sayesinde birinin diğerine kötülük ve düşmanlık korkusundan uzak kalıp, bir taraftan insanca yaşama arzularını elde etmeye, diğer taraftan da insanca değerlerle olgunluk ve erginliğe ulaşırlar. Kötülükleri def etmek ve menfaatlere ulaşmak için insanın tabiatında bulunan istek ve arzuların birleşmesinde güçlük ortaya çıktığında, insanlar kendi başlarına kaldıklarında birbirlerine acımayıp kıyacaklarından ve bazen de topluluklar arasında çatışma ve muharebe meydana geleceğinden, insanlar özel ve genel haklarını bir hükümetin eline verip, onun otorite, yardım ve davranışına razı gelerek insanca değerlerle, olgunluk ve erginliği ele geçirme fırsatını kazanırlar. Bu noktadan sonra toplulukta iş bölümü ortaya çıkar. İlim ve sanayi gücü ile zaruri ihtiyaç maddeleri kısa zamanda meydana gelmeye başlayınca, o milletin zorunlu ihtiyaçlarından fazla elde edilen ile fazla vakitler insanlığın sosyal adaletinin sağlanması adına harcanarak konfor ve uygarlık günden güne bu nisbet üzere artıp gelişerek gider. Zamanla millette artık sadelik ve çabukluk kalmadığından ihtiyaçlar çoğalır ve şahsi menfaatler ve düşmanlıklar artar ve milletin idaresinde zorluklar

meydana gelir. Bu noktada devletin ilerlemesi ve milletin mutluluğu yöneticileri dikkat ve yeteneklerine bağlı bulunmaktadır. Bu kabilden olmak üzere her insanın gerek mevcutça, gerek hali itibariyle bir zaman içinde geliştiği ve bir zaman içinde gerilediği gibi, her devlet de kâh güçlenir ve kâh zayıflar. Velhasıl hangi devlet olursa olsun bir durumdan başka bir duruma geçildiği için her devirde bir özel durumda bulunur. Her durumda başka bir türlü davranmak ve her devrin gelişmesine göre çare ve ilaç aramak lazım gelir. Şöyle ki herkeste bir gelişme, öğrenip bilme ve gerileme yaşı olduğu gibi her devlette de bunun gibi üç aşama bulunur. Bu durumda devlet de insana benzediğinden yaşına göre davranması ve her durum ve aşamaya uygun hareket etmesi gerekmektedir. Bu zeval durumu bazen hissedilemeyecek kadar gizli olurken, bazen de açıkça görülmekte ve akıllı tedbirlerle bu durumun yenilenip tazelendiği de görülmektedir (Cevdet, 1976a: I/33-37).

Ahmet Cevdet Paşa, insanların tabiatları gereği topluluk halinde yaşadıklarını belirtir ve bu topluluğun en yüksek aşamasının medeniyet, yani devlet olduğunu ifade eder. Devletin menşeyini ifade ederken, sosyal mukavele düşüncesini andıran bazı fikirlerin de bulunduğu görülmektedir. Paşa medeni cemiyetlerde iş bölümünü ve onun doğurduğu refahı siyasi gelişmenin neticesi olarak mütalaa etmektedir. Ona göre devletlerin büyümesiyle iş bölümü ileriye gider, ihtiyaçlar çeşitlenir, refah yükselir ve bu noktadan sonra basit bir göçebe ya da köy hayatı yerine devletlerin debdebeli ve aynı zamanda külfetli yaşayışları geçer. Paşa'ya göre devlet ve siyaset adamlarının dikkat etmeleri gereken safha buradan başlar ve mazinin tecrübelerinden ibret alınmazsa, bütün bir medeniyet dünyası mukadder sonuna doğru sürüklenir (Ülgener, 2006: 131-132).

Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet hakkındaki görüşlerine bakıldığında, Aristogil anlamda insanın tab'an medeni olduğu şeklindeki geleneksel görüşü takip ettiği görülmektedir (Gencer, 2015: 60). Diğer taraftan Paşa İbn Haldun'da gördüğümüz devletlerin insan bedenine benzeten organizmik görüşü (Cevdet, 1976a: I/36) de dile getirmektedir. Bu anlamda İbn Haldun ve Ahmet Cevdet Paşa'nın devlet anlayışları arasındaki organizmik görüş etrafındaki benzerlik bazı kişiler tarafından farklı yorumlanmıştır. Birand (1998: 28-29) Tanzimat'ın Batı dünyasından esinlenen devlet anlayışına karşı, İbn Haldun'un devlet felsefesinden esinlenen, devletin sınırlı bir tabi hayatı olduğunu ileri süren bir grubun bulunduğunu ve bu grubun başında bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın tamamen eskiye bağlı ve İbn Halduncu devlet felsefesinin tesirinde olduğunu belirtmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşlerinde İbn Haldun'un etkisi görünmekle birlikte, Paşa'yı tamamen eskiye bağlı ve İbn Haldun gibi mutlak bir determinist olarak nitelemek doğru görünmemektedir. Sabri Ülgener de bu noktayı belirtmektedir: “Cevdet Paşa, uzviyetçi-organisist görüşe oldukça yaklaşan bir mebdeden hareket ediyor. Ona göre, beşeriyet tarihinde insanın uzvi gelişme ve serpilmesine kıyas edilebilecek bir olgunlaşma ihtiyarlamadan bahsedilir. Tarihçimize göre her devlet üç çağ geçirir: Serpilme, duraklama ve nihayet çökme! Fakat şuna dikkat edelim ki, bu düşünce hiçbir zaman mutlak bir determinizmin zebunu kılmamıştır; o, bilakis, uzağı gören tedbirlerle korkulu akıbetin geçiştirileceğine ve önü alınabileceğine kanidir. İhtiyarlık çağında bulunan devletin “tazelemesi” ümidi! Bu ister Cevdet Paşa'nın ayaküstü sallanıp sendelediğini gördüğü imparatorluğun daha uzun bir ömre mazhar olacağına kendisini ve muhitindekileri inandırmak ihtiyacına atfedilsin, ister bizzat içinde yaşadığı Tanzimat atmosferinin icabı olarak devlet adamının başarıcı kıyasetlerine verdiği ehemmiyetle izah edilsin; herhalde hadiselerde mutlak ve değişmez determinizmi kabul etmeyen bu iradeci-“volontarist” görüş mütefekkirin kanaatlerine şimdiye kadarkilerden az çok değişik bir renk kazandırmıştır. Bu suretle, tarihin yeknesak intizamı ve değişmez görünen kanunları yanında fert ve hususiyle devlet adamının iradesine de yer ayrılmış oluyor” (Ülgener, 2006: 133-134). Nitekim Gencer (2011: 174) de Ahmet Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'dan çok Polybius'ta görülen bir voluntarizm sayesinde siyasi determinizmi kısmen aştığını ifade etmektedir. Bunun yanında Neumann (2000: 177) da Cevdet Paşa'nın zor ve tehlikeli olsa da gelişmenin geriye dönüşünün devletler için mümkün olduğunu savunduğunu belirtmektedir. Nasıl, daha altın çağını yaşamamış bir devlet yok edilebilmişse, ters çıkarsama yoluyla yaşlılıktan gelen zayıflıklarında tedavisi bazen mümkün olabilmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa ve determinizm bahsinde değinilmesi gereken bir nokta da Paşa'nın determinizme karşı çıkış sebebinin ne olduğudur. Sabri Ülgener (2006:134) için Ahmet Cevdet Paşa'nın bu karşı çıkışı, ister imparatorluğun daha uzun ömürlü olduğuna kendisini ve muhitindekileri inandırmaya çalışmasına, ister Tanzimat atmosferinin icabı devlet adamlarının başarıcı özelliklere verdiği öneme atfedilsin Paşa'nın görüşlerinde devlet adamının iradesine yer verildiğini ifade etmektedir. Atalay ise (2000: 625) Ahmet Cevdet Paşa'nın determinizme karşı çıkış sebebinin Paşa'nın Tanzimatçı olmasına bağlamaktadır. Cevdet Paşa'nın devlet adamına önem atfettiği doğrudur. Nitekim Paşa

Osmanlı devletinin Haldun'un görüşüyle çelişen uzun ömürlülüğünü Kanuni dönemine kadar devlet adamlarının başarısına atfeder ve bunun yanında devletin sıkıntılı zamanında II. Mahmut gibi padişahların da oynadığı rolü vurgular (Cevdet, 1976a: I/123).

Buna karşın Paşa'nın determinizme karşı çıkışını Tanzimat atmosferine bağlamak pek doğru görünmemektedir. Çünkü burada gözden kaçan bir nokta bulunmaktadır. Osmanlı çöküş teorisyenlerini inceleyen Okumuş (1999: 199-206)' un makalesi incelendiğinde, Kınalızade Ali, Katip Çelebi, Mustafa Naima ve Ahmet Cevdet Paşa gibi isimlerin hepsinde İbn Haldun'un mutlak determinizmine karşı çıkış, yani gerekli tedbirlerin alınması halinde devletin çöküşten kurtarılabilceği görüşünün bulunduğu görülmektedir. Bu durumda bu karşı çıkışın sebebini başka bir noktada aramak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bize göre bu durumun sebebini Osmanlı devlet anlayışına egemen olan bir görüşte aramak gerekmektedir. Osmanlıdaki bu anlayışın temeli, kökeni Roma İmparatorluğuna giden bir anlayıştan ileri gelmektedir. Bu anlayış 'civitas eterna' yani bizdeki karşılığı ile 'devlet ebed müddet' anlayışıdır. Sonsuza kadar yaşayacak devlet olarak tercüme edilen bu anlayış Türkler tarafından benimsenmiş ve her dönemde başarılı bir şekilde uygulanmıştır (Bardakçı, 2003). Nitekim Ortaylı (2007: 390-391) Osmanlı siyaset düşüncesinde bu noktanın gözden kaçırıldığını, farklı yüzyıllarda yaşamış Lütfi Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, Koçibey, Mustafa Naima ve Kâtip Çelebi gibi isimlerin ıslahat layihalarında İbn Haldun'un çöküş teorisinin hâkim olmakla birlikte, Osmanlıya özgü bir düzelmeye mümkün görülüp tavsiye edildiğinin açık olduğunu ve devlet-i ebed müddet'e inanan Osmanlı'da bu yazarların İbn Haldun'un işaret ettiği kaçınılmaz sona layihalarında pek itibar etmediklerini ifade etmektedir. Bu anlamda Cevdet Paşa'nın devletin mutlak bir çöküşten kurtarılmasında devlet adamına atfettiği önem ortada olmakla birlikte, bu karşı çıkışın esas sebebini, Tanzimat atmosferinden ziyade Osmanlı Devleti'nin genel refleksi olarak karşımıza çıkan devlet ebed müddet anlayışında aramak daha doğru görünmektedir.

Cevdet Paşa'nın devlet anlayışı ile ilgili olarak son değineceğimiz husus Cevdet Paşa'daki devlet kavramının modern devlet kavramı ile farklılığıdır. Cevdet Paşa devleti şu şekilde tanımlamaktadır: "devlet denen hey'et-i mecmu'a evvela üç tabakaya münkasim olur ki daire-i saltanat ve vucuh ü eşraf-ı millet ve efrad-ı ahalidir." (Cevdet, 1991d: 219). Cevdet Paşa'nın devleti bu şekilde üç tabakadan mürekkep olarak tanımlaması, devletin ülke olarak organik tasavvurunu göstermektedir (Gencer, 2011:

177). Bu anlamda Cevdet Paşa için devlet modern anlamından ziyade geleneksel çağdaki anlamıyla yöneten ve yönetilenlerin tamamının oluşturduğu ülkeyi kapsamaktadır (Gencer, 2015: 65). Neumann ise, Cevdet Paşa'nın siyasi düşüncelerinin devlet ekseninde döndüğünü, ancak buradaki problemin Osmanlı geleneğinde on dokuzuncu yüzyıl gerçekliklerine uygun devlet kavramının bulunmaması olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Cevdet Paşa'nın devlet üzerine konuşurken farklı yaklaşımlar içinde olduğunu, İbn Haldun'da 'hanedan' anlamına gelen 'devle' sözcüğünü serbestçe ve belirsiz bir şekilde devlet olarak aldığını belirtmektedir (Neumann, 2009: 85). Neumann'ın bahsettiği gibi bir belirsizliğin aksine, Cevdet Paşa'nın kullandığı devlet İbn Haldun'daki mülk kavramına tekabül etmektedir. Bu kapsamda mülk kavramı bugünkü anlamda devleti değil ülkeyi ifade etmektedir (Gencer, 2011: 176-177). Bu açıdan bakıldığında Cevdet Paşa'nın yaptıklarında devletin menfaatini gözetmesi (2014: 129), modern anlamıyla eleştirilen devletin kurtuluşuna hizmetten ziyade ülkenin kurtuluşuna hizmeti esas almaktadır (Gencer, 2011: 179).

3.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı ve Yaptığı İslahatlar

Ahmet Cevdet Paşa'nın ilk olarak yönetim anlayışı irdelenecek, akabinde birtakım görevlerde bulunduğu zamanlardaki ıslahat çalışmalarına değinilecektir.

3.4.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yönetim Anlayışı

Ahmet Cevdet Paşa devlet düzeninin devamlılığını iki ilkeye bağlı görür:

1. Kanun-ı kadime uymak
2. Asrın icabına uymak

Ahmet Cevdet Paşa tersten bir okumayla kanun-ı kadime ve asrın icabına uymamanın devletin çöküşüne sebep olacağı görüşünü temel almaktadır.

Anay (2009: 72), Cevdet Paşa'daki kanun-ı kadim kavramı için, değişime, bütün şeylerin değişebileceğine inanan biri için yüzyıllar önce konulan kurallara uyulmamasının çöküşün sebebi olarak alınmasının pek tutarlı olmadığını belirtmektedir. Neumann (2000: 205-207) ise "icab-ı vakt ü hal"i genelde içi boş bir formül olarak görmekle birlikte bazen de bu kavramın "herhangi bir şeyi haklı çıkarmak için kullanılmak üzere hazır" beklediğini ifade etmektedir. Meriç ise meseleye şöyle yaklaşmaktadır: "Paşa'nın sık sık

tekrarladığı kanun-ı kadime riayetsizlik müphem bir izah olmaktan öteye gidememektedir. Hakikatte Kanun-ı Kadime riayetsizlikten maksat nedir? Nizamın şeklinden çok ruhuna yani prensiplerine riayetsizlik. Zamanın icaplarına uymamak da son tahlilde kanun-ı kadime riayetsizlik değil midir? Kanun-ı Kadim tedbirlerin tavırlara göre uyarlanmasını icap ettirir. Bu itibarla muhafazakârlıkla teceddüd aynı kanun-ı kadimin iki ayrı veçhesidir. Birbirlerinden ayrılamazlar. Paşa'nın tarih telakkisinde bir nevi monizm hâkimdir. Anahtar mefhum kanun-ı kadimdir. Yalnız bu kanun-ı kadim zamanla hükümlerin değişeceğini de natıktır.” Meriç bu kavramların birtakım belirsizlikler taşıdığını söylemekle birlikte, bu iki ilkenin birlikteliğini kavramıştır (Meriç, 1975: 123). İhsan Fazlıoğlu ise, kadim ve cedid çatalının süreklilik kavramı ile aşılabileceğini belirtmektedir. Ona göre, bir süreç vardır ve bu süreç kendini daim örmektedir. Bu nedenle gelenek “gelene-ek” yapmaktır. Bu anlamda kadim takaddüm edendir, yani öne adım atandır. Bu bakış açısıyla eskinin ancak yeni yapılanlarla muhafaza edilebileceği görülebilecektir (Fazlıoğlu, 2016: 261). Nitekim Gencer (2006: 164) eski ile kadim kavramı arasında kritik bir farkın olduğunu, kadimin retoriksel bir ifade ile “eskimeyen yeni” olduğunu söylerken kadim kavramının dinamikliğini de belirtmiş olmaktadır.

Cevdet Paşa değişime direnmenin yanında aniden yapılan değişimlerin de ülkeyi götüreceği sıkıntılardan bahsetmekte ve bunun karşısında ‘tedrici’ bir değişimi savunmaktadır (Cevdet, 1976a: I/124-125). Karşılaşılan sıkıntıya göre gereken reformun yapısı da değişebilir. Örneğin Paşa, “ihtiyacat-ı zamaniyeye göre ıslahat-ı lazıme icrası” sözüyle zamanla her ülkede ihtiyaç duyulan rutin bir reform olayını kastederken, “emr-i terakkinin ‘ilel ü mebadisini istihsal’” ifadesiyle Osmanlı'nın modern dünyaya kendini uydurmak için ihtiyaç duyduğu türden kalkınma denen daha köklü bir reformu kastetmektedir. İdareciler reformu kapsamlı, uzun vadeli bir proje olarak almak, tabiri caizse ülkeye acı reçeteyi uygulamak durumundadırlar (Gencer, 2006: 177). Bu kapsamda Cevdet Paşa'nın değişen ile değişmeyen arasında bir denge arayışında olduğu söylenebilir.

Cevdet Paşa'nın devletin çöküşünün temel sebebi olarak aldığı bu iki ilke, onun yönetim anlayışını bu çöküşten nasıl çıkılacağı sorusuna götürmekte ve bu kapsamda ‘devletçi’ bir niteliğe büründürmektedir. Bu bağlamda Cevdet Paşa ihtiyaçlara göre değişen ve pragmatik bir anlayış sergilemektedir. Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışına çizilen bu temel prensipler noktasından hareketle bakılabilir.

3.4.1.1. Ahmet Cevdet Paşa'da Adalet

Adalet kavramı Osmanlı yönetim geleneğinin en temel kavramlarından birisidir. Ancak bu kavram Osmanlı'ya özgü bir kavram değildir. Geçmiş dönemlerde de dile getirilmektedir. Nizamü'l Mülk Siyasetnamesinde (2014: 15): “Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla paydar kalmaz.” diyerek adil yönetimin önemini vurgulamaktadır. Birçok kişinin dile getirdiği bu kavram en veciz şekilde Kınalızade'nin Ahlak-ı Ala-i'sinde adalet dairesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Öz, 2014: 178). Kınalızade tarafından ifade edilen ve Aristo'ya dayanan bu formül, yönetimin dayandığı felsefenin pratik bir ifadesi olarak ortak kabul görmüş ve Kutadgu Bilig'den Tanzimat Fermanı'na kadar Türk siyasi literatüründe daima atıf yapılmıştır (Gencer, 2015: 64).

Osmanlı geleneğinde temel bir yer işgal eden bu kavram Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışında da önemli bir yer işgal etmektedir. Cevdet Paşa devletin iki temel vazifesinden birinin adaleti sağlamak olduğunu ifade etmektedir (Cevdet, 1991d: 97). Bunun yanında Paşa bu adaletin sağlanması adına bir layihasında adliyelerde tam bir istiklal bulunması hususu üzerinde ısrarla durmaktadır (Ölmezoglu, 2002: 123). Cevdet Paşa bunları ifade etmekle birlikte, bazı zamanlardaki yargısız infazları da eleştirmektedir. Bazı dönemlerde muhakeme etmek bir yana, araştırıp soruşturmadan adam öldürülerek suç işlendiğini bildirmektedir (Cevdet, 1976c: V/203). Hâlbuki bu gibi durumlarda adaletli bir muhakeme yürütüldüğü takdirde herkese ibret olup, halka güven geleceğini, aksi takdirde namuslu kişilerin de kızıp gemi azıya alacağını ve adalet tanımayan kişilerin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Cevdet, 1974e: X/227). Nitekim Cevdet Paşa yaptığı ıslahatlar sırasında da bu duruma bizzat şahit olmuştur. Fırka-i Islahiye icraatı sırasında Reyhaniye atlıları tarafından bir kişinin tarlasındaki ekinler çiğnenmiş ve ekinleri yenmiştir. Olayın soruşturulması neticesinde tarla sahibinin zararı tespit edilmiş ve ödenmiştir. Cevdet Paşa bu olay sonucunda, bu şekilde bir adalet görmeyen bu vahşi ahalinin bu gördükleri karşısında hükümete sevgiyle yanaştıklarını ifade etmektedir (Cevdet, 2014: 157-158). Cevdet Paşa yaptığı ıslahatlar sırasında bu gibi olaylarla sıklıkla karşılaşmıştır. İzgöer (2014: 260), devletin devamının hukuk kurallarının tatbik edilmesine bağlı olduğu yönündeki İbn-i Haldun kaynaklı anlayışın Cevdet Paşa'da da görüldüğünü ifade etmektedir. Neumann (2000: 187) ise, Cevdet Paşa'nın kullandığı 'ihkak-ı hukuk' kavramı ile hukuk devleti kavramı arasında fark bulunduğunu, Cevdet Paşa'nın amaçladığının herkesin düzenli yollardan hakkını

arayabilmesi değil, şeriatın ve örfi kanunların sistematik bir şekilde ve tamamıyla hüküm sürmesi olduğunu ifade etmektedir. Berkes (2010: 327) de Cevdet Paşa'nın "İslamlık'ta hükümdarın, zamanın maslahatına göre, tebaasına isterse haklar bağışlama hakkı vardır." görüşünde olduğunu ifade etmektedir. Nitekim geleneksel dünyada siyaset hükümdar tarafından nizam ve adaletin sağlanması anlamına gelmektedir (Gencer, 2000: 131). Bu bağlamda Cevdet Paşa'nın adaletin padişah tarafından sağlandığı ve adaletsizliğin devletin çöküşüne sebebiyet verdiği şeklindeki geleneksel anlayışı sürdürdüğü söylenebilir.

Cevdet Paşa bu görüşlerinin yanında hukuk sahasında Mecelle başta olmak üzere, Nizami Mahkemelerin Teşkilî, Arazi kanunu, Tapu Nizamnamesi ve Muvakkat Talimatname gibi birçok faaliyette de bulunmuştur. Mardin (2009b: 21), Cevdet Paşa'nın eski çalışmalarında hukuk ilmi severliğine dair bir hususi şahsiyet bulunmadığını ifade etmektedir. Bu anlamda Paşa'nın bu faaliyetlerindeki başarıları göz önüne alındığında bu durum onun adalet kavramına verdiği önemle açıklanabilir.

3.4.1.2. Ahmet Cevdet Paşa'da Statü ve Liyakat

Osmanlı İmparatorluğunun temel düzeni merkezden bağımsız ekonomik ve siyasi güç odaklarının oluşmadığı, askeri tabakanın bir çıkar ve baskı grubu haline gelmediği ve reayanın da haddini bildiği hiyerarşik bir yapıya dayanmaktadır (Gencer, 2004: 85). Bu yapıya nasihatnamelerde sıkça atıf yapılmaktadır (İnalçık, 2016: 20).

Cevdet Paşa'da devlet üç tabakadan oluşur: "daire-i saltanat, vucüh ü eşraf-ı millet ve efrad-ı ahali." Bunlar birbirlerine uyumlu olduğunda cemiyetin düzeni de düzgün olmaktadır (Cevdet, 1991d: 219). Devlet ve cemiyetin düzenini bir gören Paşa'ya göre bu kurumlar bir saatin çarklarına benzer ve bir çarktaki aksaklık bütün hepsini bozacağından hepsinin uyum içinde olması gerekmektedir. Bu uyum fikrinde Paşa imamet ve hâkimiyetin birliği gereği kuvvetler ayrılığı yerine işlevler ayrılığı ilkesini benimsemektedir (Gencer, 2006: 171). Bu anlamda Osmanlı'da kuvvetler ayrımı açısından yürütmenin başı bizzat padişaktır. Padişah devlet işlerinin görülmesine bizzat katılmaktadır. Ancak kanun-ı kadime aykırı olarak bizzat divanda bulunma âdetini kaldıran ve İbrahim Paşa'yı 'yürütmenin başı' durumuna getiren Kanuni Sultan Süleyman, böylece 'nefs-i natıqa' rolünü kaybetmiş oluyordu (Gencer, 2000: 118-119). Cevdet Paşa'ya göre düzenin ruhu olarak görülen padişah devleti ve meşrutiyeti bizzat

temsil etmektedir. Bu kapsamda Paşa yürütme yetkisini bizzat kullanmak yerine İbrahim Paşa'ya devrettiği için Padişahı eleştirmektedir (Gencer, 2006: 175). Böylece Osmanlılarda devlet, yavaş yavaş Padişahın şahsından bağımsız bir hale gelerek bürokratlarca nezaret edilen “hükmi bir kişilik” kazanmaya başlamıştır (Gencer, 2011: 179).

Osmanlı düzeninin devamı kapsamında herkesin hak ettiği yeri alması anlamında liyakat ilkesi önemli bir yer işgal etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışında da bu ilke kilit bir konumda bulunmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa liyakati adama göre iş aramak yerine, işe göre adam aramak olarak tanımlamakta ve bunun hem işi ehline veriniz emrinin gereği, hem de asrın icabı olduğunu ifade etmektedir (Cevdet, 1991d: 101-102). Eflatundan komutan olmayacağı gibi, Feridun'un ilminden de fayda umulmaz (Cevdet, 1972: III/53).

Medeni siyaset ilminin esası, akıllı insanların tecrübe ile elde ettiği bilgilerdir. Bu kapsamda tecrübe ve tarihi bilgi sahibi kişilerden istifade etmek gerekmektedir. Düşüncesini doğru bir şekilde bildirecek insanlarla görüşmek gerekmektedir. Hatır ve rütbe gibi şeylere bakarak diyeceğini sakınan kişilerle konuşulacak olursa görüşmeler esas amacından sapacaktır (Cevdet, 1972: III/107). Görüldüğü üzere, Paşa liyakat sahibi kişilerle görüşülmesi gerektiğini söylerken meşveret ilkesine de vurgu yapmakla birlikte devlet adamının doğru bildiği yolda sözünü sakınmaması gerektiğini söylemektedir.

Liyakat ilkesinin esas alınarak iş yapılması devletin ne kadar faydasına ise, bu ilkeye aykırı yapılan işler de devlete o ölçüde zarar vermektedir. Cevdet Paşa bu kapsamda ehil olanın gözetildiği Kanuni zamanında, Padişahın bu ilkeye karşı çıkararak has odabaşı İbrahim Ağayı birden sadaret makamına getirmesinin kendi zamanında sıkıntıya sebep olmamakla birlikte, kendinden sonra gelenlere kötü örnek olduğunu ve bunun da devletin düzenini zayıflattığını ifade etmektedir (Cevdet, 1976a: I/133-134). Nitekim Cevdet Paşa birçok yerde niteliksiz devlet adamlarından şikâyet etmektedir. Bunlardan bazıları yalnızca nam ve unvan peşinde olduklarından devletin mülki işleri sıkıntıya düşmüştür (Cevdet, 1974c: VIII/352). Okuma yazma bilmeyen Paşaların yüzünden bazı hatt-ı hümayun ve devlet sırlarının ortaya serilerek gizlilik diye bir şey kalmamıştır (Cevdet, 1977: II/165). Adliyede hiçbir vakit istihdam edilmemiş ve bu konuda bilgisi olmayan kişiler aniden adliyeye memur olarak alındığından bunların çoğu ehliyet ve kabiliyetten

mahrum bulunmaktadır (Cevdet, 1991d: 195). Dış işlerinde ise Müslümanlar Rum ve Avrupa dillerini bilmediklerinden devletin en nazik ve önemli işi olan dış işleri ise fenerlilerin elinde bulunmaktadır (Cevdet, 1974f: XI/95). Cevdet Paşa'nın farklı zamanlara dair verdiği bu örneklerden anlaşılan devletin en büyük sıkıntısının tecrübe ve liyakat sahibi devlet adamlarının bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa meselenin çözümü hususunda rüşvet meselesine de değinerek şöyle bir çözümde bulunmaktadır (Cevdet, 1976b: IV/390-391): “Memleket nizamını bozan iki madde olup biri rüşvet diğeri hatıra saygıdır, bu da manevi rüşvet demektir. Bu suretle asıl iş hırsızlık yolu kapatılıp bu asıl işe riayet lazım gelir. Şöyle ki: Her işe erbabı aranıp, tayin olunmak esasına riayet ve cüz-i mertebe memleket nizamına aykırı hareket edenlerin çabucak cezalandırılması halinde herkes liyakatına göre istihdam edilmiş olacağından memur olmak isteyenler liyakat kazanmağa ve memuriyette bulunanlar güzel hizmet görmeye ve çalışmağa mecbur olacaklardır.” Meselenin bir başka boyutuna dikkat çeken Paşa cezalandırma meselesinin önemine de değinmektedir. Nitekim Paşa için mükâfat ve ceza devletin iki kanadı konumunda bulunmaktadır (Cevdet, 1974f: XI/37). Bu kapsamda devlet görevlilerinin bir işte başarılı oldukları takdirde mükâfatlarının verilmesi de yanlış yollara sapmamaları adına önem arz etmektedir.

Cevdet Paşa'nın bahsettiği hususlar liyakat meselesinin onun için önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Neumann (2009: 86), Cevdet Paşa için insanları hakettiği görevlere getirmenin ve bunu gerçekleştirecek bir yapı kurmanın, doğru kuralları koymaktan bile daha önemli olduğunu ifade etmektedir.

Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışında temel bir konumda bulunan liyakat kavramı bir yanıyla ona uygun hareket edilmediği takdirde devletin çöküşüne sebebiyet verebilecek olan kadim bir ilke konumunda bulunurken, diğer taraftan devletin yaşatılması adına gerekli olan asrın icabına uygun bir ilke konumunda bulunmaktadır. Bu durum da Paşa'nın anlayışında kanun-ı kadim ve asrın icabı kavramlarının birlikteliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

3.4.1.3. Ahmet Cevdet Paşa'da Diploması

Ahmet Cevdet Paşa diplomasinin doğuşunu şöyle anlatmaktadır: “Avrupa Devletleri Şarlken ile Fransuva'nın hırs ve açgözlülüğünü görünce Avrupa'da bir devlet, diğer devletlere nispetle fazla kuvvetlense umumi bir korku hâsıl olacağını anlayarak bir

muvazene politikası usulünün gereği açıkça görüldüğünden, o zamandan beri içlerinden birinin öyle fazla kuvvetlenmesini önlemeye çalışırlardı. Bugün bile bu muvazene usulü geçerli olup, değer verilir. Bunun Osmanlı devleti için yararı açıkça görülmektedir. Buna benzer ince fikirlerin saplandığı ortamın meydana çıkarılması bilinçli davranışlara bağlı olduğundan konuşma san'atı ve Dışişleri idaresinden ibaret olan fen (Diplomasi) doğmuştur'' (Cevdet, 1976a: I/296). Cevdet Paşa diplomasinin önemini kavramıştır. Avrupa devletleri arasındaki dengeyi de Osmanlı adına olumlu görmektedir. Ancak bu dönemde Osmanlı devleti Avrupa devletlerinin durumuna göz atmadığı gibi sefaret usulü varken bile bu kurallara uymaz, başka devletler nezdinde sürekli elçilik bulundurulmasına bile lüzum görmemektedir. Hâlbuki Avrupa devletlerindeki yenilikler ve ilerlemeler, Osmanlı Devletinin durumu ve zamanın icabı gereği Avrupa ile artan ilişkiler sonucu, Avrupa devletlerinin kurallarına göre elçilik usulünün kurulması gerekmektedir (Cevdet, 1974a: VI/124). Ayrıca Osmanlı Devleti coğrafi konum bakımından dünyanın merkezinde bulunmaktadır. Her taraftan yabancı devletlerle çevrili ve tebaası da farklı farklı milletlerden oluşmaktadır. Başkenti İstanbul Akdeniz ve Karadeniz boğazları ağzında bulunmaktadır. Bu bölge herkesin imrendiği dünyanın ticaret alanı olduğundan Osmanlı Devleti'nin sadece kendisine yakın olanlarla değil, bütün Avrupa devletleri ile karışmaya mecbur ve mevkiinin gereği olarak bu milletler ve devletlerin ahvalini, politika ve menfaatlerini çok iyi bilmesi gerekmektedir (Cevdet, 1977: II/370).

Dış politikada önemli bir mesele de yabancı devletlerle ittifak meselesidir. Bu mesele birtakım tartışmalara sebep olmuştur. Mısır'ın Fransızlar tarafından istila edilmesi üzerine ittifak meselesi gündeme geldiğinde 'kâfirlerden yardım istemeye şeriatımızda cevaz yoktur' şeklinde karşı çıkışlar olmuştur. Bu durum karşısında Cevdet Paşa Fransızları Mısır topraklarından çıkarmanın zor olduğundan ve bu anlamda İngiltere ile ittifak yapmanın zorunluluğundan bahsetmektedir. Fransız İhtilalinin dünyayı alt üst ettiği böyle sıkıntılı bir vakitte Osmanlı Devletinin politikasına uygun olan diğer devletlerle ittifak yapmak iken, Asım Efendi'nin dünya politikasına vakıf olmadığından ve zamanın savaşları konusunda bilgisi olmadığından meselenin sadece Cezar'ın askerliği ile çözülebileceğini sanmakta olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Cevdet Paşa, Osmanlı Devletinde, Hıristiyan devletlerle birkaç kez ittifak anlaşması yapıldığını ve bunların ulemanın fetvaları ile olduğunu belirtmekte ve Asım Efendi'nin Arapça bilmekle birlikte fıkıhtan haberi olmadığı için bu gibi durumlarda sözünün geçerli olmadığını ifade

etmektedir (Cevdet, 1974a: VI/466-467). Bir başka meselede ise Cevdet Paşa (1972: III/17) Vasıf Efendi'nin Prusya ile ittifak meselesi hakkında benzer şekilde daha önce emsali görülmemiştir dediğini ifade etmektedir. Buna karşın Cevdet Paşa Vasıf Efendi'nin şimdiye kadar görülmemiş bir olay demesinin ona yakışmadığını belirtmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin vaktiyle Fransa ve Macar kralları ile ittifaklar kurduğunu tarihlerin yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca bir devletin toprak bütünlüğü mevzubahis olduğunda ve bu işte devlet için hayır ve menfaat görüldüğünde örnek aramak gerekmediğini de dile getirmektedir (Cevdet, 1972: III/20-21).

Devletlerin arasında yapılan bu ittifaklar dostluk olarak algılanmamalıdır. Devletlerin arasında olan dostluk menfaat karşılığı olduğundan, her devlet kendi çıkarını arar ve bir yerde menfaat gördüğünde diğer tarafı feda eder. Bu anlamda devlette vefakârlık aranmaz ve bir devletin başka bir devlete tamamıyla güvenmesi caiz olmaz. Müşterek menfaatlerin karşılıklı gözetilmesi gerekir (Cevdet, 1972: III/137-138). Zira diplomaside utanmak gailisi ve doğruluk diye bir şey bulunmamaktadır (Cevdet, 1974d: IX/81). Bu anlamda Prusya ittifakı meselesinde o zamanın gereği devletin ittifak yapması faydalı görülür iken, zaman geçince bir başka devletin ittifakında fayda görülebilir. Bu gibi durumlarda her devrin durumuna göre davranmak ve her olayın icabına göre vaktiyle çare aramak gerekmektedir (Cevdet, 1972: III/23).

Cevdet Paşa'nın yaşadığı durum Osmanlı Devletinin reform sürecinin bir tezahürü niteliğindedir. Burada karşımıza meşrulaştırma meselesi çıkmaktadır. Osmanlı tarihindeki birçok sosyo-politik yenilik bürokrasi tarafından pragmatik bir şekilde de facto olarak yapıldıktan sonra bid'at-ı hasene olarak meşrulaştırılmıştır. Değişim asrı olan XIX. yüzyılda Osmanlı ve İslam dünyasında uygun sosyal reformlar da, "güzel bid'at" kavramı ile meşrulaştırılmıştır (Gencer, 2011: 181). Cevdet Paşa'da bid'at-ı hasene ile bidat-ı seyyieyi ayırmanın lüzumunu vurgular ve sonradan ortaya çıkan nice şeyin hasenattan sayılacağını belli olduğunu ifade etmektedir (Sözen, 1998: 162). Nitekim Paşa Avrupa usulü harp sanatı ve eğitimi hususunda karşı çıkanların aksine bu durumun Allah'ın sözünün yükseltilmesi adına inananların boynuna borç olduğunu söylemektedir (Cevdet, 1972: III/133). Bu anlamda düşmana karşı koyma çarelerini bulmak farzdır. Düşmanı yok edecek alet ve edevat ne ise elden geldiğince onların tedarik edilmesi gerekmektedir (Cevdet, 1974b: VII/392).

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devletinin dış ilişkilerinde gücünün azaldığı bir çağda diplomasının önemini kavramış bir devlet adamıdır. Bu dönemde eskiden olduğu gibi sadece silahlı unsurlarla bir sonuç alınamayacağını anlamış ve bu yeni duruma dair çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu anlamda Avrupa güçleri arasındaki çıkar çatışmalarını dikkate alarak sürekli olarak hiçbir devletin tarafını tutmadan devletlerin birbirlerine karşı oynadığı bir dengede durulması gerekmektedir. Nitekim Paşa kendi dönemi ile alakalı Ali ve Fuad Paşaların Fransız taraftarlığına karşı Reşit Paşa'nın İngiliz taraftarlığının bir denge unsuru oluşturduğunu, ancak Reşit Paşa'nın ölümünden sonra bu dengenin Fransa lehine bozulduğunu ifade etmektedir (Şeker, 2015: 2015). Bu durum da Paşa'nın bu dönem dış politikasında önemli bir unsur olan denge siyasetinin önemini kavradığını göstermektedir.

Cevdet Paşa ortaya çıkan yenilikler karşısında yer yer meşrulaştırıcı bir tutum izlemektedir. Öyle ki bu yeniliklerin 'asrın icabı' olarak alınması gerektiği söylenmektedir. Burada Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışının temel kavramlarından olan "asrın icabına uymak" prensibinin 'devlet menfaati' ile nasıl iç içe geçtiği görülmektedir. Nitekim Neumann (2000: 207) 'icab-ı vakt ü hal'in imparatorluğun devamının sağlanmasının her türlü hedeften üstün tutulması anlamında gerçekten bir ilke niteliği kazandığını ifade etmektedir. Burada iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Cevdet Paşa her türlü yeniliği kabul etmemekte ve bu durumu iyi ve kötü bidatların ayırt edilmesi gerektiği şeklindeki görüşüyle ifade etmektedir. Diğer taraftan Paşa için bir durumun asrın icabı olması onun kabul edileceği anlamına da gelmemektedir. Nitekim Paşa'nın Islahat Fermanı'na dair görüşlerinde (Cevdet, 1991a: 74) bu durum vurgulanmaktadır.

3.4.1.4. Ahmet Cevdet Paşa'da Siyasi Rejim ve Din-ü Devlet

Ahmet Cevdet Paşa Avrupa'daki siyasi rejimlerden hiçbirini tutmaz. Bunlara baktığında hepsinde birtakım fenalıklar görmektedir. Paşa'ya göre İslam hükümetleri bölünme ve parçalanmadan uzak siyasi bir yapı geliştirmeyi başarmışlardır (Cevdet, 1976a: I/37-39). Osmanlı Devletinin gücünün sırrı geliştirmeyi başardığı bu siyasi sentez de yatmaktadır (Gencer, 2014: 28). Buna karşın Cevdet Paşa'da anayasasız, ihtilal olmadan gelişen sağlam bir sisteme sahip İngiliz Parlamarizmine bir yakınlık da görülmektedir (Ortaylı, 1986: 166).

Cevdet Paşa'nın bahsettiği bu sentez de din ü devlet anlayışının izleri görülmektedir. Geleneksel dünyada din ve devlet birlikte düşünülmektedir. Bu birliktelik şöyle izah edilmiştir (Tusi, 2016: 273): “Din ve devlet (mülk) ikizdirler, biri ancak diğeriyle tamamlanır. Çünkü din temel, devlet ise sütunlardır (rükünler). Temel sütunsuz zayı, sütun da temelsiz harap olduğu gibi aynı şekilde din, devletsiz yararsız devlet de dinsiz dayanaksız (vahi) olur.” Bu anlamda Cevdet Paşa emsali ulemeden farklı olarak medresenin yanında aynı zamanda Reşit Paşa'nın yanında aldığı siyasi bilinç neticesinde geleneksel olarak ikiz sayılan din ü devlet bilincine sahip hale gelmiştir (Gencer, 2011: 16). Cevdet Paşa tarafından benimsenen bu anlayış farklı şekillerde izah edilmiştir.

Karpat (Alıntılayan Şeker, 2015: 113): “din ü devlet siyasi bir formüldür ve her şeyden evvel devletin meşruiyetini sağlamak gayesini güder. Her ne kadar devlet, dinin hizmetinde görünüyorsa da, aslında zamanla din devletin hizmetine girmiştir” demektedir. Buna karşın Osmanlı devletinde devlet denilince din; din denilince devletin anlaşılması gerektiğinin izaha muhtaç olmayacak derecede aşikâr olduğunu belirten Şeker, Osman Turan'ın: “Gerçekten Türkler ve diğer Müslümanlar İslamiyet ile Osmanlı devletinin müşterek kaderine o kadar inanmışlardı ki bir yok olunca diğeri var olacağı düşünüleliyordu” ifadesinin bir hakikati ifade ettiğini dile getirmektedir (Şeker, 2015: 113). Neumann (2009: 87) Cevdet Paşa'nın dini hükümetin yararına kullanmaktan yana olduğunu belirtmektedir. Buna karşın Özyurt (2014: 46) Cevdet Paşa'nın siyasal hedefler çerçevesinde dini araçsallaştırdığını söylemenin yanıltıcı olabileceğini ifade etmektedir. Cevdet Paşa İslam'ı koruyacak yegâne devletin Osmanlı devleti olduğunu düşünmektedir (Cevdet, 1991a: 149). Bu kapsamda devleti kurtaracak olan şeyler dini de kurtaracağı için devletin modernleşmesi yolunda atılacak bazı adımlar dine aykırı bazı unsurlar taşısalar da esas itibariyle ve zorunluluk prensibine istinaden meşru sayılmıştır. Bu kapsamda Cevdet Paşa'nın “her bahisde maslahat-ı devlet ne ise ona hasr-ı nazar ve ona göre arz u beyan-ı re'y ü mütalaa ” eden tavrı da bu durumdan bağımsız değildir (Şeker, 2015: 114). Burada Cevdet Paşa'nın İbn Teymiye'de görülen dinin devlet gücü gerektirdiği (Black, 2010: 228) şeklindeki anlayışı devam ettirdiği söylenebilir. Nitekim Cevdet Paşa entelektüel gelişiminde kendisine etkisi olan kişiler arasında İbni Teymiye'yi de saymaktadır. İbni Teymiye Moğollara karşı talebeleriyle gazaya koşarken bilgi-eylem bütünlüğünü esas almış ve bu anlamda ilmin hayata geçirilmesini hedefleyen aktivist âlim tipinin ideal örneklerinden biri olmuştur (Gencer, 2016: 204). Cevdet Paşa'nın

modernleşme hareketi karşısında aldığı tutum göz önüne alındığında, Paşa'nın da ilim amel bütünlüğünü esas alan aktivist âlim tipinin devamı olduğu söylenebilir.

Cevdet Paşa ıslahat önerilerinde Osmanlı Devletinin İslam'la iç içe geçmiş tarihsel tecrübesini ölçü olarak aldığından, onda sıkı bir hanedanlık savunusu karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat ile başlayan devlet işlerinin güçlü bir hükümet aracılığı ile yürütülmesi geleneğinden rahatsız olan Paşa devlet yetkilerini elinde toplayan güçlü padişahlar istemektedir (Özyurt, 2014: 47). Nitekim bu tutumu yürütme yetkisini İbrahim Paşa'ya devreden Kanuni'yi eleştirmesinde görülmektedir (Gencer, 2006: 175). Bunun yanında Paşa ulul emre kesin olarak itaat edilmesi gerektiğini bunun faydalı mı değil mi diye tartışılmayacağını da vurgulamaktadır (Cevdet, 1974g: XII/26). Bu anlamda Karpas (2005: 190) Paşa'yı "koyu bir monarşist" olarak tanımlamaktadır. Neumann (2009: 87) ise, Paşa'nın hükümdarın iktidarını, onu meşrulaştırıcı bir unsur olarak görmesinin modern anlamda mutlakiyetçi görüşlere kapı açtığı söylemekle birlikte, Paşa'nın Türk siyasi söyleminin "güce âşık (ve dolayısıyla güç konusunda epeyce kör)" olmasında önemli bir payı bulunduğunu ifade etmektedir. Cevdet Paşa mutlak monarşiyi savunarak, Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan eşitlik ilkesine ilgi sürecinden ayrılışı temsil etmektedir. Değişime yaptığı vurguya rağmen, döneminin eşitlikçi ve demokratik eğilimlerine ilgisiz kalmıştır. Siyasal özgürlüklere şüpheli yaklaşımı, iktidar paylaşımına yol açacak anayasaya karşıtlığı ve II. Abdülhamit'e meclisi fethetmesi olayında verdiği fiili destek göz önüne alındığında, Paşa'nın demokrasi karşıtı bir konumda bulunduğu açıktır (Özyurt, 2014: 51).

Cevdet Paşa'nın anlayışına göre din ve devlet Padişahın şahsında somutlaşmaktadır (Cevdet, 1976a: I/39). Bu anlamda Paşa modernleşme sürecinin bu ikiliyi hızla birbirinden uzaklaştırdığı bir dönemde din ü devlet bilincine sahip birisi olarak bu ayrışmayı önlemeyi kendisine amaç edinmiştir (Gencer, 2011: 16).

3.4.1.5. Ahmet Cevdet Paşa'da Merkezîyet ve Âdem-i Merkezîyet

Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat'ın icrasında bu iki usulün karışık bir halde uygulanmasından doğan sıkıntılardan bahsetmekte ve öncelikle yapılması gerekenin hangi usulün esas alınacağına belirlenmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu esas kararlaştırılmadan idarede düzgün bir yolda gidilemez (Cevdet, 1991d: 102-103).

Cevdet Paşa'nın reform siyaseti tikelciliğe dayanmaktadır (Gencer, 2014: 27). Bu durumda “her devrin durumuna göre davranmak ve her olayın icabına göre vaktiyle çare aranmak lazım gelir.” (Cevdet, 1972: III/23). Bu anlamda Cevdet Paşa bu meseleye de bu zaviyeden bakmaktadır. Ona göre Osmanlı devleti âdem-i merkeziyet ile yönetildiğinden her tarafın hususi ahvalini düşünerek ıslahat yapmak gerekmektedir (Cevdet, 1991d: 219). Çünkü Osmanlı devletinin bir sancağı diğer sancağına, bir eyaleti diğer eyaletine benzemediğinden devletçe konulan usul ve kaideler uygulanamamaktadır. Bu anlamda oranın yöneticisi başkasının görüşlerine müracaat etmek zorunda kalmaktadır (Cevdet, 2014: 167).

Cevdet Paşa'nın her yerin kendine özgü durumunun dikkate alınmasını belirtmesi sebebiyle âdem-i merkeziyet usulünü daha uygun bulduğu söylenebilir. Nitekim Neumann (2000: 216) Paşa'nın daha verimli olduğu için âdem-i merkeziyetçi yolu savunmasının onun pragmatizmine bir delil olduğunu söylemektedir. Ülken (2011: 405) de âdem-i merkeziyet fikrinin belirsiz olarak Ahmet Cevdet Paşa tarafından dile getirildiğini ifade etmektedir.

Cevdet Paşa'nın bu anlamda tikelci bir anlayış benimsemesi onun asrın icabı prensibi ile de uyusmaktadır. Cevdet Paşa'nın bu anlayışı savunurken o bölgelerin durumunun bilinmesine de yaptığı vurgu önemlidir. Nitekim Paşa İşkodra ıslahatına dair yazdığı layihada Babıali'nin bölgeden bihaber olmasından dolayı bölgede huzur ve güven ortamı kalmadığından bahsetmektedir (İzğöer, 2014: 189). Bu anlamda memleketin ahvalinin bilinmesinin önemi Paşa'nın yaptığı ıslahatlar sırasında daha iyi anlaşılacaktır.

3.4.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yaptığı Teftiş ve Islahatlar

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı idarecileri, yapılan yeni düzenlemeleri ve reformları uygulamak üzere memleketin birçok yerinde iktisadi, sosyal ve idari anlamda düzenlemelerde bulunmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa da bu çalışmaların bir kısmına bizzat katılmış ve önemli başarılar sağlamıştır.

3.4.2.1. Rumeli Teftişi

Rusya Kırım Harbi'nden mağlup çıkınca eskiden beri olduğu gibi Osmanlı Avrupası'ndaki etnik unsurları, bilhassa da Slavları devlet aleyhine ayaklandırmak için her fırsatı kullanmaya başlamış ve en ufak bir bahaneyi fırsat bilerek Avrupa devletleri

arasında propaganda çalışmalarına da hız vermişti. Bu amaçla 1860 yılında Bulgaristan'ın Niş Sancağı (1861'de vilayet)'nda iskân eden gayrimüslim reayaya zülüm yapıldığı iddiası ile Osmanlı Devleti'ni şikayet ederek uluslararası bir teftiş komisyonu kurulması konusunda Avrupa devletlerine kabul ettirmiş olduğu teklifini Babıali reddetti. Bu hal karşısında, Fransa'nın teklif ettiği "suret-i itilafıyye" üzerine o sırada Sadaret makamına getirilmiş bulunan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, göreve başladığının ertesi günü fevkalade yetkilerle, beraberinde müslim ve gayrimüslimlerden meydana gelen bir teftiş heyeti ile Rumeli'yi teftişe çıkmıştır. Bu heyetin içinde Ahmet Cevdet Paşa da bulunmaktadır (Şentürk, 1995: 715-716). Ahmet Cevdet Paşa Bulgaristan Lofça doğumlu olduğundan Balkanlar'ı yakından tanımaktadır. Engin devlet tecrübesi ve bu bölgeyi iyi bilmesi hasebiyle Sadrazam ile birlikte Rumeli teftişine görevlendirilmiştir (İzğöer, 2014: 189).

Ahmet Cevdet Paşa bu teftiş görevinin önemini belirtirken Sadaret Kaymakamı Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın kendisine yaptıkları uyarıdan bahseder (Cevdet, 2014: 38): "Bu teftiş işi siyaseten pek nazik bir görevdir. Senin iyi ve güzel şeyler yapacağını biliyoruz. Babıali nazarında manevi açıdan sorumlu sensin. Bunun için her şeyi önceden planlaman ve kontrolünde tutman gerekir. Sadrazam'ın vaziyeti herkesçe biliniyor. Onun ikaz edilmesi, gereken durumlarda, nasıl tesirli olunacaksa o şekilde ikazda bulunulması ve bundan asla taviz verilmemesi ve ertelenmemesi gerekir." Ahmet Cevdet Paşa, Mehmed Emin Paşa'nın aceleci ve sabırsız bir karakteri olmakla birlikte, bir hususta uyarıldığında ve ikna edildiğinde kendi fikrinde ısrarcı olmadığını ve bu özelliğinden dolayı da Paşa'yı uyarılması gereken hususlarda rahatça uyardığını ve uyarılara uygun şekilde görevini yerine getirdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Mehmed Emin Paşa'nın da onun hal ve davranışlarından çalışma ve gayretinden memnun kaldığını ifade etmektedir (Cevdet, 2014: 38).

Gidilen yerlerde ahali tarafından verilen arz-ı hallerin önemli olanları için ma'iyet memurlarından ve mahalli meclisleri üyelerinden oluşan karma komisyonların teşkili ile derhal tesviye ve sairleri mahalli memura havale edilmiştir. Diğer taraftan bu havalide birtakım haydutların ortaya çıkmasıyla umumi emniyetin bozulması ve zabitanın fena halde olması meselesi bulunmakla birlikte, Rusya'nın itham ettiği kadar fenalıklar olmadığı aşikar ise de hiç fenalık yok da denilemezdi. Haydutlar hakkında bazı seri tedbirler alınmak istenmiş, ancak zaptiyelerin ıslahı esaslı tedbirler gerektirdiğinden

mesele Dersaadet'e dönüşte icra olunmak üzere o haliyle bırakılmıştır (Cevdet, 1991b: 102-103). Niş eyaletine bağlı Berkofça kazasına varıldığında Niş'in kötü idaresi buranın karışıklığından anlaşılmıştır. Şikâyet üzerine mültezimlerden bazıları yargılamaya alınmış ve burada iki Müslüman ve bir Hıristiyan'dan oluşan meclis ilga edilerek yerine üç Müslüman, iki Hıristiyan ile bir Yahudi'den oluşan bir meclis oluşturulmuştur (Cevdet, 1991b: 104). Niş eyaletinde bir diğer önemli mesele de çiftlikler meselesidir. Niş ve Leskofça kazaları çiftlikleri hakkında yapılmış olan iki kıta nizamname henüz mahallerince ilan olunmadığından, çiftçi takımının kiracı oldukları araziye benimseyip bu sene ashab-ı alakaya bir şey vermemek niyetinde oldukları Niş'e varmadan önce haber alınmıştı (Cevdet, 1991b: 105,107). Bu meselede çiftçiler ile bir duruşma yapılmasına karar verilir ve sadrazam iradesi ile Muhasebeci Efendi vekil tayin edilir ve meclise getirilir. Cevdet Paşa bu mecliste Niş eyaleti için en önemli ve on beş seneden beri sürüncemede olan meselenin neticeye bağlandığını bildirmektedir (Cevdet, 1991b: 109). Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, meselenin çözümünde halkın pek de alışık olmadığı mahkeme yoluyla adil bir hükmün verilerek, halk nezdinde devletin meclislerine güvenin sağlanması ve diğer meselelerin de bu yolla daha rahat bir şekilde çözüme kavuşturulmasıdır. Bu durum devlet meselelerinde adaletli bir şekilde davranmanın meselelerin çözümündeki önemini gözler önüne sermektedir.

3.4.2.2. İşkodra Islahatı

Ahmet Cevdet Paşa 28 Eylül 1861 günü İşkodra'da çıkan isyan üzerine fevkalade komiserlik ile bölgeye gönderilmiştir (Cevdet, 1991b: 157).

Arnavutluk'un en büyük kesimini içine alan İşkodra, bölgenin kilit noktasında bulunmasından ötürü Osmanlı için büyük önem taşımaktaydı. Sancağın çevresi dağlık taşlık, geçilmesi zor; halkı ise vahşi ve savaşçı olduğundan Osmanlının diğer sancaklarında olduğu gibi İşkodra'da da Babıali'nin emirleri kolaylıkla yerine getirilemiyordu. Bir anlamda burada huzur ve güven ortamı kalmamıştı; çünkü Babıali yönetimi İşkodra islahatı sırasında bölgenin ahvalinden habersiz bulunuyordu (İzgöer, 2014: 189). Ahmet Cevdet Paşa böyle bir durumda bölgeye gitmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa şehre geldiği günün sabahı kale kumandanı Abdi Paşa'yı konağa davet etmiştir. Bunun yanında meclis azaları da çağırılarak onlarla görüşülmüş ve Abdi Paşa'nın istifası kabul edilerek azil edilmiş ve yerine mirliwa Ahmet Paşa'nın

kumandanlık ve mutasarrıflık vekâletine tayin olduğu ilan edilmiştir. Ondan sonra eşraf ve beldenin ileri gelenleri ile görüşülüp ikaz edilmişlerdir. Cümlesi devletin emirlerine karşı itaatkar olduklarını bildirip memlekette ihtilalin varlığını inkar etmişler, Abdi Paşa'nın kendilerine iftira ettiğini söyleyerek kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır. Bu vesile ile o gün kamu emniyeti sağlanmış ve sonrasında nahiye bayraktarı takım takım itaat etmişlerdir (Cevdet, 1991b: 161). Bu görüşmeler neticesinde Ahmet Cevdet Paşa isyanın asıl sebeplerini anlamıştır (Ölmezoglu, 2002: 33). Bu görüşmelerin yanında bölgede başta ilmiye sınıfı mensupları, müderrisler, mektep hocaları, mahalle imamları gibi görevlilere para ve eşyalar hediye edilerek onların manevi desteği alınmıştır. Ulaşımına önem verilerek Zetiça iskelesi ile Lesendra ve Gramajor adalarına gönderilen zahire ile eşyanın zayıf kayıklar yerine, yeni inşa ettirilen toplu sandallarla naklettirilmesine çalışılmıştır. Bir taraftan da imar faaliyetleri sürdürülerek İşkodra gölüne akmakta olan Boyana nehri üzerindeki harabe köprü; komutanlar, bölgenin ileri gelenleri ve halktan toplanan yardımlarla onarılmıştır (İzgör, 2014: 190).

Ahmet Cevdet Paşa'nın İşkodra'da yaptığı faaliyetlerinin başarısının altında yatan en önemli sebeplerden biri de onun olağanüstü bir gözlem yeteneğine sahip olmasıdır. Ahmet Cevdet Paşa bu izlenimlerinin birinde şöyle bir tespitte bulunur (Cevdet, 1991b: 167): “... muharebede isbat-ı merdanegi edenlerine çeleng ve kelle getirenlerine bahşiş verilmek adet-i kadime olduğu halde kelle gezdirmek adeti düvel-i mütemeddinde memnu olduğundan Devlet-i Aliyye'de dahi bu kaa'ide terk olunmuştur. Halbuki Karadağ'da bu adet cari olduğu halde İşkodra dağlılarını bundan vazgeçirmek güçtür. Meğer ki İşkodra'da islam ve hıristiyan tefrik olunmaksızın icab-ı hal ü mahalle muvafık olabilecek surette tensikat-ı askeriyye icra olunup da cümlesi bir muntazam halde muharebelerde istihdam olunarak bi't tedric usul-i medeniyyeye alıştırla.”

Buradaki tespitlerde birinci önemli nokta, Paşa'nın bu uygulamanın halin icabına uygun bir şekilde yapılmasını istemesi; ikinci önemli nokta ise, Paşa'nın uygulamanın tedrici bir usulle yapılmasını salık vermesidir. Bu da açıkça göstermektedir ki, Ahmet Cevdet Paşa yönetim anlayışının iki temel ilkesinin nasıl faaliyete geçirilmesi gerektiğini uygulamalı bir şekilde anlatmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa İşkodra halkına dair bir başka gözleminde ise şöyle bir tespitte bulunmaktadır (Cevdet, 1991b: 205-206): “İşkodra kazası ahali-i müslimesinin ekseri vaktiyle dağlardan inip şeref-i islam ile müşerref olarak kasabada tavattun etmişler ise de neseblerini unutmamışlar yani asabiyyet-i kadimelerini zayıf

etmemişlerdir. Hatta malisyalardan ismiyle telkib olunurlar. Mesela vaktiyle ceddi Luha'dan gelmiş olan Hüseyin Ağa'ya Hüseyin Luha ve Hot'tan gelmiş olan Hasan Ağa'ya Hasan Hot denilir ve mensub oldukları malisya halkı ile pek yakın akraba hükmünde olduklarından arasına familyalarıyla beraber malisyalardan ziyarete ederler ve latin malisyalardan İşkodra kasabasına geldikçe kendi malisyalardan mensub olan ehl-i islam hanelerine teklifsiz yani kaç göç olmaksızın gelip giderler ve hemmezhepleri olan kasaba hıristiyanlarıyla ülfet ve ihtilata tenezzül etmezler.”

Ahmet Cevdet Paşa'nın bu tespitlerindeki nesep, asabiyet gibi kelimeler akla İbn Haldun'un fikirlerini getirmektedir. Nitekim Doğan (2009: 239), Ahmet Cevdet Paşa'nın yukarıda dile getirdiği dağlı İşkodralıların neseplerini unutmamak, birbirlerine yardım ve birbirlerini korumak olan nesebin ve akrabalığın faydalarını paylaşmak gibi ifadelerin Mukaddimedeki karşılığının asabiyyet olduğunu, bu yorumuyla Paşa'nın Mukaddimedeki asabiyet sayfasını adeta dağlı İşkodralılara uyguladığını belirtir ve Paşa'nın bu anlamda İbni Halduncu olduğunu ifade eder. Bu kapsamda Gencer de benzer görüşleri dile getirmektedir: “Ahmet Cevdet Paşa, siyasetin yatay ve dikey boyutlarda kültürel tasavvurunun yanı sıra, aynı zamanda idarede ampirik yaklaşımın da bir öncüsü sayılabilir. Paşa, gelenekselci dünya görüşünün ampirik eğilimi uyarınca, örneğin Fransız rasyonalizmine karşı, İngiliz ampirisizmini savunan Edmund Burke gibi, sosyal olayların analizinde İbn Haldun ampirisizminden ilham almaktadır. O, iyi bir yönetim için, ampirik yöntemler, gözlem ve deney vasıtasıyla iyi bir durum tespitini öngörür”(Gencer,2002: 233-234). Tanpınar'a (1969: 208) göre de Paşa'nın meziyeti, ‘mevcudu bilmek ve ayıklamak’tır. İdarede, teşkilatta, kanun hazırlamakta, diğer fikri çalışmalarının hepsinde mevzuunu gittikçe daha sıkı yakalayan bir anketle işe başlar. Bilhassa İşkodra ve Bosna Hersek'teki muvakkat idari vazifelerinde gösterdiği başarılarının sırrı, mahallinde yaptığı bu tetkiklerdir. Ahmet Cevdet Paşa yaptığı bu tetkiklerin neticesinde İşkodra'nın ahvaline dair kapsamlı bir layiha da kaleme almıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nde vilayetlerin kanun ve askeri teşkilatlarında düzenlilik prensibinin esas olduğunu, lakin Osmanlı devleti gibi geniş topraklara sahip ve eyaletleri düşünce ve adet bakımından birbirine zıt olan yerlerde her şeyin düzenli gitmemesinin doğal karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Paşa'ya göre, olayların asıl sebeplerinin bilinip ona göre tedbir alınması halinde ancak, iyi bir düzen kurabilmek mümkündür (İzğöer, 2014: 190).

Ahmet Cevdet Paşa iki ay süren İşkodra ıslahatını tamamlayıp İstanbul'a dönmüştür. Ölmezoglu (2002: 34-35), Paşa'nın Tanzimat'ın giremediği ve daima yabancı menfaatlerin tesirinde bulunan asi mıntıklarda bir sükun tesis ederek onları devlete ısındırmasının ve muhtelif tecrübelerle rağmen herhangi bir idareci ya da kumandanın yapamadığı askeri tensikati yapmaya muvaffak olmasının oldukça mühim olduğunu, bu bağlamda da Paşa'nın asıl büyük siyasi memuriyetlerinin bundan sonra başladığını ifade etmektedir.

3.4.2.3. Bosna Islahatı

Bosna'da müslüman ile gayrimüslim tebaa arasında ortaya çıkan büyük karışıklıklar sebebiyle Osmanlı Devleti, eyalete yeni bir düzen vermek amacıyla 1859 tarihinde Bosna Çiftlikatı Nizamnamesi'ni çıkarmıştı. Söz konusu nizamnamenin uygulanmasında yaşanan zorluklar sebebiyle Babiali, bölgede huzur ve asayiş sağlamamıştı. 1862'de yeniden başlayan ayaklanmalar üzerine Cevdet Paşa, isyanların araştırılması ve yatıştırılması amacıyla Bosna'ya gönderilmiştir (İzgöer, 2014: 190-191). Cevdet Paşa'nın bu göreve layık görülmesinde İşkodra memuriyetindeki başarılarının da payı bulunmaktadır (Şentürk, 1995: 726).

Bosna eyaletindeki gerekli olan en başlıca ıslahat, Bosna Çiftlikatı Nizamnamesini icra ederek müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki bir müddetten beri devam eden ihtilafları ortadan kaldırmaktı (Cevdet, 1991c: 6). O zamanlar müstakil mutasarrıflık olan Hersek sancağı ile Bosna Eyaletine bağlı olan diğer sancakların çoğu arazisi çiftliklere ayrılmış olup, bu çiftlikleri ellerinde bulunduranlara "eshab-ı alaka" denmektedir. Bu gibi çiftliklerde hıristiyan çiftçiler yarıcılık, üçleme ve dörtleme adı altında kiracı durumunda bulunmaktadırlar. Eshab-ı alaka olan beyler ve ağalar çiftçileri hoş tutarak himaye etmişler, arazinin üretimini inceden inceye hesaplamayarak hoşgörüyü yaklaşmışlar; hatta ağalığın gereği davranışlar sergileyerek, ihtiyaç halinde çiftçilere faizsiz para bulup elde ettikleri kazançtan istifade edegeldiklerinden iki taraf da birbirinden memnun şekilde yaşamaktadırlar. O zamanlarda Bosna-Hersek'te mültezim sıkıntısı ve yabancı müdahalesi yoktur. Sonraki zamanlarda Maliye Nezareti buraların gelirlerini mültezimlere vermeye başlamıştır. Mültezimler de öşür vergilerini toplarken suistimallerde bulunarak halka zulüm etmeye başlamışlardır. Halbuki evvelce Maliye Nezareti bu beylik çiftliklerin üçleme gelirlerini de mültezime vermiştir. Mültezimler ise

aşarla ilgili suistimallerini, hasılatın üçte birinde de uygulamaya kalkınca, çiftçiler şikâyete başlamışlardır. Bunun üzerine gelen şikâyetler Arazi Komisyonu'na gönderilerek değerlendirilmiştir. Ancak uygulamadaki gecikmeler neticesinde kısa zamanda adı geçen beylik çiftliklerde isyan patlak vermiş, Babıali isyanı önlemek için asker sevk etmiş ve bundan dolayı hazine yüklü miktarda masrafa sokulmuştur. Bunun yanında işin içine ecnebi müdahalesinin girmesiyle şımaran Hristiyan çiftçiler, birçok yerde eshab-ı alakanın hakkını ödemekten kaçınmaya başlamışlardır. Eshab-ı alaka ise geçimlerinin temeli olan haklarını zorla almaya kalkışınca, arazi hukuku çekişmesi müslümanlar ile Hristiyanlar arasında milli bir düşmanlık halini almıştır (Cevdet, 2014: 80-82).

Anlaşılabacağı üzere, buradaki esas mesele Ashab-ı alaka ile çiftçiler arasında meydana gelmektedir (Cevdet, 1991b:105-106). Şuma nahiyesindeki şikâyetler, ashab-ı alakanın çiftçilere angarya işler yüklediği ve köy meralarını Avusturyalılara vererek halkın hayvanlarını merasız bıraktığı noktasında toplanmaktadır (Cevdet, 1991c: 3-4). Diğer taraftan Hersek'te de durum buradan farklı değildir. Hersek'te ograda namıyla kadim kışlaklar bulunup bunlarda kışın hayvan beslenir ve sahipleri tarafından kiraya verilmektedir. Ancak Ashab-ı alakadan bazıları çiftliklerinden aldıkları kiraya kanaat etmeyip, mera veya dağlardan çitle çevirdikleri yerler için reayadan kira istemektedirler. Ashab-ı alakanın bu tutumundan hem çiftçiler ve hem ograda sahipleri şikayete başlamışlardır. Hâlbuki meselenin çözümü için kadim ograda ile meraların parsellere ayrılması lazım gelmekte iken, ashab-ı alakadan bu gibi suiistimale karışanlar bu türlü ıslahatları istememektedirler. Bu meselenin çözümü hususunda iki müslüman, iki latin ve iki ortodokstan mürekkep kurulmuştur. Saraybosna ve Travnik ileri gelenleri Herseklilere nispeten daha medeni zatlar olduğundan ve Travnik beylerinin Hersek sancağı dahilinde pek çok alakaları bulunduğu Bosna meclis-i tahkik reisi Sun'ullah Efendi ve Travnik hanedanından Hasan Paşa-zade Derviş Bey ve Tezkireci-zade Derviş Bey ve Ali Bey ve Salih Bey bu komisyona memur kılınmışlardır (Cevdet, 1991c: 8).

Komisyon hane başına tarh olunan vergiden bir çiftçinin koruduğu araziye göre hissesine isabet eden miktarın yarıcılık usulünde ise yarısını, üçleme usulünde ise üçte birini ashab-ı alakanın çiftçilere yardım olarak vermesine karar vererek, büyük bir adalet numunesi göstermiştir. Sonrasında ogradalar meselesi komisyonu bir hayli meşgul etmiştir. Sonunda kadim olanlarının devam etmesi ve yeni kurulan ogradaların ilga edilmesine

karar verilmiş ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Bosna'ya gelişinden önce mevcut olan ogradalar kadim ve ondan sonrakilerde yeni kurulmuş sayılmıştır. Bu hususun yürütülmesi ve sair arazi ve çiftlikat işlerinin neticeye bağlanması hakkında komisyonda kaleme alınan talimat hemen yürürlüğe konulmuştur. Bu vesile ile Hersek'teki en önemli mesele olan arazi çekişmeleri bertaraf edilmiştir (Cevdet, 1991c, 8-9). Bu meselenin çözüme kavuşmasında Islah heyetinin müslim ve gayrimüslim ayırt etmeksizin herkese eşit ve adaletli bir şekilde davranması önemli bir rol oynamıştır. Mesela çiftliği civarında tarla açan Hıristiyan çiftçilerden 'üçleme' adıyla ücret isteyen Mostar ileri gelenlerinden Arif Efendi Osmanlı yetkililerince bir seneliğine başka bir bölgeye sürülmüştür (Cevdet, 1991c: 6).

Bosna ve Hersek'te müslüman olmayan Osmanlı vatandaşları eskiden beri müslümanlar ile birlikte sefere gitmektedir. Hersek mutasarrıfı Ali Paşa her nereye asker gönderse, Dağ nahiyeleri hıristiyanları da birlikte sevk edilirdi. Ancak Ordu komutanı Ömer Paşa Bosna ve Hersek beylerini itaat altına aldıktan sonra bütün hıristiyanların silahlarını toplamaya kalkışmış, buna karşı dağ nahiyeleri halkı da silaha sarılarak isyana başlamışlardır. Bu nahiyelere "Nevahi-i asiye" denilmekle birlikte, aynı mezhepten olan Karadağlılar her zaman onlara yardım ettiklerinden dolayı kontrol altına alınmaları mümkün olamamıştır. Avusturya bu durumdan istifade etmek düşüncesiyle, Nevahi-i asiye ileri gelenlerini Avusturya'da bir araya getirerek onları himayesine alıp gönüllerini kazanmaya çalışmış; Babıali ise, bu durum karşısında onları itaate teşvik ederseniz teşekkür ederiz; ama onlara bir şey vadederseniz kabul etmeyiz cevabını vermiştir (Cevdet, 2014: 85-86). Rusya tarafına bakıldığında ise, orada birtakım tedbirlere başvurulmuştur. Saraybosna'daki Rus konsolosuna Vali Paşa aracılığı ile hediye olarak elli bin kuruş verilmiş ve böylece eyalet merkezinde iş sağlama bağlanmış, aynı şekilde Hersek'teki Rus konsolosuna da gerekli saygı ve yakınlık gösterilerek kendi saflarına çekilmesi sağlanmıştır. Eyalet merkezinde kontrolün sağlanmasından sonra Osmanlı Devleti'ne isyan halinde bulunan Nevahi-i asiye reisleri Mostar'a görüşmeye çağırılarak teftiş görevine hazır bir hale getirilmişlerdir. Böylece Cevdet Paşa'nın İşkodra'da yaptıklarına istinaden onun iyi niyetine, adalet ve hakkaniyetine güvenen Nevahi-i asiye liderleri güven duygusu içinde Mostar'dan her biri kendi bölgelerine gitmiş ve böylelikle bu mesele de sona ermiştir (Cevdet, 2014: 87-88). Yöneticilerin adalet ve hakkaniyetli davranmalarının meselelerin çözümündeki önemi burada da karşımıza çıkmaktadır.

Nevahi-i asiye işlerinin kontrol altına alınması için sürdürülen mücadelelerin uzun zaman devam etmiş olması dolayısıyla askeri ihtiyaçların nakli için halktan devamlı olarak yük hayvanları alınarak bölge halkını bunaltan hayvanlarına el konulması meselesi zuhur etmiştir. Bölge halkının pek çok hayvanının telef olması bir yana, hayvanlarına karşılık kendilerine ödenmesi gereken kiralarını bile alamamışlardır. Liyabuşka kazası bu meseleden dolayı çok fazla ezilmiştir. Bu meseleden dolayı Liyabuşka ahalisinden alınan hayvanların bedeli, kendilerine ödenmesi gereken ne kadar alacakları varsa araştırılması ve ödenmesi, ayrıca halkı devlete ısındırmak için neler yapılması gerekiyorsa yapmak için Binbaşı Hafız Efendi oraya gönderilmiştir. Hafız Efendi, eshab-ı alakayı ikna ve kiliseler için yeterli büyüklükte bahçe yerleri ayırarak ve sınırlarını belirleyerek kiliselere bağlamıştır. Latin papazları Hafız Efendi'den memnun olmuş ve onun çabalarına destek olmak üzere tarafsız kalmışlardır. Bu sırada adaletli davranılması, Avusturya tarafından himaye görenlerin de pasaportlarını yırtarak asıl uyrukları olan Osmanlı uyruğuna geçmelerine yol açmış ve hatta Dalmaçya ahalisinden bazı hıristiyanlar bile Osmanlı tabiiyetini kabul etmişlerdir. Bunların yanında Liyabuşka kazasının Avusturya sınırında güvenlik tedbirleri bulunmadığından pek çok kaçakçı gümrükten mal kaçırmaktadır. Bunun önlenmesi ve emniyet altına alınması için Hafız Efendi'nin kontrolünde sınır boyunca sekiz adet kule yapımına başlanmıştır (Cevdet, 2014: 89-90). Kulelerin korunması için istihdam edilen pandurların maaşları diğer yerlerdeki pandurların tenkihatından karşılandığı için hazineye ayrıca ek bir masraf yüklenmemiştir. Bu kulelerin inşası için gerekli olan meblağ eshab-ı alaka ve ahali tarafından yapılan yardımlarla toplanmıştır. Kulelerin inşasından önce, Gabela gümrüğünün aylık geliri altmış bin kuruş düzeyinde iken, kulelerin inşasından sonra aylık gelir yüz on bin kuruşa kadar yükselmiştir. Dalmaçya tarafından bu tarafa geçenler otlak, kuru ve çayırları tahrip ederken, bu karakolların inşasından sonra bu türlü tahribat ortadan kalkmış ve halk da mallarının emniyet altına alınmasından dolayı duyduğu memnuniyetle Avusturya tarafından korunma duygusundan kurtulmuştur (Cevdet, 2014: 92).

Bosna ve Hersek'te bir diğer önemli mesele ise askeri ıslahat meselesidir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti yeni bir ordu kurduysa da İşkodra, Hersek ve Bosna gibi birtakım bölgelerden asker alamamıştır (Cevdet, 2014: 95). Ahmet Cevdet Paşa bu konu hakkında eyaletin ileri gelenleriyle görüşüp fikir alışverişinde bulunmuş ve bu görüşmeler sonunda Bosna ve Hersek'te askeri ıslahat yapılması ve

Saraybosna’da bir askeri lise açılması kararlaştırılmıştır (Cevdet, 2014: 98). Cevdet Paşa Boşnakları genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğunda, onların dinlerine bağlı insanlar olmalarından dolayı din adamlarının nasihatlerinin onları etkilediğini ve asıl askerlik vazifesini yerine getirecek olan delikanlıları da sevgilileri olan kızların sözlerinin etkilediğini gördüğünü söylemektedir. Bundan ötürü camide vaaz eden hoca efendiler: “Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş (yekpare ve müstahkem) bir bina gibi saflar bağlayarak çarpışanları sever.” ayetini tefsir ile Boşnakları askerliğe teşvik ve eğitimin önemini beyan ettikleri gibi, kızlar da sevgililerine karşı, onları askerliğe karşı teşvik edecek şarkılar okumaya başlamışlardır (Cevdet, 2014: 100-101). Cevdet Paşa ve ekibi, masrafları bölge halkından karşılanmak üzere iki alay asker düzenlemiştir. Bosna’da asker düzenlemesinden memnun olmayan Batılılar, Boşnakların zihinlerini çelmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır (İzgöer, 1999: 219). Avusturya memurlarından bazıları, Bihke Sancağında mevcut olup her zaman Hırvatistan halkı ile karışmış bulunan sınır boyundaki ahaliye: “siz asker yazılmaya rıza göstermişsiniz. Hâlbuki Osmanlı Devleti’nin mali sıkıntısı var. Size aylık veremez” diye Boşnakları kararlarından döndürmeye çalıştıklarında, sınır boyundakiler: “Para için askerlik etmek bizim dinimize yakışmaz. Biz askerlik vazifesini din ve devletimiz için yerine getiriyoruz. Eyalet ileri gelenlerimiz böyle münasip görmüşler. Dört kazanın müftüleri de fetva vermiş. Biz bundan dönemeyiz.” diye cevap vermişlerdir (Cevdet, 2014: 110).

Bu ıslahat esnasında bu tür sıkıntıların çözümü yanında imar faaliyetlerine de ağırlık verilmiştir. Geliş gidiş kolaylığının sağlanması ve ticaret faaliyetlerinin daha kolay yürütülmesi amacıyla yolların güven altında bulundurulması ve nahiyelerin koruma altına alınmasına çalışılmıştır. Köprülerin onarımına başlanmıştır. Onarımın tamamlanabilmesi düşüncesiyle, İstanbul’dan nişan getirtmek vaadiyle halkın çalışmalara katılımı sağlanmıştır. Drina köprüsü ve bitişiğindeki han, hamam ve imaret harabeleri tamir edilmiştir. Sonrasında hanın, kışla olarak kullanılması, kasaba ve köprünün korunmasında önemli roller üstlenmiştir. Bölgedeki güvenliğin sağlanması maksadıyla kışlalar onarılmıştır. Masrafların bir kısmı, vergi borçlarına mahsup edilmek üzere nahiyeler halkı tarafından karşılanmıştır (İzgöer, 2014: 193-194).

Ahmet Cevdet Paşa Bosna ıslahatında nüfus tahriri, arazi meseleleri, güvenlik meselesi, imar faaliyeti, ormanlar ve madenler, vergi meselesi, memur maaşları, askeri birlik kurma

meselesi ve aile meseleleri, eğitim meseleleri, ticaret ve sanat gibi çok geniş bir yelpazede kapsamlı bir faaliyet yürütmüştür (İzğöer, 1999: 215-220). Bir buçuk yıl süren memuriyetinde Cevdet Paşa, bilhassa yabancı devletlerin türlü maksatlar ile ilgisini çeken bu bölgenin nizam altına alınmasında büyük bir başarı göstermiştir. Asilerin reislerini barışçı yollarla kazanmaya muvaffak olmuş, halkı birbiri ile barıştırmış ve güvenliği sağlamıştır. Bunun yanında devlete asker vermemek için kırk yıl mücadele etmiş olan Boşnakları ikna ederek onlardan devlete asker alınmasını temin etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa İstanbul'a döndüğünde, mükafat olarak kendisine Osmani nişanı tevcih edilmiş ve hatıra olarak Bosna askerlerinin tüfeklerinden bir tanesi hediye edilmiştir (Şentürk, 1995:726). Nitekim Ahmet Cevdet Paşa bu hediye için (1991b: 105): “İndimde nişanlarımın en değerlisi bu tüfenkdir.” demektedir.

3.4.2.4. Çukurova Islahatı

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Güneydoğu Anadolu'da Kozandağları, Çukurova, Gavurdağı ve Kürtdağları olmak üzere dört bölgede Osmanlı devletinin sözü geçmemektedir. Bu bölgelerde eşkıyalık kendini kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. Göçebe aşiretler göç sırasında ele geçirdikleri her şeyi sahiplenmekte, silahlı çeteler yollardaki kilit noktaları işgal etmekte, yolcular ve ticaret malları üzerinde büyük miktarlarda 'geçiş hakkı' almaktadırlar. Dağlar halkı, askerlik ve vergi yükümlülüğünden kurtulmakta, bunun yanında itaatsizliklerini daha da artırarak devlet posta ve kervanlarının yolunu kesmekte, Mekke'ye giden hacıları soymakta ve hatta düzenli askeri birliklerin geçişine engel teşkil etmektedirler. Bu gibi sebeplerden ötürü Babıali, Cevdet Paşa ve Derviş Paşa yönetimindeki “Fırka-i Islahiye” adlı askeri milis bir gücü Çukurova'ya göndermiştir. Fırka-i Islahiye'nin ilk hedefi, Kırım Savaşı sonrası yeni asker kaynakları bulmaktır. İkinci hedefi, rekabet yüzünden aralarında mücadele eden ayanların güçlerinin kırılmasıdır. Üçüncü hedef ise, verginin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamaktır ki, bu da eşkıyalığa son vererek mal ve insan ulaşımını teminat altına almak ve mevsimlik göç hareketleriyle karışıklıklara sebep olan göçebelere yerleşik hayata geçirmekle mümkün olabilecektir (İzğöer, 2014: 198-199).

Ahmet Cevdet Paşa ıslahat sırasında Adana Kozan civarındaki halka dağıtılmak üzere hazırladığı beyannamede ıslahat için önemli hususlara vurgu yapmaktadır (Cevdet, 1991c: 138-139):

“ Herkes vatanın sermaye-i asli-i sa’adet-i hali olan asayişinin devamına çalışarak sunuf-ı tebe’anın ve efrad-ı ahalinin yek diğerine ait olan hukukuna ri’ayet ve cümlelerin menafi’ine raci’ bulunan hidemat-ı devleti edaya müsara’at işe şerait-i musadakatın icrası aranılmaktadır. Sizler servet ve ma’uriyyetce memalik-i şahanenin en kabiliyetli olan yerlerinin ahali olup sizin dahi her güne sa’adet-i hale mazhur u nail buralarca da asayiş u istirahatın mertebe-i matlube-i kemale vasıl olması arzu ve emel olunur iken nasılsa ahvalinize bakılmadığından ve içinize uygunsuzluk girdiğinden bir müddetten beridir bu dağlarda hilaf-ı marzi bir takım hareket vuku’ bulmakta ve bu ise rüesay-i ahali tecebbür yolunda ve eski derebeğliği hal ü sıfatında buldukları ve efrad-ı ahalden dahi ba’z-ı cühela ve sebük-magzanın islamiyet ve insaniyetin hilafına olarak vadi-i ser-keşane ve bagiyaneyeye gittikleri cihetle bütün ahaliyi nazar-ı töhmet altında ve vatanınızı fitne ocağı ve hırsız yatağı şeklinde göstermekte olmasıyla artık bu hale bir nihayet verilip cümlelerinizi şu töhmetten kurtarmak ve herkesin müstefid olacağı islahatı tesis ve hem hukuk ve menafi’-i devleti ve hem de hüsn-i hal ve istirahat-i ahali ve ra’iyyeti te’mîn eylemek için müte’allik ve şeref-sudur buyrulan emr ü ferman-ı keramet-unvan-ı hazreti padişahi mucibince refakatimizde olan şüc’an-ı asakir-i şahane ile buraya gelindi. Ahval-i sabikanın eseri olmak üzere bir çok uygunsuzluklar olmuş ise de Saltanat-ı seniyye’nin muradı atiyi islah etmek ve kuvve-i kaahiresi ne kadar büyük ise inayet ve merhameti dahi ol mertebe büyük olduğunu göstermek olduğundan devletçe olan ceraim-i sabika mensi ve ma’fuv tutularak tekalif-i meşru’a ve hukuk-ı sabite-i şahsiyyeden başka hiçbir şey aranılmayıp herkesin mal ü can ve namusu Padişahımız efendimizin nam-ı hilafet ittisamlarına olarak eman verilir ve bundan başka ale’l-umum ahalinin muhafaza-i esbab-ı refah ve rahatlerine bakılacağı gibi rüesay-ı ahalden devlet bende ve hizmetkarı olduklarını gösteren ve rıza ve teslimiyyet ile şerait-i musadakat ve mutava’atı ifa edenler dahi her nerde olursa olsun gerek şimdi ve gerek sonra saye-i Devlet-i aliyye’de geçinecek ve hizmetleriyle nail-i mükafat olacak bir halde bulunacakları dahi cümleye te’mîn olunur. Ati için yapılacak islahat dahi memalik-i şahanenin sair tarafları ahalisinin ifa ettikleri vezaifi sizler dahi anlar gibi eda edip bundan dolayı hiç kimsenin kimseye gadr u zulm edememesi ve memleketin idaresini mütegalibelik ve derebeylik yolundan çıkarıp idare-i umumiyeye tatbikan hükümet-i seniyye’nin tesisinden ibarettir. İşte burası cümlelerin ma’lumu olduktan sonra her kim meslek-i mutava’at ve rıza-cuyide bulunur ise mazhar-ı merhamet ve ma’delet olacağında şübhe olmayıp hilafı hal vuku’unda yani bir

şahıs ve ya bir cem'iyet tarafından ser-keşane ve bagiyane hareket zuhurunda dahi şiddetle icray-i te'dibat olunacağı cümlelerin meczumu olmak lazım gelir. Bir elde berat-ı eman merhamet ve diğerinde seyf-i ma'delet-i şeri'at olarak gelindi. Hemşehrilerimizden bir ferdin bir damla kanının dökülmesi istenilmez. Lakin ser-keşlik ve bagilik edenin te'dibi dahi şer' u kanunun ahkâmı iktizasındandır.’

Ahmet Cevdet Paşa beyannamede ıslahatın genel çerçevesini çizmekte ve esaslarını belirtmektedir. Padişaha ve devlete itaat, adaletli ve hukuka uygun davranılması, can mal ve namus güvenliğinin sağlanması, isyankar hareketlere şiddetle karşı çıkılması ve kimsenin kimseye zulüm etmesine izin verilmemesi gibi hususların vurgulanması önemlidir. Nitekim Cevdet Paşa (2014: 171), her gün akşam ve sabahları hastaları, karakolları ve askeri mevkileri dolaşır, buralarda misafirlerle görüşür, Kozan'a dair konulardan bahsederek onların zihinlerine devlete itaat fikrini yerleştirmeye çalıştığını belirtmektedir.

Gavurdağı civarındaki köylerde ahali ile Fırka-i İslahiye arasında geçen birtakım olaylar Cevdet Paşa'nın beyannamede belirttiği hususlardan adalet bahsinin uygulanmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fırka-ı İslahiye Kışneş köylülerinden saman almak istemiş, ancak şimdiye kadar buralarda para ile saman satılmamış olduğundan köylüler samanı parasız vermek istemişlerdir. Bunun caiz olmadığı kendilerine söylendiğinde samanın fiyatı olmadığından ne diyeceklerini şaşırılmışlardır. Hassa ve İslahiye taraflarına orduca muayyen ve malum olan narha kıyasla bir fiyat konulmuştur. Şimdiye kadar saman parası almamış olan köylüler her ne denilse memnun kalıp teşekkür etmişlerdir. Diğer taraftan Bulanık köyüne gelindiğinde yağ lazım olmuştur. Binbaşı: 'yağın kıyyesi kaç kuruş' diye sorduğunda, Kanber Efendi ve arkadaşları birbirlerine bakarak 'kıyye nedir' diye sormuşlardır. Yağın batmanla satıldığını öğrenilmiş ve tabur katibi: 'pek iyi yağın batmanı burada kaç kuruşadır.' diye sorduğunda: 'Burada para ile yağ alıp satan yoktur.' demişlerdir. 'Ya birinize yağ lazım olduğunda ne yaparsınız' denildiğinde 'Komşudan alırız. Ana lazım olursa o da bizden alır' demişlerdir. Meselenin çözümü üzerine biraz düşünülmüş ve sonrasında ahalden ihtiyar bir kişi çağırılmış ve onun rivayet ettiği fiyat üzerinden bir fiyat biçilmiştir. Sonrasında tabur katibi: 'Soğanın batmanı kaç paraya' diye ihtiyar adamdan sorduğunda ihtiyar adam: 'Soğanın para ile alınıp satıldığını aba vü ecdadımdan işitmedim.' diye cevap vermiştir. Çaresiz askerin diğer yerlerdeki satın almalarına kıyasla bir fiyat konulmuştur. Bulanıklılar da buna razı

olmuşlardır. Gavurdağlılar burada Fırka-i Islahiye'den gördükleri adalet sebebiyle devletin tarafında yer almışlar ve bunun sonucunda yerli ağaların ahali üzerindeki nüfuzları zaafa uğramıştır (Cevdet, 1991c: 154-155). Bu olayda öncelikle vurgulanması gereken husus, ahalinin adaletin tesisi ile ayanların yerine devletin yanında yer almasıdır. Bu durum da devlete sadakatın sağlanmasında adaletin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Nitekim ıslahat çalışmaları sırasında bu türden olaylara sıkça rastlamak mümkündür. Bir diğer önemli husus ise, halkın parayla tanışması ve bu tür alışverişleri öğrenmesidir. Nitekim para muamelesini bilmeyen çocuklar birkaç gün içinde paranın değerini öğrenmişlerdir. Ahali de Fırka-i Islahiye ile alışveriş ederek kısa zamanda epey para kazanmışlar ve eskiden yapmakta oldukları hırsızlık gibi kötü davranışları bırakarak ticareti kendilerine meslek edinmişlerdir (Cevdet, 1991c: 161-162).

Fırka-i Islahiye'nin önündeki meselelerden biri de vergi borçları meselesidir. Mısırlı İbrahim Paşa'dan devreden defterlerde Gavurdağı nahiyelerinin belirlenmiş miktardaki vergileri kayıtlı olmakla birlikte, tahsil olunamadığı için bakaya kalmıştır. Ancak şu anda ahalinin bunları ödemeye gücü yetmeyeceği kabul edilerek, vergileri yeni baştan tertip edilmek üzere bakayasına affedilmiş, ancak buna mukabil halktan inşa edilmesi planlanan Hassa kışlasına kereste getirmeleri tembih edilmiştir (Cevdet, 1991c: 143). Halkı zor durumda bırakmamak için düşünülen bu çare halkı memnun etmiş, ahali bu uygulamayı severek yerine getirmiştir. Böylece hem ahali ile bütünleşme sağlanmış hem de kışla için gerekli olan kereste herhangi bir masraf yapılmadan temin edilmiştir. Bunun yanında devlete vergi borcu olanlar teker teker Fırka-i Islahiye'ye başvurarak vergi borçlarını ödemenin yollarını aramışlardır (İzgoer, 2014: 202). Cevdet Paşa bu konu ile alakalı ilginç bir durumla karşılaşmıştır. Batı Kozan'a bağlı Kilisenit köyü ulemasından Hacı Ömer Efendi geliş sebebini soran Cevdet Paşa'ya (Cevdet, 1991c: 175-176): "Elli iki seneden beri mal-i Tayyib ile te'ayyüş etmek üzere kendi elimle ekip biçtiğim mahsulat ile geçindim. Lakin Kozanoğulları benden öşür almadılar. Ben de vereyim demedim. Zira müstehikkı olmadıklarını bilmediğimden versem de yerine varmayacağını biliyordum. Asıl mal sahibini bulup vermek dahi mümkün olmadı. Vatan-ı aslı olmak hasebiyle Kozan'da tutuldum kaldım. Bunca senelerden beri mahsul-i sa'y u kisbimi şübheden kurtarıp da mal-i tayyip edemedim. Bundan sonra in-şa Allahü'l kerim a'sar-ı şer'iyemi beytü'l-male teslim ederim. Amma şimdiye kadar olanı ne yapmalı. Bunun çaresi nedir" diye sorduğunda Cevdet Paşa cevaben: "Ulemanın beytü'l-malde hakkı var. Senin

hukukun dahi aşardan olan düyununa mukabil tutulur ve mahsub edilir.” diye cevap vermiştir. İzgöer (2014: 202-203) bu olaydan bahsederken Hacı Ömer Efendi'nin durumunu Cevdet Paşa'ya anlatarak borcunu nasıl ödeyeceğini sormasının halkın vergi borçlarını ödemesinin yollarını aramasına tipik bir örnek teşkil ettiğini belirtmekte, ayrıca Cevdet Paşa'nın cevabının da yine mali af kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Fırka-i Islahiye'nin genel faaliyetlerine bakıldığında, halkın birtakım medeni usullere alıştırlarak devletle irtibatın sağlanması, bu ilişkilerde de adaletle davranılarak halkın devlete ısındırılması ve bunun sonucunda da bölgede devlet hâkimiyetinin sağlanmasının amaçlandığı görülmektedir. Nitekim 'medenileştirme' misyonuna değinen Çolak (2009: 154) Tanzimat idarecilerinin Çukurova ve civarındaki Türkmenleri ıslah etmeye ve yerleşik hayata geçirmeye çalıştıklarını ve bunun da merkezin hem idarenin tesisi hem de dini yorum anlamında bu bölgelere tam hâkim olması anlamına geldiğini belirtmektedir.

Cevdet Paşa ve ekibi, Çukurova ıslahatında son derece sistemli, organize ve akılcı bir siyaset izlemişlerdir. Halkla iç içe olmuşlar ve onlardan biri gibi davranmışlardır. Adalet ve hukuka riayet ederek halka değer vermişlerdir. Halkı kazanmanın tüm yollarını deneyip, halkın devletle yeniden barışmalarını sağlamış ve onların devlete olan güvenini tazelemişlerdir. Bunların yanında tarım, ticaret ve sanayiye yayma çalışmalarını başlatmışlar, medeni hayat için gerekli olan altyapı faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bilhassa göçebe aşiretlerin iskânı, bir ülkenin zenginliğine yol açan önemli bir faktör olarak değerlendirildiğinden, bu husus, yapılacak faaliyetler için itici bir güç olmuştur (İzgöer, 2014: 202). Nitekim Akşin (2009: 119) Fırka-i Islahiye'nin iskan faaliyetlerinin çok yaratıcı ve çok kalıcı birtakım sonuçlar ortaya çıkardığını belirtmektedir.

3.5. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat Dönemi İçindeki Konumu

Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi içindeki konumunu daha iyi anlamlandırabilmek için, onun modernleşme karşısındaki tutumunu anlamak kilit bir öneme sahiptir. Bu anlamda Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin geçirdiği dönüşüme dair görüşlerini bir bütün içinde ele almak, onun Tanzimat dönemi içindeki yerini ve Batı'dan gelen bu hareket karşısında aldığı konumu da daha iyi anlamlandırmamızı sağlayacaktır.

3.5.1. Modernleşme ve Medeniyet Meselesi

Ahmet Cevdet Paşa'nın medeniyet anlayışı, onun modernleşme karşısındaki tutumu ile yakından ilgilidir. Bu yüzden öncelikle Paşa'nın medeniyet anlayışının anlaşılması gerekmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre medeniyetin kaynağı coğrafi olarak Asya'dır. Asya insanın beşiği olduğu gibi medeniyetinde beşiğidir. İlim ve maarif oradan Batı'ya yayılmıştır (Cevdet, 1976a: I/230). Bu yayılıştta Haçlı seferlerinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Avrupalılar bu muharebelerden sonra Arap ve Rum medeniyetini taklit ederek ilerleme yoluna girmişler ve bugünkü yüksek seviyelerine ulaşmışlardır. Avrupa bu seferlerden sonra adeta başka bir alem olmuştur (Cevdet, 1976a: I/279-283). Bu anlamda Batı medeniyeti de tarih boyunca ortaya çıkan büyük medeniyetlerden bir tanesidir. Avrupa kendinden önceki medeniyetlerin mirasına konduğu için, bugünkü seviyesine yükselebilmiştir. Bu yüzden Cevdet Paşa için medeniyet hiçbir ülkenin tekelinde değildir (Meriç, 1975: 43). Nitekim Sözen (1998: 77) de İslam düşünce tarihinde ilk defa Farabi'de bulunan, hikmetin bir milletin malı olmadığı, onun bir milletten diğer bir millete, bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya intikal ederek geliştiği tarzındaki düşünceye Cevdet Paşa'da da rastladığımızı belirtmektedir. Nitekim Cevdet Paşa medeniyetin gelişimi için de (Meriç, 1975: 52): “medeniyet gelininin bundan sonra hangi tarafa gideceğini ve nasıl elbiseler giyeceğini Allah bilir demektedir. ” Bu kapsamda Cevdet Paşa için medeniyet öncelikle ulaşılması gereken bir ideal değil içtimai bir vakadır. Yani medeniyet cemiyetlerin zaman içindeki gelişmeleri sonucu ulaştıkları içtimai bir merhale, bütün toplumların geçtikleri ya da geçecekleri bir aşamadır. İkinci olarak ise, medeniyet belli iklim ve coğrafyalarda ortaya çıkan ve tarihe yön veren bir ideolojidir (İzgöer, 2014: 99-100).

Ahmet Cevdet Paşa'nın devletin yaptığı ıslahatlara bakışı da bu anlayış çerçevesinde şekillenmektedir. Cevdet Paşa yapılan ıslahatların temelinde bir ölçüde Batılı devletlerin zorlamaları olduklarını belirtmektedir (İzgöer, 2014: 184). Ancak Ahmet Cevdet Paşa'nın reform isteğinin kaynağı Avrupalı devletlerin müdahaleleri değildir (Neumann, 2000: 216). Cevdet Paşa bu devletlerin müdahaleleri olmadan da değişimin gereğini anlamıştır. Nitekim Cevdet Paşa reform konusundaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir (Cevdet, 1976a: I/125): “Reformdan uzak kalmak Allah'ın namus hassası olup insanlık kanunları

zamanın hükmü ile değişmekle, iki yüz sene evvel pek mükemmel ve hayırlı kavmin mizacında ve dünya milletlerinin gidişinde diye kabul olunan bir kanun ve usul, o vakitten beri meydana gelen değişiklikler dolayısı ile bir işe yaramaz dereceye gelmek tabiatın emri olduğundan, devlet bakanları için lazım olacak, kabullenilecek olayı düşünüp tartışmak ve devletin bugünkü ihtiyaçlarına ve zamanın hükmüne göre incelemek ve yorumlamakla iradeyi ona uydurmak ve mevcut nizamları göz önüne alarak ince yerinde duruma oturtmak meselesidir.” Bu anlamda medeniyetin Avrupa ile özdeşleştirilmesine karşı çıkan Cevdet Paşa için Osmanlı’nın Avrupalılaşması diye bir şey söz konusu olamazdı; çünkü sosyal yapılar farklıydı (İzgöer, 2014: 277). Nitekim Fatih Şeker de Cevdet Paşa için benzer görüşleri dile getirmektedir (Şeker, 2015: 23): “... Avrupa ile Osmanlı halkının adetlerinin, çoğu hususlarda birbirine zıt olduğunu, Batılılaşmaya evirildiğimiz bir zeminde dile getirmekten çekinmez, dahası Batılıların gerçekleştirmeye çalıştıkları şeylerin zaten bizde mevcut olduğunu vurgular. Modernleşmenin aslında Batılılaşma olduğunu gözden kaçırmadığı için, onun modernleşme anlayışı belli başlı hususlarla sınırlıdır. Bu sınır İslam lehine açılır, esner, genişler ve kapanır. Modernleşmenin zaruri olduğunu kabullenmekle beraber, neleri nasıl ve nereye kadar kuşatıp kuşatmaması gerektiği noktasına odaklanarak çözümler geliştirir.”

Cevdet Paşa’nın medeniyet meselesine dair vurguladığı önemli bir durum da medeniyet meselesine yanlış yerden başlanması ve medeniyet ile lüks ve sefahat arasındaki ilişkidir. Cevdet Paşa’nın görüşlerinde medeniyetin ilerlemesinde eğitim ne kadar önemli bir yer tutmaktaysa, sefahat ve lüks de gerilemesinde o derece önemli bir rol oynamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa için medeniyet eğitimin bir sonucuydu (Neumann, 2000: 176). Nitekim Paşa bu ilişkiyi şöyle dile getirmektedir (Cevdet, 1991d: 25): “Baharistan-ı âlemde imar u medeniyetin tezayüd ve terakki bulması fûnun u mari’fetin ilerlemesine mütevakkıf ve manut ve kalay-i hüner-iü maarifin kıymet u revaç bulması ise mülük ü salatinin bezl-i nakdine-i kudret ve sarf-ı sermaye-i himmet eylemesine muhtaç olduğundan her memleketin imar u temeddünü ve ahalsinin fûnun-ı şettada tefennün ve temerrünü mülükünün ihtimam u himmetine göre olabildiği...” Cevdet Paşa ilim ve medeniyet ilişkisini aktardıktan sonra bu konu ile alakalı Bükreş’e dair gözlemlerini dile getirmektedir (Cevdet, 1991d: 28): “Azıcık Bükreş’in ahvalinden bahs edeyim. Orada galiba hamiyet ve ırz u namus sözlerini kimesne aba vü ecdadından işitmemiş. Karı koca birbirini kıskanmak adet olmamış. Herkes beğendiğiyle mua’şeret ile mani’ ü müzahim

yok. Bir karı sevgilisiyle görüşür iken kocası odaya girmiyor. Mua'şeret-i nisa bir adi iş hükmüne girmiş ve bu hususda kendilerince hırs u tehalük kalmamış... Memleket bağçeleri güzel eğlence çok. Görünüyor ki asar-ı medeniyet başlamış. Lakin bu medeniyet mekteplerden çıkmamış. Belki mecalis-i mua'şeret ve sefahatten zuhur eylemiş.” Cevdet Paşa sefahate dair eleştirilerini Tanzimat ricaline de yöneltmektedir (Cevdet, 2014: 23). Cevdet Paşa medeniyetin asıl anlamda ilimle olabileceğini belirtirken, diğer taraftan medeniyetin yol açtığı sefahati ve ahlaki yozlaşmayı eleştirmektedir.

Cevdet Paşa tutulan bu yanlış medeniyet yolunu ve yol açtığı sonuçları şöyle anlatmaktadır (Cevdet, 1991d: 220-221):

“... Memleket harab oldu. Devlet bi-tab oldu. Sonra da sırf taklid yoluna gidildi. Bunda da ifrat edildi. Binanın ihkam-ı erkânına bakılmadı. Nakşına özenildi. Emr-i terakkinin ilel ü mebadisini istihsale çalışılacağına ma'lumat ve asar-ı müteferri'asına heves edildi. Bu yolda dahi memleketin uğradığı hasarat kaabil-i ihşa değildir. Eski merkubların i'malini islah yolunda işe başlamış olunsaydık az vakit zarfında ayakkabı dikicilerimiz ala kundura dikmeği ve kırmızı meşin yapan debbağlarımız ala kundura kereste yapmağı öğrenirlerdi. Acele kundura giymeye heves ettik... Bir aralık baz'-ı zevat-ı fetanet-simat zuhur ile devletin umur-ı hariciyyesini iyice yoluna kodular. Lakin anlar da ahval-i memleketi bilmezlerdi. Bilmiyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafında uyarı da diğer tarafına uymazdı. Bu cihetle kaabil-i icra olmazdı. Baksan-a devletin mahkeme-i kübrası olan Meclis-i Vala'da teşkil-i tarafeyn kaa'idesine ri'ayet olunmaz ve evvel ü ahir kazasker efendi'ler teşkil-i tarafeyn etmedikçe muhakemeye başlamaz iken koca bir Meclis-i vala'da bunun lüzumu bilinmezdi. Biz o zamanlar ileri gidiyoruz der iken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne mertebe düştüğümüzü çok sonra anladık. Bu cümle ile beraber bizim ba'z-ı ahval-i hususiyemiz var ki diğer devletlere nafi' olan bize muzırr olur.”

3.5.2. Mecelle ve Kanun-i Esasi Meselesi

Kırım savaşı münasebetiyle Avrupalıların Osmanlı memleketindeki nüfusları günden güne çoğalmıştır. Bu sebeple Dersaadet'te birçok kere zuhura gelen ticaret davalarını bir tek ticaret mahkemesi idare edemez olmuştur. Bunun yanında yabancılar da şeri mahkemeye gitmek istememektedirler. Bu mesele Avrupalıların dikkatini çektiğinden

Hıristiyanların şeri mahkemede muhakeme edilmelerine itiraz etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı bazı kişiler Fransa kanunlarının Türkçeye tercüme edilip nizami mahkemede bu kanunlar ile yargılanmaları fikrini ortaya atmıştır. Yabancılar dahi: “Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve tebaa’mıza bildirelim” demektedirler. Bunun üzerine fıkıh ilminin muamelat kısmına dair Türkçe Metn-i metin adıyla ve herkesin anlayabileceği şekilde bir kitap yazılmasına karar verilmiştir (Cevdet, 1991a: 62-63).

Mecelle Code Sivil yanlısı Tanzimatçıların amaçlarına ne kadar karşıt ise, süregelmış fıkıh anlayışına da o kadar aykırıdır (Neumann, 2009: 84). Nitekim Cevdet Paşa (1991d: 95) bu çifte karşı çıkışı ifade etmektedir. Mardin (2012b: 138) ise, Cevdet Paşa’nın orta yolcu tutumunun durumu kolaylaştırmadığını, aksine bir taraftan Şeyhülislam tarafından ‘istenmeyen kişi’ olarak nitelendirilmesine yol açarken diğer taraftan da batıcılar tarafından işe yaramaz pozisyonda tutulduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın Mecelle savunusu da birtakım yorumlara konu olmuştur. Neumann (2000: 212)’ a göre Cevdet Paşa’nın mecelle savunusu İslamcılığından değildir. Fransız medeni kanununun uygulanmaya konması geniş çaplı bir eğitim gerektirecektir ve daha önemlisi Müslümanların öz kimlik anlayışı zedelenecektir. İşte korunması gereken bu kimliktir, yoksa mesele Tanrı’nın buyruğunun yerine getirilmesi değildir. Berkes (2010: 225-226) ise, Paşa’ya göre İslami bir ‘ulus’un varlığı açısından önemli olanın medeni hukuk olduğunu, İslam hukukunu bırakıp da Fransız Medeni Kanunu’ndan bir medeni kanun çıkartmanın İslam ‘ulus’unu yıkmak anlamına geleceğini söylemektedir. Nitekim Şerif Mardin de (Alıntılaman Özyurt, 2014: 49) Cevdet Paşa’nın Fransız Medeni Kanununun alınmasına karşı çıkararak Mecellenin hazırlanmasına öncülük etmesinin, ümmetçi bir tepki olmaktan ziyade, ulusçu bir tepki olarak alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda bakıldığında Paşa’nın bu icraatında pratik ve milli birtakım kaygılar taşıdığı kabul edilebilir olmakla birlikte, dini bir hassasiyet taşımadığı görüşü pek doğru görünmemektedir. Nitekim Bolay (1986: 104) Cevdet Paşa’nın Mecelle telifini ‘Bir büyük hizmet-i diniyye’ olarak tavsif ettiğini ifade etmektedir.

Mecelle kanun tekniği ve tasnif bakımından o devirde mevcut büyük diğer batı mevzuatına –Fransa, Avusturya- nazaran geri olmakla beraber, kendine tekaddüm eden Osmanlı mevzuatına nazaran daha ileri bir sistematik ve hala o zamana kadar dağınık bir

halde bulunan fıkıh ahkâmı muvacehesinde sistem bakımından bir ilerilik arz etmektedir (Mardin, 2009b: 188).

Ahmet Cevdet Paşa'nın Kanun-i Esasi hakkındaki görüşlerine bakıldığında, Paşa medeni hukuku bir anayasaya dayandırma görüşü yerine, devlet hukukunu medeni hukuka dayandırma görüşünü savunduğundan, devletin temel yasasının anayasa olacağı görüşüne sonuna dek karşı çıkmıştır. Rakibi olan Mithat Paşa'nın akımına katılmamıştır. Ona göre Tanzimat kamu hukuku açısından gerekli temelleri vermiştir. Olgun ve akıllı bir devlet başkanlığı altında bu kadarı yeterlidir (Berkes, 2010: 225). Nitekim Paşa Kanun-i Esasi münakaşalarında (Yavuz, 1991: 123): “Mademki makam-ı muallayı Saltanata bir padişah-ı akıl cülus etmiştir, o zaman Kanun-i Esasi'nin ilanına lüzum kalmamıştır” demiştir. Cevdet Paşa bir taraftan tarihte Allah'ın koyduğu kanunların geçerli olduğunu söylerken, diğer taraftan cemiyetlerde de yine yaratıcının koyduğu, ama insanlara has madde âlemiyle ilgili olmayan kanunların geçerli olduğuna inanmaktadır. Fakat bu ikinci tip kanunlar vahiy ile bildirilmiştir ve değişmezler. Bunlar şeri kanunlardır. Cevdet Paşa devamlı değişmekte olan beşeri kanunlar yerine bu sabit kanunları tercih etmektedir. Paşa bu inançla hem Kanun-i Esasi tanzim edilmesi fikrine hem de Batıdan medeni kanun alınması fikrine karşı çıkmıştır (Bolay, 1986: 104). Sürekli değişmeye mahkûm bir anayasa ile tahdide lüzum yoktur (Gencer, 2011: 141). Nitekim Berkes (2010: 299) Cevdet Paşa'nın Kanun-i Esasi meselesinde, meseleye şeri açıdan bakıldığında onun Namık Kemal gibi kimselere göre daha tutarlı olduğunu ifade etmektedir. Meseleye Paşa'nın modernlik karşısındaki tutumu açısından yaklaşan Gencer (2006:174) ise, özel hukuk alanında Mecelle ile İslam medeni hukukunun tedvinine ön ayak olarak bir anlamda modernliğe taviz veren Cevdet Paşa'nın, yazılı anayasa konusunda taviz vermediğini ifade etmektedir.

3.5.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Konumlandırılması Meselesi

Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat dönemi boyunca hukuktan tarihe, eğitimden siyasete birçok farklı alanda birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Onun bu geniş sahadaki çalışmalarına bakıldığında, Tanzimat döneminin her alanında birtakım izleri olduğu söylenebilir. Nitekim Ülken (2011: 73), Cevdet Paşa'nın asıl işinin Tanzimat'ın boşluklarını doldurmak olduğunu ifade etmektedir. Tanpınar (2014: 175) da Cevdet Paşa'nın Tanzimat'ın boşluklarını doldurmakla işe başladığını ve sonuna kadar da böyle devam

ettiğini belirtmektedir. Bunun yanında Tanpınar (1969: 207) Cevdet Paşa'nın Tanzimat ve bilhassa Reşit Paşa devrinin tam adamı olduğunu, devri gibi teşkilatçı ve hatta muayyen hadler içinde yapıcı olduğunu ifade etmektedir. Ancak diğer taraftan Paşa'nın meziyetlerinin onu bir 'unsur' yaptığını; çünkü Paşa'nın siyasi anlamda hiçbir zaman birinci sınıf bir adam olmadığını ve daima tabi kaldığını ifade etmektedir (Tanpınar, 1969: 208). Niyazi Berkes de Cevdet Paşa'nın Tanzimat'ın tam aradığı adam olduğunu dile getirmekle birlikte, Paşa'nın Tanzimat'ın belki en büyük devlet adamı olduğu kadar o rejimin ikiliğinin de gerçek sembolü olduğunu ifade etmektedir (Berkes, 2010: 224).

Tanzimat'ın ikiliği meselesinde Tanpınar (2014: 178) Cevdet Paşa'nın 'devlet adamı sıfatıyla nasıl Tanzimat ve medresenin birbiriyle kaynaşması ise, müverrih olarak da eski ile yeninin böyle bir kaynaşması' olduğunu söylemektedir. Ortaylı için ise, Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin yenilikçi heyecanını veya dışa dönüklüğünü değil, tutuculuğunu, ılımlılığını temsil etmektedir. Cevdet Paşa bilhassa Reşit Paşa'ya sadık olduğundan ve devrin gereğini anladığından Tanzimat hareketine hizmet etmiştir. Ancak bazı halde taassubu ve saldırganlığı da aşan düşünceleri ve üslubu nedeniyle, Tanzimat hareketinin ve her türlü yeniliğin karşısındaki çevrelerin benimsediği tek Tanzimatçı devlet adamı olmuştur (Ortaylı, 2012: 264-267).

Cevdet Paşa'nın Tanzimat döneminde devletin önemli kademelerinde yer alması, bazı noktalarda onun düşüncelerini etkilemiştir. Bu noktaya dikkat çeken Neumann (2009: 86), Paşa'nın düşüncelerini biçimlendiren siyasi ve toplumsal konumu sonucunda tabiri caizse 'mutfağın içinde' edindiği tecrübelerini kullanmak istediğini, bu anlamda Cevdet Paşa'nın on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşüncesinin Hobbes'i olmaktan ziyade o dönemin Makyavel'i olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Atalay (2000: 626) Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'ini devleti kurtarmak için devlet adamlarına verdiği nasihatler bakımından Koçi Bey'in Risaleleri, Nizam-ül Mülk'ün Siyasetnamesi veya Makyavel'in Hükümdar'ının bir benzeri olduğunu belirtmektedir. Ancak bu durum bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Cevdet Paşa kendisine fırsatlar sunduğu kadar siyasi ve entelektüel kayıtlar da koyan bir konjonktürde yaşamış, özellikle entelektüel yeteneğini kısıtlayan pozisyonlarda yazmak durumunda kalmıştır. Bizzat içinde yaşadığı bir modernleşme sürecinde, meşrulaştırma gibi kaygılarla zaman zaman eleştirisinin entelektüel gücü kısıtlanmıştır. Görev gereği yazdığı eserlerde yeri geldikçe, izlenimselci bir tarzda geleneği ve modernliği eleştirmiştir (Gencer, 2006: 160).

Cevdet Paşa'nın yeniçeriliğin kaldırılması hakkındaki fikirleri tam da bu konuya örnek teşkil etmektedir. Cevdet Paşa kendisine verilen vakanüvislik görevi gereği yazdığı Tarih'inde meseleyi şöyle aktarmaktadır (Cevdet, 1974g: XII/213-214): “Yeniçerilerin bozguna uğradığı haberini sadr-ı azama ilk önce Veli Paşa zade İsmail bey getirdi. Sultanahmet meydanında ve camiinde bulunan ve bu işe katılanlara ve padişaha sevinçli haber verilerek herkes şenlik yaptı. Yeniçeriler şimdiye kadar bunun gibi nice olaylar görüp geçirmişler ve hepsinde galip gelmişlerken, bu defa böyle kolayca dağılmalarına herkes şaştı. İleri gelen devletlerin elçileri de şaşırılmışlar. Öğerek Bab-ı aliye tebrikler yazmışlardı. Bu olay umumi efkârın olayların gelişmesinde ne büyük etkisi olduğuna açık belgedir. 500 yıldır süregelen ve kararlı olarak temelleşmiş ve bunca büyük olayların üstesinden gelmiş ola yeniçeri ocağı, bu defa dört beş saat içinde batıp gitmişti. Bu da yeniçerilerden nefret etmelerinden ve kanun müesseselerinin işlenmez hale gelişinden doğmuştur.” Paşa ileriki sayfalarda ise (Cevdet, 1974g: XII/216): “Kısaca İstanbul yeniden fetholunmuş bir memlekete döndü.” demektedir. Diğer taraftan Cevdet Paşa aynı meseleyi Rusya'nın strelitz askerinin ilgasıyla karşılaştırarak başka bir eserinde şöyle anlatmaktadır (Cevdet, 1991d: 219): “Bizde dahi ıslahata taraf-ı Saltanat-ı seniyye'den başlanmış olduğu cihetle yeniçerinin ilgaası strelitz askerinin ilgaasına benzer. Lakin yeniçeri Devlet-i aliyye'nin kalbinde bir seretan illetine benzerdi. Strelitz askeri ise Rusya'nın omuzunda bir ur idi. Yeniçerilik osmanlıların iliğine işlemiş ve ocakları asabiyyet-i milliye makaamına kaaim olarak devair-i devletin usul'ü fûru'unu istila eylemiş olduğuna nazaran devletin zatiyyatından ma'dud olmuş idi. Anın ilgaasıyla ehl-i islâmın kuvve-i asabiyesine za'f geldi.” Ancak Paşa'nın bu görüşlerine bakıp onu yaftalamak doğru değildir. Neumann (2009: 84-85) Cevdet Paşa'nın siyaset ve idare adamı olarak sistematik bir siyasi düşünürden ziyade somut problemlerle uğraşan bir âlim olduğunu, ancak bunun Paşa'nın düşüncelerinin sığ ve tutarsız olduğu anlamına gelmediğini ve Paşa'nın Reşit Paşa ekolünün Tanzimat anlayışını en yetkin şekilde açıklayan ve savunan kişi olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Ortaylı (2012: 265), Paşa'nın yöneticilik söz konusu olduğunda, tutuculuğuna rağmen görüşlerinden taviz vermekte çekinmediğini, bunun da onun eyyamcılığından ziyade, Tanzimat adamının ‘hikmet-i hükümet’ anlayışından ileri geldiğini söylemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Cevdet Paşa'nın fikir ve hareketlerindeki değişikliklerini incelerken onun bulunduğu dönem ve konunun dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim Ögün (2009:

146) Cevdet Paşa'nın diğerlerine göre hizip çatışmalarına belli bir mesafe içinde kalarak, hepsine nazaran daha sosyolojik bir derinlikte düşünebildiğini ifade etmektedir.

Cevdet Paşa'nın değerlendirilmesi noktasında da bazı noktalara dikkat çekmek gerekmektedir. Meriç (1975: 10) Cevdet Paşa'nın şarkı ve garbı birleştirdiği ve Avrupa mütefekkirlerinden çok faydalandığı görüşüne iştirak etmediğini, Paşa'nın batı tarih sistemiyle yakın bir münasebeti olamayacağını ve buna ihtiyacının da olmadığını belirtmektedir. Yine bunun yanında Cevdet Paşa'nın İslam ve Osmanlı olduğunu ve çağdaşı olan Tanzimat müelliflerine üstünlüğünün belki de Avrupalılaştırmamış olduğundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Sözen (1998: 52) ise, Cevdet Paşa'nın batı tesiri olmadan böyle büyük bir tarihçi olamayacağı görüşünden hareketle Batı kaynaklarıyla Batılılar tarafından irtibatlandırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Diğer taraftan Mardin (2012b: 91) Cevdet Paşa'yı İslamcılık hareketinin önderleri arasında saymaktadır. Buna karşın Neumann (2009: 85) Cevdet Paşa'yı yenilikçi, İslamcı veya İbn Halduncu gibi tasniflerle sınıflandırmanın yanıltıcı olmaya mahkûm olduğunu ifade etmektedir. Ortaylı (2004: 77-78) ise, Cevdet Paşa'nın İslamcılığının tekrarlandığını, ancak onun söyledikleri ve yaptıklarının medreselilerin tepkisini doğurduğunu ve Paşa'nın İslamcı denen kanadın önderi olmadığını söylemekte ve Tanzimat bürokratlarının hayat görüşlerini kesin fırça darbeleriyle belirlemenin imkânsız olduğunu ifade etmektedir.

Cevdet Paşa'nın Tanzimat içindeki konumu modernleşme karşısında aldığı tutum ile yakından alakalıdır. Cevdet Paşa emsali ulemadan farklı olarak medresenin yanında aynı zamanda Reşit Paşa'nın yanında siyaset mektebinden yetişerek yaşadığı süreci anlamlandırmak için gerekli siyasi bilinci kazanmıştır. Böylece, Paşa geleneksel olarak ikiz sayılan “din ü devlet” bilincine sahip hale gelmiştir. Modernleşme süreci ise bu ikiliyi birbirinden hızla koparmaktadır. Bunun karşısında hem din hem de devlet bilincine sahip olan Paşa bu ayrışmayı önlemeyi kendine görev edinmiştir. Paşa bu durum karşısında umutsuzluğa kapılıp pasif bir direnişe geçen çağdaşı çoğu âlimden farklı olarak, ülkeyi kurtarmaya yönelik kaçınılmaz modernleşme sürecinin, İslami gelenek aleyhine mümkün olan en az hasarla atlatılması için aktif bir tutum almıştır (Gencer, 2011: 16).

SONUÇ

Osmanlı devletinde reform hareketleri genel karakteri itibariyle bir ikilik üzerine oturmaktadır. Bu ikilik, imparatorluğun klasik yapısının bozulmaya başladığı on altıncı yüzyıldaki gelişmelere çözüm arayışlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu çözüm arayışlarının ilk merhalesini oluşturan on yedinci yüzyıldaki hareketler, kadimin referans alındığı bir devirdir. Bu dönemde ortaya konulan çözüm kanun-ı kadime uymak ve bu ilkenin mükemmel bir uygulaması olarak görülen Kanuni dönemindeki sistemi yeniden uygulamaya koymaktır. Bu uygulamalardan bir netice alınamayınca mesele boyut değiştirmiş ve ikinci merhaleye geçilmiştir. Bu ikinci merhalenin genel özelliği ise, çözüm olarak kadimin yerini cedidin almasıdır. Bu kapsamda örnek olarak alınan kanun-ı kadim ve Kanuni döneminin yerini rol model olarak Batı dünyası almıştır.

Yüzyıllar arasında değişerek devam eden reform süreci sonucunda karşımıza çıkan bu ikilik Osmanlı reform zihniyetinin temel referans noktalarına da işaret etmektedir. Bu reform hareketleri Batı karşısında alınan mağlubiyetlerin sonucunda “zorunlu” olarak başlamıştır. Bu zorunluluk mağlup olunan Batı karşısında devletin bekasının sağlanmasıdır. Bu durum reform hareketlerinin devlet eksenli ve savunmacı bir yol izlemişini sağlamıştır. Devlet eksenli olarak ilerleyen bu hareketler devletin meseleye pragmatik olarak bakmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Osmanlı yönetim düzenine daha uygun olarak görülen Avusturya, Prusya ve Fransa gibi devletlerin yönetim usulleri tercih edilmiştir. Bu durum Osmanlı devletinin sığ bir taklitçilikten öte seçici bir yol izlediğini göstermektedir. Bununla birlikte devletin bekasını sağlarken referans alınan yerin Batı olması meşrulaştırma meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Osmanlıdaki reform hareketlerini meşrulaştırmak adına kadim ile cedit arasında bir denge gözetilen tedrici bir değişim hareketi karşımıza çıkmaktadır.

III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit adı altında girişilen reform hareketleri padişahın ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu olaydan ders alan II. Mahmut öncelikle reform hareketlerinin karşısında yer alan ayanları ve yeniçerileri diskalifiye ettikten sonra reform hareketleri hız kazanmıştır. Bu dönem ironik bir şekilde padişahın gücünün arttığı ve bununla birlikte modern bir bürokratik yapının da oluşmaya başladığı bir dönem olmuştur.

Tanzimat dönemine gelindiğinde oluşturulan bürokratik yapı reformlara öncülük etmektedir. Bu dönemde Tanzimat ve Islahat adında iki ferman yayınlanmıştır. Bu fermanların sadece Batı zorlaması ile yayınlanan fermanlar olduğunu söylemek doğru olmaz. Özellikle Tanzimat Fermanı bir dış baskılardan ziyade ekseriyetle iç şartların sonucunda yayınlanan bir fermanıdır.

Bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın da aralarında bulunduğu Tanzimat bürokratlarının da temel kaygısı devletin devamının nasıl sağlanacağı meselesidir. Bu kapsamda ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın içeriği dikkatle incelendiğinde, fermanı zikredilen can, mal ve namus güvenliği gibi unsurların devlet menfaati ile ilişkilendirildiği görülecektir. Bu durum da Osmanlı reform zihniyetinin genel yapısıyla uyumlu bir durum ihtiva etmektedir. Ayrıca fermanı dikkatle bakıldığında göze çarpan bir diğer husus Tanzimat Fermanı'nda zikredilen güvencelerin bu bürokrat sınıfa yönelik olmasıdır. Tanzimat bürokratları devleti yeniden şekillendirmeye çalışırken bu yeni düzeni ve reformları hayata geçirecek olan grubun da güvence altında olmasını istemektedir.

Tanzimat döneminde oluşturulan meclislerin yapısına bakıldığında, meclis üyelerinin atamalarını Padişahın yaptığı ve dilediği kararı onayıp dilediği kararı reddettiği, yani son sözün ona ait olduğu bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bu durum da bu meclislerin danışma meclisinden öte bir anlamı olmamasını getirmekle birlikte, Tanzimat ricali meclislerin bu dar yapıları sayesinde hükümdarı ikna ederek reformları gerçekleştirmeyi daha makul bir yol olarak tercih etmişlerdir. Bu kapsamda reformlar yukarıdan aşağıya doğru bir çizgi izlemekle birlikte, demokratik bir nitelik taşımaktan uzaktır.

Tanzimat ricali güçlü bir merkezi yönetimin kurulması halinde idari yapının daha iyi bir duruma geleceğine inanmaktaydılar. Bu inancın sonucunda taşrada yönetiminin sorumluluklarını kanuni esaslara dayandırmak ve yargının düzenli işlemesi adına buralarda merkeziyetçi bir yapı kurma yoluna gitmişlerdir. Kurulan bu yapı valilerin her şeyi merkeze sorduğu ve bu anlamda bir danışma makamına dönüştüğü bir duruma dönüşmüştür. Bu durum sonucunda ise, hem merkez yönetimde hem de taşrada iş yükü artmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun büyük bir dönüşüm yaşadığı zamanda dünyaya gelmiştir. Bir âlim olarak hayatına devam etmek

isteyen Cevdet Paşa hayatın onu getirdiği durumda kendisini bu dönüşümün yaşandığı ortamın içerisinde bulmuştur. Cevdet Paşa bu durumda aktif bir tutum izleyerek bu dönüşüme bizzat katkı vermiştir.

Ahmet Cevdet Paşa için insanların bir arada yaşaması bir zorunluluktur ve bu topluluğun en üst aşamasını devlet oluşturmaktadır. Bu anlamda insanın tabiatı gereği medeni olduğu şeklindeki Aristocu görüşü devam ettirmektedir. Devletin menşeinin açıklanmasında sosyal sözleşmecî görüşleri bulunmaktadır. Bu kapsamda yöneticinin varlığına işaret etmektedir. İnsanların bir arada huzurlu bir şekilde yaşamasını sağlamak adına yönetici gereklidir, aksi halde kargaşa ortaya çıkar. Diğer taraftan Cevdet Paşa devleti organizmacı görüş etrafında değerlendirmektedir. Bu noktada devletler insanlar gibi doğar, büyür ve ölürler. Ancak Cevdet Paşa İbn Haldun da görülen determinizm anlayışını aşarak, devletlerin gerekli tedbirler alınması halinde yaşamaya devam edecekleri görüşünü savunmaktadır. Osmanlı döneminde yaşayan Kınalızade Ali, Kâtip Çelebi ve Mustafa Naima gibi insanların görüşlerine bakıldığında bu görüşün ortak olduğu görülecektir. Bu bağlamda Cevdet Paşa'nın bu görüşlerinin kaynağı, söylendiği gibi Tanzimat atmosferi ya da Paşa'nın devlet adamına verdiği önemden ziyade, Osmanlı'da hâkim olan devlet ebed müddet anlayışında aranmalıdır.

Ahmet Cevdet Paşa da devlet kavramı modern anlamından ziyade geleneksel anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Cevdet Paşa için devlet modern anlamda bir aygıt olmaktan öte, yöneten ve yönetilenlerin tamamının bir araya gelmesiyle oluşan ülkeyi kapsamaktadır. Cevdet Paşa da devletin bekası yalnızca devlet aygıtını değil, canlı bir tasavvur olan ülke anlamını kazanmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı devletin bekası fikri etrafında şekillenmektedir. Bu kapsamda Cevdet Paşa devletin devamlılığını sıklıkla vurguladığı kanun-ı kadime ve asrın icaplarına uymak prensiplerine bağlı görmektedir. İlk olarak bakıldığında yan yana zikredilmesi çelişkili olarak görülen bu iki ilke Cevdet Paşa'nın anlayışında bir süreklilik içinde birbirini tamamlayan iki unsura dönüşmüştür. Bu anlamda Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışı, Osmanlı reform zihniyetinin iki veçhesini teşkil eden kadim ve cedit kavramları arasında bir dengenin kurulmasıyla temellendirilmiştir. Cevdet Paşa bu dengeyi sağlamak adına sıklıkla vurguladığı tedrici bir değişimi esas almaktadır. Bu kapsamda Islahat Fermanı'nı asrın icabına uygun bulduğu halde, fermanın

uygulanmasında tedrici bir yol izlenmediği için eleştirmesi onun bu tutumuna güzel bir örnektir. Bu anlamda bazen, Cevdet Paşa için bir reformun kabul görmesinde savunduğu ilkelerin bir arada bulunması gerekmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışında en temel kavram adalet kavramıdır. Geleneksel dönemde en fazla atıf yapılan ve devletin devam etmesinde bazen dinin bile önünde sayılan bir ilke olan adalet kavramı Cevdet Paşa için de birincil önemdedir. Cevdet Paşa adaletin önemini bizzat bulunduğu görevler sırasında tecrübe ettiği olaylarda da bir kez daha anlamıştır. Bu kapsamda Cevdet Paşa da adalet kavramı kadim bir ilke olarak önemini korumaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yönetim anlayışında ikinci nokta statü ve liyakat meselesidir. Geleneksel toplum herkesin yerini bildiği hiyerarşik bir yapı arz etmekteydi. Bu anlamda adalet kavramının her şeyi yerli yerine koymak anlamı da göz önüne alındığında bu kavramların birbirleriyle bağlantıları daha iyi anlaşılmaktadır. Bu noktada adil bir toplum herkesin yerli yerinde olduğu kimsenin ani hareketlerle hiyerarşik yapıyı sarsmadığı bir toplum demektir. Cevdet Paşa da devletin ve cemiyetin düzeninin sarsılmaması adına bu tabakaların uyum halinde olması gerektiği şeklindeki kadim anlayışı devam ettirmektedir. Liyakat meselesine gelecek olursak, liyakat herkesin hak ettiği yere gelmesi anlamında statü ve adalet prensibi ile ilişkilidir. Bu anlamda devletin devamlılığını sağlayan en temel ilkelerden bir tanesidir. Cevdet Paşa için liyakat ilkesi, ona uygun davranılmaması halinde devletin çöküşüne sebebiyet verecek olan kadim bir ilke, diğer taraftan yeni dönemde de devletin yaşatılması adına uyulması gereken cedit bir ilke konumunda bulunmaktadır. Bu anlamda liyakat ilkesi Cevdet Paşa'nın anlayışında kanun-ı kadim ve asrın icabı kavramlarının birlikteliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa Avrupa ile ilişkiler konusunda elçilikler kurulması meselesine dış ilişkilerin bu denli arttığı bir çağda asrın icabı olarak bakmaktadır. Yabancı devletlerle ittifak meselesinde olaya bidat-ı hasene çerçevesinden bakmaktadır. Bu gibi yenilikler iyi yenilikler olması hasebiyle ve Allah'ın adını yükseltmek adına kabul edilebilir. Bu durum Osmanlı reform hareketlerinde başvurulan meşrulaştırma metodunun bir devamı niteliğindedir. Ayrıca Paşa, böyle bir durumda dini anlamda tarihten referans arayanlara da devlet menfaati söz konusu olduğunda örnek aramanın gerekmediğini dile

getirmektedir. Cevdet Paşa'nın bu tutumu, devlet menfaatini dinin menfaatinin önüne koymak değildir. Aksine Cevdet Paşa da bu ikisinin menfaati birlikte görülmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, siyasi rejim bahsinde İngiliz Parlamentarizmine bir yakınlık gösterse de, Avrupa'daki siyasi rejimlerin hiçbirine taraftar değildir. Devlet ve cemiyetin uyumu gibi din ve devletin de bir arada olduğu bir yönetim şekline taraftardır. Bu uyum gereğince kuvvetler ayrılığı yerine işlevler ayrılığını benimsemiştir. Bu kapsamda imamet ve hâkimiyet Padişahın şahsında vücut bulmaktadır. Bu durum onda sıkı bir hanedan savunusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda değişime yaptığı vurguya rağmen, dönemin eşitlikçi ve demokratik eğilimlerine ilgisiz kalmıştır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ı Padişahın yürütme gücünü İbrahim Paşa'ya devrettiği için eleştirmektedir. Hüküm sahiplerine mutlak itaati savunan Ahmet Cevdet Paşa modernleşme döneminde hızla birbirinden ayrılan din ve devlet ikilisini Padişahın şahsında birleştirmeyi amaçlamaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat döneminin önemli meselelerinden olan merkeziyet ve âdem-i merkeziyet meselesine tikelci bir açıdan yaklaşmaktadır. Bu anlamda dönemin merkeziyetçi yapısını, daha doğrusu bu iki usulün karışık bir şekilde uygulanmasını eleştirmektedir. Ona göre Osmanlı devleti eyalet sistemi ile yönetildiğinden her yerin kendine has birtakım şartları bulunmaktadır. Bu şartların dikkate alınması gerektiğinden âdem-i merkeziyetçi yaklaşımı daha uygun bulmaktadır. Bununla birlikte asıl önemli meselenin devletin bu bölgeler hakkındaki bilgisizliği olduğunu bizzat bulunduğu ıslahat faaliyetlerinde yerinde tespit etmiştir. Bu sebeple iki usulün karışık bir şekilde uygulanmasından ziyade, öncelikle devletin yönetimi altındaki bu bölgeleri tanıyarak o bölgenin şartlarına dair çözümler üretmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, modernleşme meselesine bir medeniyet meselesi olarak bakmaktadır. Bu açıdan medeniyetin Avrupa ile özdeşleştirilmesine karşı çıkan Cevdet Paşa için, Osmanlı'nın Avrupalılaşması diye bir şey söz konusu değildir. Bu minvalde Modernleşmenin aslında Batılılaşma olduğunu gözden kaçırmayan Cevdet Paşa'nın modernleşmeye bakışı belli başlı hususlarla sınırlıdır. Değişim zaruretinin farkında olan Cevdet Paşa, çağdaşı birçok âlimin aksine, modernleşme karşısında aktif bir tutum alarak bu dönemin devlet ve din aleyhine en az hasarla atlatılması adına mücadele vermiştir

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz (2014), ‘‘Tanzimat Fermanı’nın Tahlili’’, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İncık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 57-88, İstanbul.
- Abdurrahman Şeref (2012), Tarih Musahabeleri, 1. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Abou-El-Haj, Rıfa’at Ali (2000), Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- Ahmet Cevdet Paşa (1972), Tarih-i Cevdet, III. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974a), Tarih-i Cevdet, VI. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974b), Tarih-i Cevdet, VII. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974c), Tarih-i Cevdet, VIII. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974d), Tarih-i Cevdet, IX. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974e), Tarih-i Cevdet, X. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974f), Tarih-i Cevdet, XI. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1974g), Tarih-i Cevdet, XII. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1976a), Tarih-i Cevdet, I. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1976b), Tarih-i Cevdet, IV. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1976c), Tarih-i Cevdet, V. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1977), Tarih-i Cevdet, II. Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1991a), Tezakir 1-12, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ahmet Cevdet Paşa (1991b), Tezakir 13-20, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ahmet Cevdet Paşa (1991c), Tezakir 21-39, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1991d), Tezakir 40, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (2014), Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat), Yayına Hazırlayan ve Sadeleştiren: Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. Baskı, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa, Vefatının 100. Yılına Armağan (2009), (Sempozyum 9-11 Haziran 1995), 2.Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ahmet Resmi Efendi (1980), Ahmet Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri, Tercüman 1001 Temel Eser, Sadeleştiren: Bedriye Atsız, Kervan Kitapçılık, İstanbul.

Akşin, Sina (1994), "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985), s. 5-12, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akşin Sina (2009), "Ahmet Cevdet Paşa ve Fırka-i Islahiye", Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (9-11 Haziran 1995), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2. Basım, s. 117-123, Ankara.

Anay, Harun (2009), "Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı", Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (9-11 Haziran 1995), s. 67-77, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Atalay, Beşir (2000), "Ahmet Cevdet Paşa Tarihinde Osmanlı Devleti", Yeni Türkiye Dergisi, Yıl: 6, s.33, s. 625-639.

Avcıoğlu, Doğan (1978), Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Aydın, Akif M. (1986), "Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa", Cevdet Paşa Semineri Bildiriler (27-28 Mayıs 1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 21-40, İstanbul.

- Bailey, F. Edgar (2014), “Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839”, Çev. Yasemin Avcı, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul.
- Bardakçı, Murat (28 Ekim 2003), Bize Düşen Redd-i Mirasa Gitmeden Cumhuriyet’e Sahip Çıkmaktır, Hürriyet.
- Başgil, Ali Fuat (1946), “Devlet Nedir”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt XII, s. 4, s. 981-990.
- Baykara, Tuncer (1994), “Mustafa Reşid Paşa’nın Medeniyet Anlayışı”, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985), s. 49-52, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bedriye Atsız (1980), Ahmet Resmi Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (2010), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul.
- Bilim, Cahit (1990), “Tercüme Odası”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, 1.01, s. 29-43.
- Birand, Kamıran (1998), Kamıran Birand Külliyyatı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Black, Antony (2010), Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi Peygamberden Bugüne, Dost Kitabevi, Çev: Sevdâ Hamit Çalışkan, 1. Baskı, Ankara.
- Bolay, Süleyman Hayri (1986), “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dine Bakışı”, Cevdet Paşa Semineri Bildiriler (27-28 Mayıs 1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 103-107, İstanbul.
- Çadircı, Musa (1994), “”, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989), Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. Ankara.
- Çadircı, Musa (2007), Tanzimat Sürecinde Türkiye-ülke Yönetimi, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara.

- Çadırcı, Musa (2013), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Çolak, Yılmaz (2009), “Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl: 6, s. 21-22, s. 145-167.
- Danışman, Zuhuri (1972), Koçi Bey Risalesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Davison, H. Roderic (2005), Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul.
- Davutoğlu, Ahmet (1994), “Devlet”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 9, s. 234-240, İstanbul.
- Doğan, İsmail (2009), “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir”, Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan (9-11 Haziran 1995), s.229-245, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- Elias, Norbert (2016), Uygarlık Süreci, İletişim Yayınları, Çev: Ender Ateşman, 9. Baskı, İstanbul.
- Engelhardt (1999), Tanzimat ve Türkiye, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Çiğdem (2010), “Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’na Batılılaşma Bağlamında Kameralizmin Girişi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12/2, s.171-196.
- Eren, Ahmet Cevat (2007), Tanzimat Fermanı ve Dönemi, Derin Yayınları, İstanbul.
- Ertan, Veli (1964), Ahmet Cevdet Paşa Hayatı Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895), Hilal Yayınları, Ankara.
- Eryılmaz, Bilal (2010), Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya (2012), “Post-Kolonyal Dönüm Öncesi ve Sonrası İmparatorluklar: Osmanlılar”, Çev. Aytek Sezer, Hâkim Paradigmaların Ötesinde Rifa’at Ali Abou-El-Haj’a Armağan, Derleyenler: Donald Quataert ve Baki Tezcan, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

- Fatma Aliye (1994), Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- Fazlıoğlu, İhsan (2016), Soruların Peşinde, Papersense Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Findley, V. Carter (2014a), Modern Türkiye Tarihi-İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Findley, V. Carter (2014b), Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali, 1789-1922, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Findley, V. Carter (2014c), “Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan Hakları mı, Hukuk Devleti mi?”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 491-502, İstanbul.
- Gencer, Bedri (2000), “Osmanlı Siyasi Felsefe ve Rejimi Kuruluşun 700. Yıldönümü Münasebetiyle Bir İcmal”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, S. 4-5, s. 103-154.
- Gencer, Bedri (2002), “Türk Siyasal Kültürü ve Ahmet Cevdet Paşa”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, s.2, s. 217-238.
- Gencer, Bedri (2004), “Osmanlıda Meşruiyet Tabakalaşmasının Oluşumu”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 30, s. 65-100.
- Gencer, Bedri (2006), “Gelenekselciliğin Pınarları: Edmund Burke ve Ahmet Cevdet”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl: 2, s. 7, s. 153-188.
- Gencer, Bedri (2011), Hikmet Kavşağında Edmund Burke ve Ahmet Cevdet, Kapı Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Gencer, Bedri (2014), “Ahmet Cevdet'in Çağdaş Türk Muhafazakâr Düşüncesine Etkisi”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl: 1, s. 39, s. 7-30.
- Gencer, Bedri (2015), “Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü”, Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi Cilt I, Ed. Süleyman Hayri Bolay, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, s. 58-102, Ankara.

- Gencer, Bedri (2016), Modernliğin Hikmetinden Sual, Kadim Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- Genç, Mehmet (2013), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- Gözler, Kemal (2007), Devletin Genel Teorisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözler, Kemal (2019), “Osmanlı Mülki İdare Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri Fransa’dan mı İktibas Edilmiştir?”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 52, Sayı: 1, s. 1-32,
- Güngör, Erol(2007), Dünden Bugüne Tarih Kültür ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınevi, 11. Basım, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (1986), “Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa”, Ahmet Cevdet Paşa Semineri Bildiriler (27-28 Mayıs 1985), s. 1-6, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf; Aydın, M. Akif (1993), “Cevdet Paşa”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 7, s. 443-450 İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü (1989), “Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Çabaları”, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimatı Yeniden Düşünmek, s. 8, s. 56-59.
- Hassan, Ümit (2010), İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Howard, Douglas A. (2011), “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit”, Çev. Onu Güneş Ayas, Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı, Ed. Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- İbn Haldun (2007), Mukaddime, Cilt:1, Haz: Süleyman Uludağ, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2011), Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- İnalcık, Halil (2014a), “ Tanzimat Nedir?”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 29-56, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2014b), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 89-110, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2014c), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 169-195, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2014d), “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2015), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2016), Osmanlı Devletinde İslamiyet ve Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2017), Devlet-i Aliyye Osmalı Devleti Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul.
- İzgöer, A. Zeki (1999), “Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı”, Divan Dergisi, 1999/1, s. 211-223.
- İzgöer, A. Zeki (2014), Müslüman Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa, İz Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Cemal (2014), “ Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

- Karal, Enver Ziya (1988), Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedid-1789-1807, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karal, Enver Ziya (1995), Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), V. Cilt, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Karpat, Kemal H. (2005), İslam'ın Siyasallaşması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev: Şiar Yalçın, 2. Baskı, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2014), “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Kâtip Çelebi (1982), Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar, Haz: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 1. Baskı, Ankara.
- Kaynar, Reşat (2010), Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Koçi Bey (1972), Koçi Bey Risalesi, Haz. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Köprülü, Mehmet Fuad (2014), Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2014), “Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler”, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu, Hazırlayan: Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Lütfi Paşa (1982), Asafname, Haz: Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, 1. Baskı, Ankara.
- Mardin, Şerif (1993), “Âdem-i Merkeziyet” İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 1, s. 364-367, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2000), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

- Mardin, Şerif (2009a), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Dora Yayınları, s. 121-158, İstanbul.
- Mardin, Ebu’ula (2009b), Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Mardin, Şerif (2012a), Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2012b), Türk Modernleşmesi, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2014), “Tanzimat Fermanı’nın Manası Yeni Bir İzah Denemesi”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 145-165, İstanbul.
- Meriç, Ümit (1975), Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Namık Kemal (1989), “Tanzimat”, Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimatı Yeniden Düşünmek, s. 8, s. 3-5.
- Nasiruddin Tusi (2016), Ahlak-ı Nasiri, Litera Yayıncılık, Çev: Anar Gafarov, Zaur Şükürov, 3. Baskı, İstanbul.
- Neumann, K. Christoph (2000), Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı, Çev. Meltem Arun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Neumann, K. Christoph (2009), “Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa’nın Siyasi Düşünceleri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi C.1, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, s. 83-87, İstanbul.
- Nizamü’l Mülk (2014), Siyasetname, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VII. Basım, İstanbul.

- Okumuş, Ejder (1999), “İbn Haldun ve Osmanlı’da Çöküş Tartışmaları”, Divan Dergisi, 1999/1, s. 183-209.
- Ortaylı, İlber (1983), “Tanzimat Bürokratları ve Metternich”, Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 361-368, Ankara
- Ortaylı, İlber (1986), “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, Ahmet Cevdet Paşa Semineri Bildiriler (27-28 Mayıs 1985), s. 163-172, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2004), İstanbul’dan Sayfalar, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2007), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 1. Baskı, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2011), Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2012), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, 35. Baskı, İstanbul.
- Öğün, Süleyman Seyfi (2009), “Self Determinasyon Prensipleri ve Ahmet Cevdet Paşa” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2.Basım, s. 143-151, Ankara
- Ölmezoğlu, Ali (2002), Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.
- Öz, Mehmet, (2015), Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Özcan, Lütfi (2013), Tanzimat Dönemi Yönetim Anlayışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi Sakarya.
- Özyurt, Cevat (2014), Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi (1839-1923), Kadim Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Petrosyan, İ. YE. (1994), “XIX. Asır Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform Hareketi: Gelenekler ve Yenilikler”, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Poole, Stanley Lane (1988), Lord Stratford Canning'ın Türkiye Anıları, Çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, 2. Basım, Ankara.
- Rado, Şevket (2014), Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- Rosenthal, Erwin (1996), Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi, İz Yayıncılık, Çev: Ali Çaksu, İstanbul.
- Sander, Oral (2010), Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1989), "Parlamento Geleneğimiz Çerçevesinde Tanzimat Meclisleri", Türkiye Günlüğü Dergisi, 150. Yılında Tanzimatı Yeniden Düşünmek, s. 8, s. 60-64.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), Tanzimat Devrinde Meclis-i Vela (1838-1868), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010), Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu (1838-1868), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2014), "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebu'san'a Yasama Meclisleri, ", Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, s. 371-386, İstanbul.
- Sonyel, R. Salahi (1994), "Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayrimüslim Uyrukları Üzerindeki Etkileri", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sönmez, Erdem (2012), Bir Jöntürk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sözen, Kemal (1998), Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Şeker, Fatih M. (2015), Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Şentürk, Hüdayi (1995), ‘‘Tuna Vilayeti’nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuatına (1861) Dair Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha, Belleten Dergisi, Cilt: LIX, s. 226, s. 715-737.
- Tanpınar, A. Hamdi (1969), Edebiyat Üzerine Makaleler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Tanpınar, A. Hamdi (2014), On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, 23.Baskı, İstanbul.
- Türköne, Mümtaz’er (1995), Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul.
- Ubicini, F.H.A (1977), 1855’de Türkiye, I. Cilt, Tercüman 1001 Temel Eser, Çev. Ayda Düz, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Unat, Faik (1968), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ülgener, Sabri F. (2006), Makaleler, Derin Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2011), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 10. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Witteck, Paul (1995), Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, Pencere Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Yavuz, Hulusi (1991), Osmanlı Devleti ve İslamiyet, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Yetiş, Kazım (1994), ‘‘Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme’’, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi (2014), Paris’te Bir Osmanlı Sefiri Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Şevket Rado, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Çağatay Ceylan 1990 yılında Ordu'da dünyaya geldi. İlköğrenimini Ordu'da tamamladı. 2006 yılında Ordu Lisesi'nden mezun oldu. 2008 yılında girdiği Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünü 2013 yılında bitirdi. Sakarya Üniversite'sinde aynı yıl başladığı yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

